
ЮРИДИЧНА НАУКА
JURIDICAL SCIENCE

НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 7/2012

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Коваль В.Ф., Теремецький В.І. Місце податкової міліції
в системі органів державної влади 7

Шамрай Б.М. Поняття гарантій конституційних прав
і свобод людини та громадянина 16

Шатіло В.А. Інституціоналізація глави держави
в системі державної влади 24

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Прилуцький Р.Б., Буянівська Н.І. Щодо поняття
та правової природи спадкового договору 29

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Прилуцький Р.Б., Карпова Ю.А. Проблемні питання застосування
законодавства у сфері здійснення державних закупівель 35

Самбор М.А. Підприємницька діяльність як спосіб
прикриття злочинної діяльності окремих осіб 45

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Дараганова Н.В., Акуленко В.В. Адміністративна юстиція
як складова адміністративно-правового захисту прав
і свобод людини та громадянина 51

Дорохіна Ю.А. Юридична особа
в адміністративно-правовій науці 58

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Бахін В.П., Карпов Н.С., Александренко О.В. Необхідність
відміни мораторію на смертну кару як умова
зменшення кількості вбивств наших громадян 66

Деревинський О.М. Історико-правові основи, витоки кримінальної
відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами 75

Матвійчук О.В. Об'єкт складу злочину проектування
чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього
природного середовища 83

Нікітін Ю.В. Теоретичні засади кримінологічного вчення
про внутрішню безпеку суспільства 95

Шнипко О.С. Родовий об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 371 КК України	101
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС	
Теремецький В.І., Соловей Г.В. Угода про визнання вини у новому Кримінальному процесуальному кодексі України	111
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО	
Павко А.І., Павко Я.А. Джерела міжнародного права: загальне і особливе	116
ФІЛОСОФІЯ І ПРАВО	
Присухін С.І. Філософсько-правова думка епохи Відродження і Реформації (конспективний виклад лекції в контексті обміну досвідом викладання навчальної дисципліни «Філософія права»)	124
КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ	
Новий підхід до проблеми відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України	133

ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА

JURIDICAL SCIENCE

НАУЧНЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 7/2012

СОДЕРЖАНИЕ

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

- Коваль В.Ф., Теремецкий В.И.* Место налоговой милиции
в системе органов государственной власти 7
- Шамрай Б.Н.* Понятие гарантий конституционных
прав и свобод человека и гражданина 16
- Шатило В.А.* Институализация главы государства
в системе государственной власти 24

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО

- Прилуцкий Р.Б., Буяновская Н.И.* О понятии и правовой природе
наследственного договора 29

ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО

- Прилуцкий Р.Б., Карпова Ю.А.* Проблемные вопросы применения
законодательства в сфере осуществления государственных закупок 35
- Самбор Н.А.* Предпринимательская деятельность как способ
прикрытия преступной деятельности отдельных лиц 45

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

- Дараганова Н.В., Акуленко В.В.* Административная юстиция
как составляющая административно-правовой защиты
прав и свобод человека и гражданина 51
- Дорохина Ю.А.* Юридическое лицо
в административно-правовой науке 58

УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ

- Бахин В.П., Карпов Н.С., Александренко Е.В.* Необходимость
отмены моратория на смертную казнь как условие
сокращения количества убийств наших граждан 66
- Деревинский А.М.* Историко-правовые основы, истоки уголовной
ответственности за мошенничество с финансовыми ресурсами 75
- Матвейчук А.В.* Объект преступления проектирования
или эксплуатации сооружений без систем защиты
окружающей среды 83
- Никитин Ю.В.* Теоретическое обоснование
криминологического учения о внутренней безопасности общества 95

Шнипко А.С. Родовой объект преступления,
предусмотренного ст. 371 УК Украины 101

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

Теремецкий В.И., Соловей Г.В. Соглашение о признании
вины в новом Уголовном процессуальном кодексе Украины 111

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Павко А.И., Павко Я.А. Источники международного права:
общее и особенное 116

ФИЛОСОФИЯ И ПРАВО

Присухин С.И. Философско-правовая мысль эпохи
Возрождения и Реформации (конспективное изложение
лекции в контексте обмена опытом преподавания
дисциплины «Философия права») 124

JURIDICAL SCIENCE

SCIENTIFIC JURIDICAL JOURNAL
№ 7/2012

CONTENTS

CONSTITUTIONAL LAW

- Koval V.F., Teremetskiy V.I.* The role of the tax police
in the system of public authorities 7
- Shamray B.N.* Concept of guarantees of constitutional
rights and freedoms of man and citizen 16
- Shatilo V.A.* Institutionalisation of the head of state
in the system of public authorities 24

CIVIL LAW

- Prylutskiy R.B., Buianivska N.I.* On the concept and
legal nature of inheritance agreement 29

COMMERCIAL LAW

- Prylutskiy R.B., Karpova I.A.* The topical issues of
law enforcement in the field of government procurement 35
- Sambor M.A.* Entrepreneurship as a way
of covering up criminal activity of individuals 45

ADMINISTRATIVE LAW

- Daraganova N.V., Akulenko V.V.* Administrative justice
as a part of human and citizen's rights and freedoms
advocacy in administrative law 51
- Dorokhina I.A.* Legal entity
in the science of administrative law 58

CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY

- Bakhin V.P., Karpov N.S., Aleksandrenko E.V.* Necessity of abolition
of moratorium on a death penalty as condition of reduction
of amount of murders of our citizens 66
- Derevynskiy O.* Historical legal framework and the genesis
of criminal liability for financial assets fraud 75
- Matviichuk O.V.* Object of corpus delicti related
to design or operation of constructions without
environmental protection systems 83
- Nikitin I.V.* Theoretical frameworks of criminological
study on internal security of society 95

Shnytko O.S. Generic object of corpus delicti envisaged by article 371 of the Criminal Code of Ukraine 101

LAW OF CRIMINAL PROCEDURE

Teremetskyy V., Nightingale G. Plea agreement in the new Criminal Procedure Code 111

INTERNATIONAL LAW

Pavko A.I., Pavko I. Sources of international law: general and special 116

PHILOSOPHY AND LAW

Prysukhin S.I. The philosophical and legal thought of the Renaissance and Reformation (the concise of lecture in the context of discussion of the experience of teaching of disciplines of «Philosophy of rights») 124

**МІСЦЕ ПОДАТКОВОЇ МІЛІЦІЇ
В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ**

В.Ф. Коваль

здобувач

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
начальник Головного управління податкової міліції ДПС України*

В.І. Теремецький

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Харківський національний університет внутрішніх справ

Постановка проблеми. Останнім часом у зв'язку з проведенням адміністративної та судово-правової реформ висловлюються нові аргументи «за» і «проти» існування, розширення функцій і повноважень податкової міліції, зміни її статусу та місця у системі державної влади.

Одні дослідники вважають, що податкова міліція повинна залишатися в системі існуючих податкових органів, приводячи низку аргументів щодо збереження податкової міліції саме у структурі ДПС України, як одного із її підрозділів. На думку інших – підрозділи податкової міліції не повинні бути у структурі ДПС України. Їх місце – у складі іншого, вже існуючого мілітаризованого правоохоронного органу. Мова йде про уведення податкової міліції до складу Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС), адже вона є різновидом міліції. Деякі вчені пропонують створити новий, самостійний орган державної (виконавчої) влади, відокремивши податкову міліцію від ДПС України і реорганізувавши її в самостійний орган кримінальної юстиції в системі Міністерства фінансів – Фінансову поліцію. Водночас опоненти вважають, що підрозділи податкової міліції України не потрібні взагалі. І як аргумент наводять приклади тих країн, де збір податків та контроль за їх сплатою ведуть державні фінансові органи, які не виконують оперативно-розшукові, кримінально-процесуальні та охоронні функції [1, с. 349-350].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема визначення місця податкової міліції в системі державної влади досліджувалась такими вітчизняними вченими, як: В. Антипов, В. Білоус, Л. Воронова, І. Голосніченко, О. Долгій, Г. Забарний, Р. Калюжний, М. Коваль, В. Кириченко, М. Кучерявенко, О. Мацелик, П. Мельник, О. Мінаєва, Д. Мулявка, Н. Нижник, А. Новицький, О. Онишко, С. Позняков, Л. Савченко, В. Шкарупа та інші. Втім, не дивлячись на широкий спектр наукових публікацій з цього питання, багато аспектів у цій сфері ще не дістали належного осмислення, залишаючись дискусійними. На сьогодні практично відсутні дослідження податкової міліції з точки зору визначення її місця у

механізмі органів виконавчої влади і сучасної держави в цілому, з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн та нового етапу податкової реформи в Україні.

Метою статті є аналіз існуючих науково-практичних поглядів щодо місця податкової міліції в системі органів державної влади.

Основні результати дослідження. Відомо, що в різних країнах історично склалися різні моделі податкової міліції – від підрозділу з чіткими обмеженими повноваженнями, що входить до складу іншого державного органу, до самостійного незалежного й потужного державного органу по боротьбі з економічними злочинами. Так, аналізуючи світовий досвід в галузі боротьби з правопорушеннями у сфері оподаткування, можна виділити чотири основні підходи до створення відповідних спеціалізованих органів. Найбільш радикальний з даних підходів – створення єдиного воєнізованого органу, який об'єднує функції усіх органів фінансового контролю. Італія – єдина країна, яка реалізувала даний принцип: податкова поліція в цій країні є підрозділом Фінансової гвардії Італії, а податкової служби як окремого органу не існує. Найбільш розповсюдженим у світовій практиці підходом є створення податкової служби та податкової поліції в якості незалежних органів. При цьому податкова поліція здійснює оперативно-розшукову діяльність та розслідування податкових злочинів. Так, у Швеції у 1993 р. створена Фінансова поліція, у Російській Федерації (далі – РФ) у тому ж році виділилася зі складу податкових органів та отримала статус незалежної від них Федеральна служба податкової поліції. Третій підхід передбачає створення у складі податкових органів спеціальних підрозділів по боротьбі зі злочинами у сфері оподаткування. Прикладом реалізації такого підходу можуть бути податкові органи США, Японії, Швейцарії, Німеччини. В цих країнах підрозділи, що мають право розслідувати злочини у сфері оподаткування та здійснювати необхідні оперативно-розшукові заходи, входять до складу податкових органів, маючи більшу чи меншу самостійність. Так, у США Служба внутрішніх доходів включає до себе Управління податкових розслідувань, до компетенції якого належить оперативна робота, криміналістичні дослідження, інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності податкових органів. Четвертий підхід обумовлює відсутність податкової поліції як спеціалізованого органу та здійснення заходів по боротьбі з правопорушеннями у сфері оподаткування правоохоронними органами загальної компетенції – поліцією, міліцією, прокуратурою тощо.

Останніми роками в Україні триває досить гостра дискусія щодо ролі та місця, функцій та організації діяльності податкової міліції України. Серед причин, що лежать в основі таких дискусій, на нашу думку, є недостатня результативність взаємодії окремих підрозділів податкових органів. Крім того, правознавці занепокоєні тим, що ДПС України має право не тільки перевіряти порядок сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) шляхом вивчення документів бухгалтерського і податкового обліку та звітності, але ще й виконує оперативно-розшукові та кримінально-процесуальні функції, що значно підсилює її роль у державі [1, с. 349-350].

Водночас необхідність у здійсненні підрозділами ДПА і фіскальних, і правоохоронних функцій є об'єктивною. Разом з тим стан реалізації цих функцій переконливо свідчить, що проблема реформування діяльності податкових органів

не лише не знімається із порядку денного, а, навпаки, її розв'язання ускладнюється. Проблема переходить у площину пошуків резервів поглиблення взаємодії між окремими підрозділами, що ґрунтуватиметься на чіткому визначенні змісту і функцій їх діяльності як основи побудови організаційної та функціональної структури цих підрозділів. Досягти цього, на наш погляд, можна завдяки гармонійному поєднанню двох напрямів пошуків, один з яких базується на відповідному теоретичному підґрунті, а другий забезпечує адекватність економічній реальності та завданням держави.

Як зазначалося вище, окремі науковці та практичні працівники вносять пропозиції про виведення податкової міліції зі складу органів ДПС. Так, у 2005 р., в своїй передвиборчій програмі «Десять кроків назустріч людям» тоді ще кандидат на посаду Президента України В.А. Ющенко пропонував ліквідувати податкову міліцію як орган державної влади, а її функції передати до МВС та ДПС України. Крім того, з 2004 р. до Верховної Ради України неодноразово подавалися законопроекти з пропозиціями про передачу штату та функцій податкової міліції МВС.

Зокрема, у 2008 р. народний депутат Г.Г. Москаль подав на розгляд парламенту проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо реорганізації податкової міліції)». Як зазначалося у пояснювальній записці, на підрозділи Державної служби боротьби з економічною злочинністю (далі – ДСБЕЗ) покладені завдання по боротьбі з корупцією, злочинами проти власності, у сфері господарської та службової діяльності, а на підрозділи податкової міліції – завдання по боротьбі зі злочинами у сфері оподаткування, які є лише незначною складовою частиною злочинів у сфері господарської діяльності. Тому планувалося ліквідувати підрозділи податкової міліції ДПА України, передавши їх функції органам МВС України, і створити у структурі органів внутрішніх справ (далі – ОВС) єдиний орган боротьби із злочинністю у сфері економіки [2]. Законопроект було відхилено.

На думку керівника Федеральної служби з економічних і податкових злочинів (далі – ФСЕПЗ) РФ С.В. Верьовкіна-Рахальського, результативно боротися з криміналом у економічному секторі можна лише об'єднавши зусилля всіх правоохоронних органів. Враховуючи, що економічні злочини майже завжди пов'язані зі злочинами податковими, нагальною потребою є поєднання сил для їх виявлення, розслідування та припинення [3]. Саме з цією метою відбулося включення податкової міліції РФ до складу іншого правоохоронного органу – МВС та створення в структурі центрального апарату МВС РФ ФСЕПЗ, яка є складовою частиною сил кримінальної міліції.

На думку Л.І. Аркуши, уведення податкової міліції до складу структури МВС України сприяло б підвищенню ефективності взаємодії зі спецпідрозділами по боротьбі з організованою злочинністю й вирішенню безлічі питань з координації їх спільної діяльності [4, с. 110].

О.Є. Користін також вважає, що для підвищення ефективності боротьби зі злочинними проявами у сфері економіки доцільно об'єднати зусилля правоохоронних органів, а саме Департаменту ДСБЕЗ та податкової міліції. Це дало б можливість розкривати складні господарські злочини з використанням оперативних можливостей підрозділів ОВС, податкової міліції та професійних знань

і навичок ревізорів, подолати міжвідомчі бар'єри у тлумаченні та застосуванні фінансового, кримінального та кримінально-процесуального законодавства, підвищити відповідальність за кінцеві результати у боротьбі зі злочинами у сфері економіки [5, с. 241]. Втім, ніщо не заважає досягати позитивних успіхів у розкритті економічних злочинів і нині, коли податкова міліція та підрозділи по боротьбі з економічною злочинністю МВС існують окремо одні від одних. Питання лише у налагодженні дієвої взаємодії цих органів.

Відомо, що утримання підрозділів податкової міліції недешево обходиться державі. Однак лише наявність у структурі ДПС підрозділів, наділених повноваженнями у сфері оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності, є вагомим стримуючим фактором для порушників податкового законодавства. Для держави структура, яка дозволяє наповнювати бюджет за теперішніх непростих умов, є необхідною. І повинна податкова міліція існувати саме у структурі ДПС. Спроба включити податкову міліцію в структуру МВС України вже мала місце і не дала позитивного результату [1, с. 350].

В.М. Вересов вказує, що проблематичним з точки зору теорії державного управління є входження мілітаризованого структурного підрозділу до цивільного органу з підпорядкуванням керівництву останнього. Головну причину науковець вбачає в тому, що мілітаризована державна служба має специфічні риси, які не притаманні іншим видам державної служби. Тобто наявні особливості мілітаризованої служби, яка здійснюється співробітниками податкової міліції, з одного боку, знижують ефективність управління нею з боку цивільного органу – ДПС України, з іншого – містять у собі загрозу перетворення останньої у орган з надзвичайними можливостями, оскільки, на відміну від інших цивільних органів виконавчої влади, цей орган має у своєму підпорядкуванні мілітаризовану структуру. На думку вченого, саме вирішення цієї проблеми мав на увазі Президент України, який Указом від 15 грудня 1999 р. «Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади» зобов'язав Кабінет Міністрів України внести у тримісячний строк пропозиції щодо впорядкування переліку центральних органів виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні військові та воєнізовані формування. Але, на жаль, таке впорядкування дотепер не відбулося [6, с. 72-73].

Підсумовуючи викладене М. В. Вересов дійшов висновку, що, зважаючи на функції податкової міліції, які є специфічними для правоохоронних органів, її структурну побудову і особливості, притаманні мілітаризованому органу державної влади, входження цієї структури до будь-якого цивільного органу державної влади є недоцільним. Розв'язання цієї проблеми він бачить у відокремлення податкової міліції від цивільних органів. На думку науковця можливі такі варіанти вирішення цього питання 1) створення нового, самостійного органу державної виконавчої влади; 2) включення податкової міліції до складу іншого, вже існуючого мілітаризованого правоохоронного органу [6, с. 74].

Якщо йдеться про ліквідацію податкової міліції, то вважаємо, що це значно ускладнить розслідування податкових правопорушень. Оскільки податкову перевірку за законом будуть проводити органи ДПС України, а для досудової перевірки матеріали передаватимуть іншій установі. Тому на стадії документування взаємодія між контрольно-перевірочним органом та оперативними підрозділами буде доволі проблематичною. Крім того, ми можемо втратити унікаль-

ний чотирнадцятирічний досвід, який отримали оперативні працівники та слідчі податкової міліції. Тим більше, що співробітники податкової міліції розслідують специфічні види злочинів. Ознаки цих правопорушень переважно виявляються у ході документальних перевірок та оперативно-розшукових заходів, а їх розслідування вимагають відповідної кваліфікації слідчих.

Співробітники податкової міліції, яка, зауважимо, працює в системі органів ДПС та постійно взаємодіє з її цивільними підрозділами, мають унікальну можливість користуватися всіма інформаційними ресурсами податкової служби, які оновлюються та аналізуються щоденно. Однак, у випадку передачі функцій податкової міліції іншим держустановам такі можливості будуть втрачені. На наш погляд, в цьому випадку підрозділи податкової міліції втратять оперативність та інформаційно-аналітичну підтримку.

У разі виходу податкової міліції з підпорядкування ДПС, і створення на її базі окремої структури податкова служба буде позбавлена потужного та дієвого підрозділу, здатного реально протистояти кримінальним злочинам у сфері оподаткування, оскільки для відпрацювання ефективних методів протидії правопорушникам потрібне тісне спілкування між оперативником, ревізором і слідчим. Якщо ж податкова міліція увійде до складу іншого відомства, буде втрачено дієвість та оперативність. Тому не варто передавати функції податкової міліції до МВС, оскільки такі дії обов'язково призведуть до розбалансування всієї системи органів податкової служби, створять реальну загрозу невиконання бюджету, тобто небезпеку економічної стабільності держави.

У підтвердження доцільності функціонування податкової міліції в складі ДПС України можна навести такі дані. За результатами діяльності підрозділів податкової міліції, у направлених слідчими податкової міліції до суду кримінальних справах, відшкодовано понад 481 млн. грн. збитків, виявлено більше двох тисяч фактів ухилення від сплати податків в особливо великих розмірах (це понад 2,3 млн. грн. для кожного випадку), забезпечено збір ПДВ у сумі 76,1 млрд. грн., що на 42 % більше показника 2010 р. Тільки по закінчених слідчими податкової міліції кримінальних справах за 2011 р. до бюджету відшкодовано майже 0,5 млрд. грн. завданих злочинцями збитків, що на 20 % більше ніж за 2009 – 2010 рр. разом узяті [7].

На думку М. Фрідман-Козаченко, у випадку відокремлення підрозділів податкової міліції від ДПС або передачі їх функцій до будь-якої іншої державної установи (зокрема, як обговорюється, до МВС), буде втрачена налагоджена роками взаємодія між підрозділами ДПС. Оперативники та слідчі будуть віддалені від ревізорського апарату, що негативно вплине на якість документування злочинів; вони також будуть позбавлені можливості здійснювати оперативно-аналітичну роботу з великими обсягами інформації фінансово-економічного змісту, яка щоденно обробляється в електронних базах даних ДПС України. Налагодження взаємодії між двома різними установами вимагатиме певного часу, що призведе до збільшення документообігу та додаткових витрат бюджетних коштів, а деякі елементи взаємодії будуть назавжди втрачені. У той самий час ефективна діяльність податкової міліції справляє суттєвий профілактичний вплив на суб'єктів господарювання, стимулює добровільну сплату податків [8, с. 154].

Цю ж позицію займає й О. О. Бригінець. На його думку, створення податкової міліції у складі ДПС дозволило значно підвищити ефективність боротьби

зі злочинами та іншими правопорушеннями у сфері оподаткування, що було досягнуто внаслідок поєднання зусиль оперативних працівників, податкових ревізорів і слідчих [9, с. 198]. Крім того, вчений зазначає, що присутність податкової міліції у структурі органів ДПС забезпечила реалізацію постійної взаємодії працівників податкової міліції зі співробітниками інших підрозділів податкової служби, які здійснюють контроль за справлянням різних видів податків, своєчасним отриманням інформації та матеріалів про правопорушення, наданням кваліфікованих консультацій з питань оподаткування. Науковець також відмічає, що наразі у ДПС України створено належні умови для успішного функціонування податкової міліції удосконалення організації і постійного підвищення ефективності її діяльності, професійної майстерності її працівників, завдяки чому вона вносить значний вклад у справу боротьби зі злочинністю у сфері економіки, відшкодування нанесених правопорушеннями збитків та забезпечення надходжень до Державного бюджету держави [9, с. 199].

У науковій та публіцистичній літературі все частіше лунають думки щодо створення на базі податкової міліції нового, самостійного органу державної виконавчої влади. В літературі навіть висловлюється точка зору, відповідно до якої податкова міліція визнається самостійним специфічним правоохоронним органом [10, с. 214]. Проте, чинне законодавство не надає податковій міліції статусу самостійного органу у складі ДПС. Підрозділи податкової міліції не становлять самостійної організаційно-відособленої системи органів державного управління, а входять до виконавчо-розпорядчих органів лише як структурні підрозділи. Тому слід погодитись з О.О. Бандуркою щодо неможливості визначення правового статусу податкової міліції як правоохоронного органу окремо від органів податкової служби [11, с. 134]. Водночас органи податкової міліції мають низку повноважень, які характеризують їх не лише як органічну частину місцевих органів податкової служби, а й як самостійні органи, наділені власною спеціальною компетенцією, що перебуває у тісному функціональному зв'язку з компетенцією органів податкової служби.

Вважаємо, що у найближчій перспективі податкову міліцію можливо реорганізувати у окремий, самостійний державний правоохоронний орган – Податкову або Фінансову поліцію. Ставши самостійною структурою, податкова поліція отримає всі основні права правоохоронного органу. Це відразу ж позначиться на результативності її дій. Кількість виявлених порушень податкового законодавства буде зростати. Відповідно зростуть і суми, повернені до державного бюджету. Підтвердженням цього є десятирічний досвід існування у такому статусі податкової поліції в РФ. До того ж, на відміну від РФ, у складі української податкової міліції є слідчі підрозділи, яких не було в РФ, що і стало приводом до її подальшого реформування.

Найбільш частіше обговорюється це питання у зв'язку з можливістю об'єднання податкової та митної служб (далі – ДМС). Пропонується у Міністерстві фінансів України зосередити всі функції, пов'язані з наповненням і плануванням бюджетних витрат. Для цього йому необхідно підпорядкувати ДМС та ДПС України. При цьому функції податкової міліції доцільно передати до фінансової міліції, яка, в свою чергу, може бути створена шляхом об'єднання відповідних підрозділів МВС України.

Позитивним прикладом у цьому контексті може бути досвід Грузії. Так, у Мінфіні Грузії була створена Служба доходів, в яку входять податковий, митний департаменти і фінансова поліція, яка з 01 грудня 2009 року функціонує під назвою «Слідчої служби Міністерства фінансів» [12]. Відповідно, працівники цих департаментів збирають податки, а фінансові поліцейські – розслідують злочини податкового та митного характеру. У створеній слідчій службі є власний загін спеціального призначення та мережа конспіративних співробітників; вона оснащена правом використовувати фізичний примус, спеціальні засоби і вогнепальну зброю, проводити експертизу.

У вересні 2011 р. М.Я. Азаров виступив за якнайшвидше об'єднання державних податкової та митної служб [13]. Віце-прем'єр – міністр соціальної політики України С. Л. Тігіпко також допускає об'єднання державних митної та податкової служб для покращення їхньої роботи [14]. Водночас В.І. Хорошковський відзначає, що злиття податкової та митної служб на даний момент є проблематичним [15]. Втім, наразі відбуваються процеси координації діяльності цих служб, які свідчать про певні кроки у напрямку їх подальшого об'єднання і створення ефективного фіскального блоку. Йдеться про діяльність у рамках реалізації ініціативи Адміністрації Президента про створення Державної служби доходів.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі висновки:

1. Створення податкової міліції стало необхідною умовою управління податковою системою. Поряд з ДМС, підрозділами по боротьбі з економічними злочинами МВС податкова міліція є частиною сил, що забезпечують економічну безпеку України.

2. За період свого існування податкова міліція підтвердила не лише доцільність створення її у структурі ДПС України, але і необхідність подальшого розвитку. Аналіз діяльності підрозділів податкової міліції свідчить не лише про посилення боротьби з економічною злочинністю у сфері оподаткування, але і суттєво сприяє формуванню дохідної частини бюджетів усіх рівнів та державних цільових фондів.

2. Реформування податкової міліції шляхом її ліквідації або передачі її функцій іншій державній установі зараз є недоцільним. Зокрема, передача функцій податкової міліції іншому відомству вимагатиме значних матеріальних витрат з державного бюджету, правового та організаційно-технічного забезпечення. Такий крок може здійснюватися лише поетапно за наявності відповідної нормативної бази.

4. Податкова міліція в подальшому має стати самостійним і незалежним органом державної влади. Підпорядкованість чи підзвітність податкової міліції, як і організаційне входження її до системи іншого державного органу (Міністерства фінансів, Міністерства економіки, МВС тощо), не має впливати та результативність взаємодії окремих підрозділів податкових органів.

Перспективним у подальшому є наукова розробка питань, пов'язаних з правовим регулюванням як внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії податкової міліції з іншими структурними підрозділами ДПС України, зокрема визначення принципів і форм, завдань і функцій такої взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Чигрина Г.Л.* Податкова міліція як суб'єкт боротьби з правопорушеннями у сфері оподаткування / Г.Л. Чигрина // Напрями удосконалення протидії правопорушенням у сфері господарської діяльності: збірник наукових праць за матеріалами круглих столів, науково-практичного семінару та Міжнародної науково-практичної конференції / НДІ фінансового права. – К. : Алерта, 2010. – 352 с.
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо реорганізації податкової міліції)» від 18 січ. 2008 р. № 1381 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31407
3. *Веревкин-Рахальский С.В.* Ни одно уголовное дело не сдано в архив // Российская газета. – 2003, 6 авг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rg.ru/2003/08/06/177.html>
4. Проблеми взаємодії та інформаційного забезпечення правоохоронних органів у боротьбі з економічною організованою злочинною діяльністю // Інформаційне забезпечення протидії організованій злочинності / Збірник наукових статей / За ред. М.П. Орзіха, В.М. Дрьоміна. – Бібліотека журналу «Юридичний вісник». – Одеса: ФЕНІКС, 2003. – С. 109-117.
5. Економічна безпека: навчальний посібник. / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко. – КНТ. – 2009. – 400 с.
6. *Вересов В.М.* Проблеми вдосконалення правового статусу податкової міліції / В.М. Вересов // Кримський юридичний вісник «Адміністративна реформа та проблеми вдосконалення діяльності правоохоронних органів». – Вип. 2. КІОІ ХНУВС. – Сімферополь, 2008. – С. 68-77.
7. Головне в діяльності податкової міліції ДПС України – економічний ефект. Прес-служба ДПС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sta.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=342444&cat_id=90622
8. *Фрідман-Козаченко М.* Податкова міліція як суб'єкт профілактики злочинів // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 6. – С. 153-155.
9. *Бригінець О.О.* Забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу податкової міліції як спеціального підрозділу по боротьбі з податковими правопорушеннями / О.О. Бригінець // Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – 2010. – № 3. – С. 197-205.
10. *Мельник М.І.* Суд та інші правоохоронні органи. Правоохоронна діяльність / М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2000. – 310 с.
11. *Бандурка О.О.* Організаційно-правовий статус податкової міліції України: Монографія / О.О. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 246 с.
12. Парламент поддержал восстановление финансовой полиции. Сайт информационного агентства Civil Georgia <http://www.civil.ge/rus/article.php?id=20030>
13. *Азаров: 86 % всех налогов и сборов платит крупный бизнес* / Дело. – 2012, 23 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/ukraine/azarov-86-vseh-nalogov-i-sborov-platit-krupnyj-biznes-175324/>
14. Митну та податкову адміністрації можуть об'єднати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/mitnu_ta_podatkovu_administratsiyi_mozhut_obednati-78426.html
15. Хорошковський хотів би посилити податкову міліцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.dt.ua/POLITICS/horshkovskiy_hotiv_bi_posiliti_militsiyu-97681.html

Коваль В.Ф., Теремецький В.І. Місце податкової міліції в системі органів державної влади

У статті досліджено теоретичні погляди вчених щодо місця податкової міліції в системі органів державної влади. З урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду обґрунтовано авторську позицію з цього питання.

Ключові слова: податкова міліція, державна податкова служба, система, взаємодія.

Коваль В.Ф., Теремецкий В.И. Место налоговой милиции в системе органов государственной власти

В статье исследованы теоретические взгляды ученых относительно места налоговой милиции в системе органов государственной власти. С учетом отечественного и зарубежного опыта обоснована авторская позиция по данному вопросу.

Ключевые слова: налоговая милиция, государственная налоговая служба, система, взаимодействие.

Koval V.F., Teremetskyi V.I. The role of the tax police in the system of public authorities

The theoretical academic views on the role of the tax police in the system of public authorities have been explored. Subject to the national and foreign experience the author's position on the above issue has been justified.

Keywords: tax police, state tax service, system, cooperation.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2012.

ПОНЯТТЯ ГАРАНТІЙ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Б.М. Шамрай

майор юстиції,

начальник навчальної лабораторії

кафедри правового забезпечення

Національного університету оборони України

Постановка проблеми. Важливим кроком на шляху до належного забезпечення прав і свобод людини стало підписання Україною, як державою – учасницею Організації Об'єднаних Націй, Статуту ООН. Цей документ є першим в історії міжнародних відносин багатостороннім договором, що заклав основи широкого співробітництва між державами щодо заохочення і розвитку поваги до прав і свобод людини. Також, Верховною Радою України було ратифіковано Загальну декларацію прав людини. Це зумовлено тим, що проголосивши пріоритет загальнолюдських цінностей, Україна не змогла знаходитись осторонь від більшості країн, які ратифікували Загальну декларацію прав людини.

Актуальність питання обумовлена тим, що незважаючи на проголошення України правовою державою, а також на закріплення в ст. 3 Конституції України, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, але забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, тому проблема захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні залишається відкритою темою. Зазначена функція державної влади до сьогодні належним чином реалізується не в повній мірі. Визнання державою прав і свобод людини й громадянина, як правило, знаходить своє вираження в офіційному нормативному закріпленні. При цьому права і свободи, що декларуються повинні забезпечуватися чітко діючою системою гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина. Відсутність гарантій перетворює формально проголошені права й свободи в паперову фікцію.

В умовах формування нових засад демократичного суспільства особливої актуальності набувають питання, що стосуються гарантій прав і свобод людини та громадянина. Усвідомлення людиною своєї свободи, можливості реалізувати свої права, нерозривно пов'язане з конкретними умовами, які склались у певному суспільстві. Тому в останні роки вчених і практиків перш за все в галузі юриспруденції, а також і громадян, турбує питання: яка модель держави більшою мірою здатна гарантувати громадянам їх права і свободи? І це обумовлює потребу з'ясування сутності «гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина займалися вчені, як: А.П. Таранов, І.А. Тімченко, Г.І. Чангулі, П.М. Рабінович, М.В. Вітрук, В.Ф. Сіренко, В.А. Кубинський, С.Л. Лисенков, Л.Д. Воеводін, І.В. Ростовщиков, В.М. Чхіквдзе, О.А. Лукашкова, В.Ф. Погорілко, М.І. Абдуллаєв, К.Г.Волинка, М.М. Губенко, В.Є. Гулієв, А.М. Колодій, Ф.М. Рудінський, В.В. Копейчиков, М.І. Матузов, Т.М. Заворотченко, І.Ю. Магновський та інші.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Основні результати дослідження. Проголошення прав і свобод є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку у суспільстві. Необхідно також створити умови для реалізації відповідних прав, що може бути забезпечено надійною системою гарантій у цій сфері.

Проблема гарантування прав і свобод людини – одна із складних проблем сучасності, якій слід приділити належну увагу для впровадження у життя передбачених Конституцією України прав і свобод людини та громадянина. І саме Основний Закон закріплює загальнолюдське гуманітарне підґрунтя Української держави, визначає її зміст і спрямованість діяльності, та власне, гарантії прав і свобод людини і громадянина. Разом з тим ст. 3 Конституції України належить до самих підвалин суспільного й державного ладу, є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя в Україні, «задає тон» усім наступним конституційним приписам, які відображають реальний або бажаний стан людини в українському суспільстві, регулюють її відносини з державою, визначають їхні взаємини, спрямовують політику держави на утвердження й ефективне забезпечення прав і свобод людини [2, с. 57].

Визначенню гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина, на наш погляд, об'єктивно має передувати загальне визначення поняття гарантій та думки вчених щодо класифікації гарантій і їх особисте розуміння прав і свобод людини та громадянина.

В сучасній енциклопедичній літературі під поняттям гарантії (від французького *garantie* – забезпечення, запорука) прав та свобод людини і громадянина розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [3, с. 555].

Гарантії прав і свобод мають надто великий обсяг, тому рамки даного дослідження не дозволяють широко розкрити всі аспекти цього питання. Але разом з тим необхідно було б зупинитись на класифікації гарантій. Як зауважують А.П. Таранов, І.А. Тімченко, Г.І. Чангулі та інші, класифікація гарантій відіграє важливе значення для реалізації прав і свобод людини [4, с. 108].

Юридична енциклопедія України, на наш погляд, здійснює традиційний поділ гарантій прав і свобод людини та громадянина на: економічні, політичні, ідеологічні, юридичні [3, с. 555].

Однак, в юридичній літературі єдиної позиції щодо класифікації гарантій прав і свобод людини на сьогодні немає.

П.М. Рабінович поділяє гарантії прав і свобод на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних належать: економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, які спеціально спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність по застосуванню цих норм та правозастосовуючі акти відповідних органів влади [5, с. 7-8].

На думку М.В. Вітрука, гарантії прав і свобод людини включають: а) загальні гарантії – економічні, соціальні, духовні (до складу духовних входять ідео-

логічні гарантії); б) спеціальні – юридичні (вся система чинних правових норм); в) організаційна робота державних органів та громадських організацій [6, с. 38-40].

А.П.Таранов, Н.Г.Шукліна, І.А.Тімченко вважають, що немає достатніх підстав для проведення класифікації гарантії на загальні та спеціальні – по тій лише причині, що загальні гарантії, відображаючи ступінь розвитку економіки, характеризуючи політику, ідеологію та рівень діяльності органів, посадових осіб і організацій, відносяться до сфери факту, тоді як спеціальні – до сфери права. Адже до сфери факту відносяться і спеціальні, тобто юридичні гарантії, але тільки до сфери юридичного факту, при наявності якого можливе здійснення конкретного права громадянина або виконання обов'язків [4, с. 111-112].

В.Ф. Сіренко в системі гарантії прав і свобод людини виділяє загальні (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні) та спеціальні (юридичні) гарантії [7, с. 52-58].

В.А. Кучинський, досліджуючи питання свободи особистості, виділяє економічні (матеріальні), політичні, ідеологічні та юридичні гарантії. При цьому зазначає, що гарантії свободи особистості по суті поняття набагато ширше гарантії юридичних прав і свобод громадян, оскільки воно, по-перше, не обмежується юридичною формою і, по-друге, самі права і свободи виступають в якості самостійної і могутньої зброї забезпечення свободи особистості [8, с. 40-47].

С.Л. Лисенков, здійснюючи класифікацію гарантії прав і свобод людини, виділяє основний і допоміжний критерій класифікації. Так, на його думку, за основний критерій класифікації гарантії слід взяти характер тієї сфери суспільних відносин, в якій вони знаходять свій прояв. На цій підставі можна виділити: економічні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії. Прикладом допоміжного критерію класифікації є суб'єкт забезпечення реальності прав і свобод людини. При цьому гарантії можна поділити на державні та суспільні [9, с. 11-13].

Л.Д. Воеводін, досліджуючи гарантії прав і свобод виділяє економічні, соціально-політичні, організаційні та юридичні гарантії [10, с. 56].

П.П. Глушенко гарантії прав і свобод поділяє на економічні, політичні, юридичні. При цьому серед останніх виділяє: гарантії використання прав (юридичні засоби, які забезпечують правомірну реалізацію прав і свобод) та гарантії захисту прав (юридичні засоби, що охороняють їх) [11, с. 65-67].

В.К. Забігайло та М.І. Козюбра весь комплекс гарантії прав і свобод людини поділяє на загальні і спеціальні (юридичні). У свою чергу в загальні гарантії вони включають: економічні, політичні, ідеологічні, організаційні та громадські [12, с. 51-59].

Система гарантування прав і свобод людини, на думку І.В.Ростовщикова, складається із загальних умов, а також юридичних та інших спеціальних засобів, які забезпечують їх правомірну реалізацію, а в необхідних випадках – їх охорону. При цьому загальні гарантії він класифікує на економічні, соціальні, політичні, духовні [13, с. 50-58].

Вчені В.М. Чхіквдзе, О.А. Лукашова серед гарантії прав і свобод виділяють економічні, політичні, ідеологічні та юридичні [14, с. 76-84].

В.Є. Чиркін поділяє гарантії на соціально-економічні, політичні та юридичні [15, с. 37-38].

В.М. Корельський, В.Д. Перевалов здійснюють поділ гарантії прав і свобод особи на економічно-правові, політично-правові та правові [16, с. 506].

В.Ф. Погорілко ділить гарантії на дві основні групи: загальносуспільні (загальносоціальні) та юридичні. В свою чергу, серед загальносуспільних гарантіїв вчений розрізняє політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, де ними є відповідні суспільні системи – політична, економічна, соціальна, культурна (духовна), які склались і функціонують у нашому суспільстві [17, с. 41].

М.І. Абдулаєв класифікує гарантії прав людини і громадянина на внутрішньо-державні та міжнародні механізми гарантіїв. І насамперед вважає, що захист та безпосереднє забезпечення прав людини та основних свобод здійснюється у внутрішньо-державному законодавстві. Де внутрішньо-державні інститути захисту прав людини і громадянина – система соціально-економічних, культурних, політичних та правових засобів і умов, які забезпечують безпосередній захист прав людини та громадянина [18, с. 284].

К.Г. Волинка поділяє гарантії на загальні та правові (юридичні). При цьому зауважує, що загальні гарантії прав і свобод, до яких відносить політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та культурні, слід розглядати не як засоби забезпечення прав і свобод особи, а як відповідні умови їх здійснення, які обумовлюють повноту використання соціальних благ у силу розвиненості політичних, економічних, соціальних та ідеологічних, культурних відносин [19, с. 98].

Різноманітність підходів до класифікації гарантіїв прав і свобод особи певним чином ускладнює розуміння їх змісту і призначення.

Таким чином, як наголошує М.М. Гуренко, гарантії прав і свобод людини та громадянина є системою норм, принципів, умов і вимог, які у своїй сукупності забезпечують дотримання прав, свобод і законних інтересів. Ефективність цієї системи залежить від різноманітних факторів, але основним серед них є належність визначених елементів у системі функціонування державної влади. До них відносяться: належність Основного Закону, дія якого не може бути зупинена самовільно; визнання державної влади вихідною від Конституції, закріплення на конституційному рівні основних прав і свобод людини та громадянина; наявність незалежної судової влади. Система гарантіїв прав і свобод людини включає засади як економічного так і соціального та правового характеру, які необхідні для реалізації прав і свобод та механізму їх захисту [20, с. 124].

Отже, права людини та їх гарантії виражають досягнуту ступінь розвитку політичної, соціальної, економічної і культурної сфер життя суспільства, а також становище особистості в суспільному та державному житті.

Розкрити зміст поняття «гарантії конституційних прав і свобод» неможливо без самого розуміння понять «прав і свобод людини та громадянина».

У науковій літературі є досить велике розмаїття дефініцій прав і свобод людини. Так, на думку М.В. Вітрука, права і свободи особи є матеріально обумовлені, юридично закріплені та гарантовані можливості індивіда володіти і користуватися конкретними соціальними благами: соціально-економічними, духовними, політичними і особистими [21, с. 9]. В.Є. Гулієв та Ф.М. Рудінський під правами людини розуміють найбільш суттєві можливості вільного розвитку людей, надані державою та суспільством, що виникли як результат розвитку суспільства, широкого розповсюдження революційних та гуманістичних ідей [22, с. 98]. На думку угорського вченого І. Сабо, права людини – це моральні вимоги, запроваджені до закону [23, с. 33]. В.В. Копейчиков вважає, що права людини, будучи приведеними в дію, являють

собою вимоги, звернені до зобов'язаної особи або організації, що повинні бути останніми обов'язково виконані [24, с. 42]. М.І. Матузов під правами розуміє продукти суспільного розвитку, що визрівають у надрах певної соціально-економічної структури. Їх першопричина – матеріальні умови життя суспільства [25, с. 107]. Як вважає В.А. Кучинський, права людини не подарунок держави, а продукт розвитку матеріальних відносин людей [26, с. 29]. На думку І.В. Ростовщикова, права і свободи людини можуть бути визначені як матеріально обумовлені, юридично закріплені і гарантовані можливості людини створювати, набувати, володіти і користуватися відповідними соціальними благами [13, с. 16]. П.М. Рабінович так визначає права і свободи людини, що це є певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і закріплені у широковизнаних міжнародних документах [27, с. 5].

Аналізуючи всі ці поняття, слід зробити висновок, що під гарантіями прав і свобод особи слід розуміти, по-перше, певні умови, за яких можлива найповніша і всебічна реалізація прав і свобод особи; по-друге, засоби, які ефективно забезпечують охорону і захист прав і свобод особи у разі їх незаконного порушення. Тобто гарантії прав і свобод людини і громадянина як загальне поняття являють собою основні умови і засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права.

Поняття гарантій прав і свобод особи відрізняється від поняття гарантій конституційних прав і свобод тим, що останні встановлюються Основним Законом держави та іншими законодавчими актами.

Перш ніж дати визначення гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина потрібно розглянути їх мету, суть, зміст, форму, роль і значення.

Мета гарантій конституційних прав і свобод відображена в ряді статей Основного Закону України [1]:

- юридичне закріплення прав, свобод і обов'язків, що відображено у ст. 21 Конституції України. Вона встановлює, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними; ст. 22 підкреслює, що вони не можуть бути скасовані і що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод;

- створення системи охорони і захисту державою прав, свобод та обов'язків, яка забезпечувала б їх реальне використання та надійний захист від будь-яких посягань. Прагнення до цього зазначається ст. 55 Конституції, яка встановлює, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом, кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини після використання всіх національних засобів правового захисту;

- розвиток суспільно-політичної активності громадян, формування у них свідомого ставлення до використання прав і свобод, використання обов'язків, підвищення рівня їх правової культури. У зв'язку з цим першочергового значення набуває робота, спрямована на те, щоб навчити громадян захищати свої права, свободи та обов'язки. Саме тому Конституція України надає кожному право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 56); кожному гарантується право знати свої права і обов'язки;

- активізація діяльності об'єднань громадян, які теж сприяють гарантуванню захисту прав, свобод та обов'язків людини. Вказане положення зафіксоване у ст. 59 Конституції України, яка проголошує, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безкоштовно. Для надання правової допомоги в Україні діє адвокатура. Відповідні повноваження у цій сфері мають органи прокуратури, суду, СБУ, внутрішніх справ. З формуванням в Україні громадянського суспільства збільшуватиметься кількість недержавних правозахисних органів, поліпшуватиметься їх діяльність.

- державний і громадський контроль за станом забезпечення прав, свобод та обов'язків, який покладається на всі державні органи. Так, відповідно до ст. 102 Конституції Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності нашої держави, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина. Громадський контроль може здійснюватись політичними партіями, масовими демократичними об'єднаннями, засобами масової інформації, органами місцевого самоврядування.

За своєю суттю гарантії конституційних прав і свобод – це умови, які зобов'язана створити держава для реалізації конституційних прав і свобод своїм громадянам.

За змістом гарантії конституційних прав і свобод людини і громадянина – це система заходів, яка спрямована на реалізацію конституційних прав і свобод.

За формою гарантії конституційних прав і свобод – це передбачені Конституцією і законами України організаційно-правові і нормативно-правові форми реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Роль і значення гарантії конституційних прав і свобод особи визначається тим, що вони являють собою сукупність різних факторів в економічній, політико-правовій, культурній та інших сферах життя суспільства, які створюють максимум можливих на даному етапі розвитку суспільства і держави умов та передумов для реальної можливості здійснення прав і свобод особи.

Висновок. Таким чином, поняття гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина за своїм характером є юридичні норми, які дають можливість реалізувати права і свободи людини і громадянина, тобто гарантії конституційних прав і свобод – це передбачена Конституцією України і іншими законом спеціальна система юридичних норм, принципів, умов, вимог і правових способів і засобів забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав і свобод та законних інтересів людини і громадянина з метою їх практичної реалізації.

Ефективність гарантії, які складаються в процесі діяльності громадянського суспільства, взагалі залежить від інститутів демократії, стану економіки, рівня правового виховання і культури населення, засобів розподілу життєвих благ, ступеня суспільної злагоди, наявності певних елементів у системі функціонування державної влади.

Також, слід зазначити, що права і свободи повинні забезпечуватися чітко діючою системою гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина. Відсутність гарантії перетворює формально проголошені права й свободи в паперову фікцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Основний закон України, прийнятий Верховною Радою України на п'ятій сесії 28.06.1996 року.
2. *Солов'євич І.В.* Гарантії та захист основних прав та свобод людини і громадянина в Україні // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. – 1997. – №1. – С. 3-7.
3. Юридична енциклопедія: У 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін.]. – К. : «Укр. енциклопедія», 1998. – Т.1: А-Г. – 672 с.
4. Конституционные права и обязанности советских граждан // Под ред. А.П. Таранова. – К.: Наукова думка, 1985. – 248 с.
5. *Рабінович П.М.* Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). – Харків : Право, 1997. – 64 с.
6. *Витрук Н.В.* Правовой статус личности в СССР. – М. : Юрид. лит., 1985. – 175 с.
7. *Сиренко В.Ф.* Реальность прав советских граждан – К. : Наукова думка, 1983. – 139 с.
8. *Кучинский В.А.* Личность, свобода, право. – М. : Юрид. лит., 1978. – 207 с.
9. *Лысенков С.Л.* Гарантии прав и свобод личности в советском обществе: дисс...канд. юрид. наук. – К., 1976. – 204 с.
10. *Воеводин Л.Д.* Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе: Монография. – М. : Изд. МГУ, 1987. – 343 с.
11. *Глуценко П.П.* Социально-правовая защита конституционных прав и свобод граждан (теория и практика): Монография. – СПб., 1998. – 441 с.
12. *Забігайло В.К., Козюбра М.І.* Демократія, права і свободи: реальність і ідеологічні міфи. – К. : Політвидав України, 1983. – 158 с.
13. *Ростовщиков И.В.* Обеспечение прав и свобод личности в СССР: Вопросы теории. – Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1988. – 117 с.
14. Социалистическая концепция прав человека // Отв. ред. В.М. Чхиквадзе, Е.А. Лукашова. – М. : Наука, 1986. – 221 с.
15. *Чиркин В.Е.* Основы конституционного права. – М. : Манускрипт, 1996. – 270 с.
16. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов и факультетов // Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М. : Изд. Группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – 570 с.
17. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону / За ред. В.Ф. Погорілка. – К. : Правова держава, 1997. – 156 с.
18. *Абдулаев М.И.* Права человека (Историко-сравнительный анализ). – СПб. : Изд. Санкт-Петербургского ун-та, 1998. – 284 с.
19. *Волинка К.Г.* Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: дис...канд. юрид. наук. – К., 2000. – 177 с.
20. *Гуренко М.Н.* Конституционное право Украины: Курс лекций. – Мариуполь, 1999. – 278 с.
21. *Витрук Н.В.* Правовой статус личности в СССР. – М. : Юрид. лит., 1985. – 175 с.
22. *Гулиев В.Е., Рудинский Ф.М.* Социалистическая демократия и личные права. – М. : Юрид. лит., 1984. – 190 с.
23. *Сабо И.* Идеологическая борьба и права человека. – М., 1981. – 136 с.
24. *Копейчиков В.В.* Права человека: мифы и реальность. – К. : Вища школа, 1987. – 87 с.
25. *Матузов Н.И.* Правовая система и личность. – Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1987. – 293 с.
26. *Кучинский В.А.* Личность, свобода, право. – М. : Юрид. лит., 1978. – 207 с.
27. *Рабінович П.М.* Права людини та їх юридичне забезпечення: Навч. посібник. – К., 1992. – 100 с.

Шамрай Б.М. Поняття гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина

У статті досліджуються та проаналізовані різні погляди вчених щодо прав і свобод людини та громадянина і визначаються поняття гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: гарантії, права і свободи людини та громадянина.

Шамрай Б.Н. Понятия гарантий конституционных прав и свобод человека и гражданина

В статье исследуются и проанализированы разные взгляды ученых о правах и свободах человека и гражданина, и определяются понятия гарантий конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: гарантии, права и свободы человека и гражданина.

Shamray B.N. Concept of guarantees of constitutional rights and freedoms of man and citizen

In the article the different looks of scientists are probed and analyzed in relation to rights and freedoms of man and citizen and the concepts of guarantees of constitutional rights and freedoms of man and citizen are determined.

Keywords: guarantees, rights and freedoms of man and citizen.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2012.

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

В.А. Шатіло

*кандидат юридичних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

Постановка проблеми. Однією з найперших і найскладніших проблем у науково-пізнавальному визначенні інституту глави держави є розкриття змісту політичних та правових засад його функціонування. В юриспруденції, як і в будь-якій іншій науці, завданням визначення поняття є насамперед розкриття його змісту шляхом з'ясування основних, суттєвих та специфічних ознак, які відрізняють це поняття з-поміж низки інших суспільних явищ. Тож спочатку зупинимося на з'ясуванні загальних підходів визначення поняття інституту глави держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут глави держави досліджувався в працях значної кількості представників юридичного та політологічного профілю у зв'язку з аналізом форм правління в ретроспективному та сучасному вимірі (Л. Симонішвілі); порівняльного державознавства та соціокультурної динаміки влади (В. Чиркін, Ю. Сапаровський); соціопсихологічних вимірів інституціалізації політичної влади (С. Бульбенюк); органічної та віталістичної теорії держави (Р. Челлен); загальної теорії держави і права (Л. Дюгі, Г. Еллінек); теорії конституційного права (В. Шаповал, Ю. Коломієць); компаративного державознавства та компаративного конституційного права (Ю. Дмитрієв, О. Ніколаєв) [1-12].

Мета дослідження. Дослідити основні напрямки компаративної інституціалізації глави держави.

Основні результати дослідження. Інституціональний аспект дослідження різних соціальних утворень передбачає вивчення соціальних інститутів як в статично-системному, так і в історичному аспектах. В першому аспекті предметом дослідження стають соціальні інститути (або їх підрозділи), створені більшими інститутами з метою вирішення конкретних, чітко окреслених завдань, необхідних для досягнення цілей, які стоять перед макроінститутом або системою інститутів. У другому аспекті кожний соціальний інститут є результатом розвитку суспільства, а його виникнення і розвиток визначаються об'єктивними умовами, які постійно відтворюються і змінюються людською діяльністю. Саме тому спочатку слід коротко зупинитися на дослідженні поняття «соціальний інститут».

Загальним критерієм впровадження поняття «інститут глави держави» як видового щодо поняття «соціальний інститут», на наш погляд, була необхідність передати певну політико-правову реальність, яка не могла бути адекватно відтворена за допомогою інших понять. Історики та соціологи найчастіше вживають поняття «соціальний інститут» у відповідності з етимологією перекладу з латини слова «інститут» (лат. «institutio» – «встановлюю»), що означає «встановлення», «заснування», тобто, підводять під дане поняття певні заклади, органи, групи людей, що сформувалися для виконання законодавчих, виконавчих, оборонних та

інших соціальних функцій. Соціологи відзначають притаманну таким інститутам наявність раціональних установок і апарату примусу, тобто, виконання будь-якими інституціями функцій легітимного фізичного та символічного насильства. Автори підкреслюють, що «насильницьке введення певного порядку може здійснюватися органами інституту, посередництвом їх специфічних функцій». Норма – «сутність будь-яких соціальних інститутів або організацій. Тому без вивчення правових і моральних норм неможливо було б вивчати інститути та організації» [9, с. 22].

Передбачається, що «соціальний інститут» можна визначити як створену для виконання соціально-значущих цілей і функцій структуру, підвалинами якої виступають система матеріальних засобів, соціально-закріплених і легітимованих норм, а також легітимний порядок виконання тих чи інших процедур. Виходячи з цього, інститут глави держави можна визначити як комплекс взаємопов'язаних і узгоджених норм, закріплених у Конституції та органічних законах, що визначають спосіб формування, повноваження, порядок юридичної відповідальності та процедури заміщення одноосібного або колегіального представника держави – посадової особи чи органу, що представляє собою персоніфіковане або колективне вираження національної волі та політичної єдності спільноти.

Тепер зупинимося на дослідженні прикладних аспектів інституціоналізації інституту глави держави в системі державної влади.

У переважній більшості країн діє одноосібний інститут глави держави, яким є або спадковий монарх, або виборний президент, хоча зустрічаються й інститути колегіального глави держави (Андорра, Сан-Марино). Статус монарха як глави держави залежить від монархічної форми правління, а статус президента визначається республіканською формою правління.

Водночас «у колишніх соціалістичних країнах роль глави держави по суті виконували постійно діючі колегіальні органи (президії) верховних представницьких органів державної влади (так вони характеризувалися в західному конституційному праві). В тих країнах, де існував інститут президента (наприклад, у Чехословаччині), функції глави держави поділяли між собою президент і президія. Президії найчастіше обиралися вищими представницькими органами. Винятком була Югославія, де президія обиралася не Скупщиною (парламентом) СФРЮ, а в республіках і автономних краях, що в досить своєрідній формі відображало федеративну природу цієї держави. Важливу роль відігравали при цьому голови подібних президій, що мали досить вагомий партійний повноваження» [2, с. 144].

Тобто, в державно-правовій практиці деяких країн існували випадки, коли президент формально вважається одноосібним главою держави, але, окрім нього, існував ще й вищий колегіальний орган, який також виконував функції глави держави (наприклад, у СРСР існували інститут Президента СРСР й одночасно З'їзд народних депутатів СРСР, який відповідно до Конституції СРСР, вважався вищим органом державної влади в СРСР; в Ірані вища влада належала Раді революційного командування, а лідер держави Ірак насамперед був головою цієї Ради, а вже потім президентом країни). В Сирії глава держави очолює аналогічний вищий орган – Раду Революційного командування, і разом з тим він – президент країни [2, с.145-146].

Як зазначалося вище, різні форми правління визначають і неоднаковий порядок інституціоналізації інституту глави держави. У найбільш загальному виг-

ляді виділяють два основні способи формування інституту глави держави, які відповідають або монархічній, або республіканській формі правління.

Монарх найчастіше займає свій пост автоматично, на основі діючого в тій чи іншій країні порядку престолонаслідування. Проте деякі монархічні держави мають свої особливості. Так, у Бельгії престол успадковується монархом не зовсім автоматично. За конституційною доктриною в цій державі король наділяється відповідним повноваженням по управлінню державою тільки після прийняття парламентом (обома палатами) його присяги (ст. 80 Конституції Бельгії) [2, с.147].

Державознавці вважають [див.: 1, 2, 11], що в монархічних країнах світу найбільш поширеною є кастильська система престолонаслідування, за якою до кола спадкоємців престолу входять прямі нащадки чоловічої і жіночої статі. І все ж, навіть за такої системи, перевага надається чоловікам-наступникам. Та останнім часом у деяких країнах Західної Європи спостерігається тенденція до визнання рівних прав на престол обох статей. Свідченням цього є сучасна Конституція Королівства Швеції (§1 Акта про престолонаслідування), де говориться, що «право наслідування шведського престолу після Короля Карла IV Йоганна належить нащадкам чоловічої та жіночої статі...» [цит. за: 8, с. 5]. В азійських монархіях, зрозуміло, найбільш популярною є салічна система престолонаслідування, яка повністю виключає жінок як наступниць престолу.

В державах з республіканською формою правління посада глави держави заміщується шляхом прямих, непрямих або внутрішньо-парламентських виборів. Прямі вибори більш характерні для країн з президентською (за винятком США) і президентсько-парламентською формами правління. Саме такий порядок виборів відповідає тому центральному місцю, яке посідає президент в механізмі реалізації державної влади і дає йому своєрідний «прямий» мандат з боку виборців, забезпечуючи високий рівень легітимності цього інституту. Це також дозволяє президентові проводити незалежний від парламенту політичний курс, а за певних обставин навіть протидіяти парламенту, що може створювати сприятливі умови для впровадження авторитарного режиму в країні.

Непрямі вибори президентів, як і прямі, створюють для глави держави можливість бути незалежним від парламенту, а в деяких випадках протиставляти себе цьому інституту. Підтвердженням цього слугує той факт, що право вето в зарубіжних країнах найбільш широко використовують саме ті президенти, що стали главою держави в результаті прямих чи непрямих виборів.

Внутрішньо-парламентський спосіб обрання президента (багатоступеневі вибори) є типовим для парламентсько-президентських республік (винятки існують у тих державах, де законодавством передбачені прямі вибори президента), за яким президент обирається депутатами парламенту.

Існує три види внутрішньо-парламентських виборів. Перший – це коли в обранні президента беруть участь тільки депутати парламенту. Такий порядок обрання глави держави існує у Греції, Ізраїлі, Туреччині. Вибори президента парламентом практикувалися і в колишніх соціалістичних державах, де вищий орган народного представництва автоматично схвалював кандидатуру, яка висувалася правлячою комуністичною (робітничою) партією. Аналогічно продовжує обиратися глава держави в наш час в деяких країнах, які продовжують вважати себе соціалістичними. Так, згідно зі ст. 79 Конституції КНР 1982 р., «Голова (глава

держави) і заступник Голови КНР обираються Всекитайськими зборами Народних представників (парламентом)» [11, с. 88].

Другий вид полягає в тому, що президента обирають депутати парламенту і представники органів місцевого самоврядування. Найбільш типовий порядок такого обрання закріплений у ст. 83 Конституції Італії 1947 року, яка встановлює, що вибори президента відбуваються на спільному засіданні обох палат за участю делегатів від областей.

«Третій різновид передбачає обрання президента спеціальною виборчою колегією, що складається з парламенту і представників суб'єктів федерації. Згідно зі ст. 54 Основного закону ФРН федерального президента Німеччини обирають Федеральні збори, які складаються з членів Бундестагу (нижня палата парламенту) і представників земель, обраних законодавчими органами суб'єктів федерації – ландтагами (парламентами) земель на засадах пропорційного представництва. Для перемоги в перших двох турах необхідна абсолютна більшість голосів, а в наступних турах достатньо відносної більшості. Аналогічна система виборів глави держави функціонує в Індії та Пакистані. Кількість членів виборчої колегії від союзного парламенту в цих країнах повинна відповідати кількості членів від суб'єктів федерації. Такий спосіб обрання глави держави, з одного боку, підкреслює значення президента як гаранта національної єдності, а з іншого – його другорядну роль у державному механізмі, похідному від інших інститутів. Таким чином, обраний парламентським шляхом президент має лише номінальну владу; він не відіграє суттєвої ролі в державному житті країни і змушений у всьому дотримуватися парламентського курсу» [11, с. 78].

Разом з тим, внутрішньо-парламентський спосіб обрання президента слугує однією з конституційних гарантій подолання антипарламентської узурпації влади і намагання глави держави розширити свої повноваження в сфері виконавчо-розпорядчої діяльності.

Водночас, слід зазначити, що колегіальний спосіб інституціалізації глави держави визначається й такими чинниками як: наявність пережитків станово-представницької монархії; регіональний сепаратизм; необхідністю виконання колегіальним органом дорадчих та консультаційних функцій при главі держави.

Висновки. Виходячи з викладеного, можна зробити висновок, що конституційно-правовий інститут глави держави в країнах сучасного світу зазвичай складається із норм, що: а) визначають місце і роль глави держави в державному механізмі і його взаємовідносини з іншими органами держави; б) встановлюють порядок заміщення посади глави держави; в) передбачають можливу відповідальність глави держави за державну зраду і порушення конституції; г) закріплюють повноваження глави держави. Ці норми, будучи включеними до конституції, додатково конкретизуються поточним законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Будьбенюк С.С.* Деякі аспекти розгляду соціопсихологічної природи феномена політичної влади // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. – 2009. – № 1. – С. 119-123.

2. *Дмитриев Ю.А., Николаев А.М.* Система государственной власти в России и в мире: историко-правовая ретроспектива. Монография./ Ю.А. Дмитриев, А.М. Николаев. – М.: ООО «Профобразование», 2002. – 839 с.

3. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства. Репринт. [пер. с франц.] / Л. Дюги. – О. : Юридична література, 2005. – 1008 с.
4. Еллинек Г. Общее учение о государстве / [пер. с нем Г. Еллинек]. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 752 с.
5. Коломієць Ю.М. Інститут глави держави в системі вищих органів влади й управління зарубіжних країн. / Ю.М. Коломієць. – Х. : Основа, 1998. – 246 с.
6. Конституція України. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
7. Малкіна Г. Політична відповідальність глави держави. // Політичний менеджмент. – 2008. – № 2. – С. 42-50.
8. Сапаровский Ю.С. Социокультурная динамика власти: Автореф. канд. ...полит. наук / Уральская академия государственной службы. – Екатеринбург, 2001. – 23 с.
9. Симонишвили Л.Р. Формы правления: История и современность: Учебное пособие. / Л.Р. Симонишвили. – М. : Флинта; МПСИ, 2007. – 280 с.
10. Челлен Р. Государство как форма жизни. [пер. с швед.] / Р. Челлен. – М. : РОССПЭН, 2008. – 329 с.
11. Чиркин В.Е. Элементы сравнительного государственоведения. / В.Е. Чиркин. – М. : РАН, Институт государства и права, 1994. – 151 с.
12. Шаповал В.М. Президент у механізмі здійснення державної влади. / В.М. Шаповал. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень. – 1995. – Вип. 36. – 30 с.

Шатіло В.А. Інституалізація глави держави в системі державної влади

Статтю присвячено проблемі компаративної інституціалізації глави держави.

Ключові слова: *глава держави, інститут глави держави, компаративна інституціалізація.*

Шатило В.А. Институализация главы государства в системе государственной власти

Статья посвящена проблеме компаративной институциализации главы государства.

Ключевые слова: *глава государства, институт главы государства, сравнительная институционализация.*

Shatilo V.A. Institutionalisation of the head of state in the system of public authorities

The article is devoted to the issues of comparative institutionalisation of the head of state.

Key words: *head of state, institute of head of state, comparative institutionalisation.*

Стаття надійшла до редакції 17.05.2012.

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Р.Б. Прилуцький

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Н.І. Буянівська

*студентка
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Спадковий договір як правовий інститут на законодавчому рівні був врегульований лише з прийняттям Цивільного кодексу України 2003 р. (далі – ЦК) [1]. Проте і нині на практиці він не набув достатньо широкого застосування. Причиною цього є, у тому числі, і те, що у правовій науці ще не досягнуто однастайно визнаної точки зору щодо його поняття та правової природи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні дослідження проблем визначення поняття та правової природи знайшли своє відображення у працях таких вчених, як: В. Васильченко, А. Євсігнєєв, Т. Коваленко, С. Мазуренко, Я. Турлуковський, Є. Фурса, В. Чуйкова та ін. З даного питання 2008 р. була захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (Шама Н. П. «Спадковий договір в цивільному праві України»). Проте і сьогодні дискусія щодо поставлених автором питань у юридичній науці триває.

Метою дослідження є аналіз існуючих позицій науковців щодо поняття, правової природи, деяких особливих ознак спадкового договору та визначення позиції автора із зазначених питань.

Основні результати дослідження. Згідно зі ст. 1302 ЦК за спадковим договором, одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

З цього надто короткого визначення договору можна зробити висновок, що у всякому разі цей договір двосторонній, оскільки згадуються як обов'язки набувача, так і право, яке він набуває. За ст. 1305 ЦК набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття.

Таким чином, право відчужувача полягає, мабуть, у тому, що він може робити певні розпорядження і вимагати їх виконання. А обов'язки відчужувача за цим договором, як це не дивно, у Кодексі не згадуються! Їх можна сформулю-

вати лише проаналізувавши ст. 1307 ЦК. Із змісту цієї статті випливає, що відчужувач, по-перше, не має права укладати договори на відчуження майна, з приводу якого укладено спадковий договір, оскільки в ч. 1 ст. 1307 зазначено: «на майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження».

Відповідно до ч. 2 цієї статті «заповіт, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, є нікчемним». Отже, відчужувач, по-друге, не має права після укладення спадкового договору заповідати майно, визначене у цьому договорі.

Таким чином, у відчужувача внаслідок укладення спадкового договору виникають обов'язки не відчужувати майно визначене у спадковому договорі, не заповідати його. Це і є основні обов'язки відчужувача.

На підставі викладених обставин Т. П. Коваленко робить висновок, що спадковий договір обмежує можливість відчужувача розпоряджатися за життя своїм майном, визначеним у договорі, і позбавляє його можливості розпорядитися ним на випадок смерті шляхом складання заповіту, бо цей заповіт буде недійсним. Згідно зі ст. 27 ЦК правочин, яким обмежується обсяг цивільної правоздатності особи, є недійсним. Отже, спадковий договір, передбачений у гл. 90 ЦК, на його думку, на підставі норм загальної частини цього кодексу є недійсним, бо цей договір обмежує правоздатність фізичних осіб [8, с. 632].

Однак, як правильно зазначає Є. І. Фурса, висновок про те, що це обмеження правоздатності заповідача, неможливо вважати достатньо обґрунтованим, оскільки це поняття включає як права, так і обов'язки. Тим більше, що ніхто не обмежує права власника майна посвідчувати заповіт, однак необхідно враховувати реальність прав на речі, оскільки право власності на річ може мати обмеження, визначені у законі або договорі тощо. І тут йде мова про обмеження не правоздатності, а лише кількості майна, що може залишитись після смерті громадянина в спадщину. Виходячи з аналізу позиції Т. П. Коваленко, можна зробити загальний висновок, що особи при відсутності в них майна обмежені у правоздатності, але це лише об'єктивна реальність майнового стану таких осіб, які не набули власності або її втратили.

На цій позиції по суті знаходиться і В. Васильченко, на думку якого, стосовно можливості обмеження в правочинах правоздатності осіб за ч. 1 ст. 27 ЦК необхідно мати на увазі позбавлення права на написання заповіту, права народжувати дітей, права відчужувати майно тощо, але з наявністю або відсутністю конкретного майна ці права не обмежуються. Наприклад, при написанні заповіту не перевіряється фактичний бік заповіту, тобто не встановлюється право власності заповідача на майно.

Якщо погодитися з першою точкою зору, то під обмеження цивільної правоздатності можна безпідставно підвести, наприклад, такі інститути, як застава нерухомого майна (іпотека) або ті ж самі речові права на чуже майно, які теж обмежують певні правомочності власника [4, с. 74].

Навряд чи можна вважати вірною і думку Т. Коваленко, що цей договір є спробою позбавити певних спадкоємців права одержати так звану «обов'язкову частку» [8, с. 632].

З нашої точки зору, дане питання необхідно розглядати з урахуванням загальних положень про право власності. Згідно зі ст. 319 ЦК власник володіє, ко-

ристується і розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Загальне правило спадкового права також виходить з того, що спадкодавець має право на власний розсуд визначити долю спадкового майна (ст. 1235, 1236 ЦК).

Необхідність укладання спадкового договору обумовлюється здебільшого не бажанням відчужувача (зазначимо, що у цьому разі Закон не вважає особу спадкодавцем) «обійти» спадкоємців, а, як правило, необхідністю забезпечити собі певні блага, оскільки інші способи йому не є доступними (внаслідок відсутності спадкоємців або і поганого їх ставлення до нього). У цьому правильно вбачається соціальна цінність спадкового договору. За наявності осіб, які своїм ставленням до майбутнього спадкодавця дійсно «заслужують» на отримання.

Разом з тим, не можна погодитись з позицією В. Васильченка, який вважає, що законодавець не випадково внаслідок суттєвих особливостей зобов'язання, яке виникає зі спадкового договору, відвів йому місце самостійного правового інституту саме в системі спадкового права. Виходячи з цього, не існує жодних перешкод до практичного застосування передбаченого, ст. 8 ЦК інституту аналогії закону і права, та поширення дії норм спадкового права, що регулюють право на обов'язкову частку в спадщині, на відносини зі спадкового договору. Такий підхід точніше відповідатиме основним засадам цивільного законодавства, оскільки буде справедливим, розумним та добросовісним стосовно всіх суб'єктів досліджуваних цивільних правовідносин: відчужувача, набувача, та осіб, що мають право на обов'язкову частку [4, с. 65].

Вирішення даного питання невід'ємно пов'язане з проблемою визначення правової природи спадкового договору. Потрібно визнати, що більшість авторів уникає прямої відповіді на це питання. Зі слів того ж В. Васильченка про «самостійний правовий інститут саме в системі спадкового права» не зовсім зрозуміло, відносить він цей інститут до спадкового права чи ні.

Ми розділяємо позицію тих авторів, які вважають, що хоч в назві цього договору присутнє слово спадковий, однак перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування (ст. 1217 ЦК) і на нього не поширюються відповідні положення ЦК про спадкування, включаючи норми, що стосуються здійснення і захисту права на обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК), прийняття спадщини (ст. 1268 ЦК), заповідального відказу (ст. ст. 1237-1239 ЦК) тощо. Крім того, на відміну від спадкоємця, який прийняв спадщину й відповідає за боргами спадкодавця в межах дійсної вартості майна, яке до нього перейшло (ст. 1282 ЦК), набувач за спадковим договором такої відповідальності не несе.

Таким чином, спадковий договір за своєю юридичною природою слід визнати самостійним видом договірної зобов'язання із всіма витікаючими з цього наслідками – можливістю застосування до нього всіх загальних правил зобов'язального і, зокрема, договірної права.

Що стосується інших важливих ознак спадкового договору, то необхідно зазначити, що цей договір є консенсуальним, оскільки момент його укладання пов'язується з досягненням сторонами угоди за всіма істотними умовами і тягне за собою виникнення цивільних прав та обов'язків контрагентів після втілення правочину у встановлену ст. 1304 ЦК нотаріальну форму. Істотною умовою спадкового договору є насамперед його предмет, яким згідно з диспозицією зазначе-

ної статті є майно відчужувача. Відповідно до ст. 190 ЦК таким майном може бути окрема річ або сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Внаслідок цього, спадковим договором може встановлюватися лише речове право, а саме виключно право власності набувача.

Виходячи з наведеного, слід констатувати, що не можуть бути предметом цього договору особисті немайнові права, речові права на чуже майно (емфітевзис, суперфіцій, сервітути) тощо. Даний аспект є однією з істотних підстав, як також стверджує В. Васильченко, що відносини зі спадкового договору, незважаючи на його задекларовану назву, не є за своєю юридичною сутністю спадковими [4, с. 67].

Спадковий договір є відплатним договором, оскільки набувач майна зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру в обмін на майно відчужувача, стосовно якого набуває право власності після смерті останнього. За цією ознакою спадковий договір відрізняється від заповіту, який є безоплатним правочином [4].

Усі спадкові договори, незалежно від того, чи наявне в складі майна, що є предметом такого договору, нерухоме майно, підлягають обов'язковому нотаріальному посвідченню. Згідно зі ст. 55 Закону України «Про нотаріат» [2] спадкові договори щодо нерухомого майна посвідчуються за умови подання документів, що підтверджують право власності відчужувача на майно, з перевіркою відсутності заборони відчуження або арешту цього майна. Посвідчення договорів про відчуження відбувається за місцезнаходженням нерухомого майна або за місцезнаходженням однієї зі сторін договору відповідно до розд. 23 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [3]. Спадкові договори, предметом яких є нерухоме майно, посвідчуються нотаріусом з дотриманням загальних правил посвідчення договорів відчуження.

У випадку, коли предметом спадкового договору є частка в праві спільної часткової власності, приписи ст. 362 ЦК щодо переважного права співвласників купівлі частки в спільній частковій власності не застосовуються. Про це також сказано у п. 235 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, яким визначено, що при посвідченні спадкових договорів правила, викладені у п. 54 цієї Інструкції, не застосовуються.

Сторонами спадкового договору (суб'єктами) є відчужувач і набувач. Якщо відчужувачем може бути фізична особа, то набувачем виступає як фізична, так і юридична особа. Відчужувачем і набувачем може бути як цілком дієздатна фізична особа, так і особа з неповною цивільною дієздатністю (ст. 32 ЦК). Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 32 ЦК неповнолітні у віці від 14 до 18 років можуть самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією та іншими доходами. Будучи набувачем за спадковим договором, неповнолітня особа може за рахунок цих коштів надавати допомогу відчужувачу.

Цивільним кодексом окремо визначено, що відчужувачем може бути подружжя або один із них (ст. 1303 ЦК України), тому можливі різні варіанти змісту спадкового договору.

Змістом спадкового договору є вчинення набувачем дій майнового чи немайнового характеру як до відкриття спадщини, так і після відкриття.

Діями майнового характеру можуть бути і надання відчужувачу допомоги матеріального характеру в вигляді продуктів харчування, лікарських засобів і

виробів медичного призначення, інших предметів першої необхідності, грошової допомоги. При цьому у спадковому договорі може бути зазначена межа або розмір грошової допомоги, яка надається набувачем відчужувачу. Що стосується дій набувача після відкриття спадщини, то це можуть бути витрати на поховання відчужувача тощо.

Відповідно до ст. 1307 ЦК відчужувачем може бути призначена особа, яка може здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. Така особа може бути вказана в тексті спадкового договору, проте її присутність при посвідченні спадкового договору не вимагається. За відсутності цієї особи, контроль за виконанням спадкового договору здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини.

Згідно зі ст. 1308 ЦК України, спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача в разі невиконання набувачем його розпоряджень або на вимогу набувача в разі неможливості виконання набувачем розпоряджень відчужувача. Так, набувач може ініціювати розірвання спадкового договору за ситуації, коли він досяг похилого віку, його стан здоров'я погіршився і він унаслідок цього не може виконувати умов спадкового договору. Відчужувач виступає ініціатором розірвання спадкового договору, коли має місце його невиконання з боку набувача, зокрема ненадання догляду й допомоги відчужувачу.

Висновки. З урахуванням викладеного можна зробити такі висновки.

Спадковий договір може відігравати важливу роль у забезпеченні потреб фізичних осіб, тобто має бути визнаним дієвим інструментом вирішення соціальних функцій. Проте не достатньо чітко визначення правової природи цього договору з одночасним розміщенням його серед норм спадкового права викликає певні труднощі щодо застосування цього договору на практиці.

З урахуванням положень договірної та спадкового права, що містяться у ЦК, можна зробити висновок, що спадковий договір є самостійним видом договору і на нього розповсюджуються всі загальні положення зобов'язального та договірної права.

Не дивлячись на це практика застосування даного договору вимагає більш точного визначення правової природи договору законодавцем і внесення відповідних змін та доповнень до ЦК, особливо, що стосується співвідношення спадкового договору з положеннями спадкового права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
2. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1993. – № 39. – Ст. 383.
3. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Затверджено наказом Міністерства юстиції України № 20/5 від 3 березня 2004 р. // <http://rada.kiev.ua>
4. Васильченко В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права. // Право України. – 2003. – № 7. – С. 67-78.
5. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України: Автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / С.В. Мазуренко. – Одеса, 2004. – 13 с.

6. Турлуковський Я. Спадковий договір в українському цивільному праві: теорія та практика. // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 6. – С. 35-39.

7. Фурса Є.І. Спадкові правовідносини в нотаріальній і судовій практиці: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Є. І. Фурса. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 213 с.

8. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О.В. Дзера (керівник авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 2 – 640 с.

Прилуцький Р.Б., Буянівська Н.І. Щодо поняття та правової природи спадкового договору

У статті розглядаються проблемні питання визначення поняття та правової природи спадкового договору.

Ключові слова: *спадковий договір, відчужувач, набувач, майнові й немайнові права, спадкування, спадщина.*

Прилуцкий Р.Б., Буяновская Н.И. О понятии и правовой природе наследственного договора

В статье рассматриваются проблемные вопросы определения понятия и правовой природы наследственного договора.

Ключевые слова: *наследственный договор, отчуждатель, приобретатель, имущественные и неимущественные права, наследование, наследство.*

Prylutskyi R.B., Buianivska N.I. On the concept and legal nature of inheritance agreement

The article considers the topical issues of defining the concept and the legal nature of inheritance agreement.

Key words: *inheritance agreement, alienator, acquirer, property and non-property rights, inheritance, heritage.*

Стаття надійшла до редакції 22.05.2012.

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ
ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ
ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ**

Р.Б. Прилуцький

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

Ю.А. Карпова

*студентка
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні відбувається активне реформування економіки в цілому, у тому числі системи державних закупівель. Механізм проведення процедур закупівель має бути одним із ключових елементів підвищення ефективності державної економічної політики та базуватися, зокрема, на засадах добросовісної конкуренції, відкритості та прозорості, недискримінації учасників, об'єктивності та неупередженості оцінки пропозицій з конкурсних торгів, а разом з цим запобігати проявам корупції у сфері державних закупівель.

Проте всі учасники на ринку державних закупівель відзначають неефективність системи державних закупівель. Велика кількість проблем, що виникають, позначаються, в першу чергу, на стані економіки країни в цілому. Основні проблеми виникають насамперед через недосконалість законодавчої бази, що регулює процес державних закупівель.

Діюча система державних закупівель потребує постійного вдосконалення з метою пошуку найбільш раціональної та прийнятної для економіки України моделі розвитку та функціонування системи державних закупівель. Цим самим пояснюється необхідність відповідних наукових досліджень і, зокрема, даної статті.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблеми правового регулювання договорів про закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти останнім часом знаходились поза увагою науковців і висвітлювалися лише в окремих наукових статтях, серед яких можна виділити праці таких вчених, як: О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, С.М. Бервено та ін. Проте зазначені вчені приділяли увагу договірній роботі в основному у загальних науково-теоретичних аспектах.

Метою дослідження є висвітлення проблемних питань застосування законодавства у сфері здійснення закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти, а також надання пропозицій щодо приведення чинного законодавства у

відповідність до сучасних потреб та встановлених норм існуючих в Україні суб'єктів господарювання.

Основні результати дослідження. Одним із важливим кроків у розбудові сучасної цивілізованої ринкової економіки було прийняття Верховною Радою України 22.02.2000 р. Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» [10]. Закон закріпив правові та економічні засади здійснення процедур закупівель товарів, робіт і послуг за рахунок державних коштів і незважаючи на цілу низку серйозних недоліків прийняття вважалось для держави одним із найперспективніших шляхів раціонального та ефективного використання бюджетних коштів.

Метою цього Закону було створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції, забезпечення прозорості процедур закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти та досягнення оптимального і раціонального їх використання. Закон застосовувався до всіх закупівель товарів, робіт і послуг, що повністю або частково здійснювались за рахунок державних коштів, за умови, що вартість предмета закупівлі для товару (товарів), послуг становила або перевищувала 20 тис. грн., а для робіт – 50 тис. грн.

Натомість, низька мінімальна вартісна межа товарів, робіт і послуг для застосування процедур торгів була однією з основних недоліків чинної на той час системи державних закупівель, що, у свою чергу, спричиняло незацікавленість постачальників брати участь у торгах при здійсненні закупівель у незначних обсягах.

Крім цього недоліками Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» були:

1) не виправдане затягування термінів організації та проведення торгів внаслідок довготривалого розгляду відповідних матеріалів Міжвідомчою комісією з питань державних закупівель, яка надавала висновки та приймала рішення з питань, що стосуються сфери державних закупівель;

2) зупинення укладення договорів із переможцями тендерів унаслідок недобросовісного оскарження результатів торгів у різних інстанціях;

3) надання Тендерній палаті України, що є громадською організацією, невластивих для організації з таким статусом повноважень;

4) включення учасників на платній основі до реєстрів учасників процедур закупівель та недобросовісних учасників, а також до тематичного каталогу учасників процедур закупівель, що видавала Тендерна палата України;

5) вимога щодо обов'язкового надання тендерного забезпечення, яка не завжди могла виконуватись усіма учасниками, а саме малими та середніми підприємствами та фізичними особами – підприємцями, що, в свою чергу, призводило до обмеження конкуренції на ринку державних закупівель, а також до додаткового витрачання державних коштів;

6) безпідставне завищення вартості послуг, пов'язаних з організацією тендерних торгів;

7) право на оскарження рішень, дій або бездіяльності замовника будь-якою особою, що не є учасником торгів.

Усі ці недоліки свідчили про недосконалість законодавства про державні закупівлі та не виправдано складний, непрозорий та неефективний механізм їх здійснення.

20.03.2008 р. Закон України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» було визнано таким, що втратив чинність.

З метою забезпечення ефективного використання державних коштів відповідно до п. 6 ст. 116 Конституції України, п. 1 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» 17.10.2008 р. постановою Кабінет Міністрів України № 921 було затверджено Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти [11].

Слід зазначити, що з часу введення в дію Положення у системі державних закупівель відбулися суттєві позитивні зрушення, зокрема:

- зменшилось фінансове навантаження на замовників та потенційних учасників торгів;

- публікація оголошення щодо проведення торгів в інформаційному бюлетені «Вісник державних закупівель» та їх оприлюднення на загальнодержавному веб-порталі «Державні закупівлі» здійснювалось на безоплатній основі;

- тендерне забезпечення та забезпечення виконання договору було не обов'язковим;

- значно зменшилися витрати суб'єктів господарювання щодо довідок, необхідних для участі у торгах.

Усе це позитивно вплинуло на відновлення довіри до сфери державних закупівель, яка була значно підірвана за часів функціонування Тендерної палати України. Про це свідчило і збільшення частки конкурентних процедур у загальній структурі закупівель за державні кошти. При цьому збільшення частки застосування конкурентних процедур стало однією з основних передумов створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель та досягнення оптимального і раціонального використання державних коштів.

Поряд з цим у сфері державних закупівель можна було констатувати наявність низки проблем, які ускладнювали діяльність замовників і учасників торгів, а подекуди унеможлилювали її. Удалою заміною Положенню став прийнятий 01.06.2010 р. Закон України «Про здійснення державних закупівель» (далі – Закон «Про здійснення державних закупівель»), який набрав чинності 30.06.2010 р. та введений у дію 31.07.2010 р. [7]. На сьогодні Закон є чинним.

Закон «Про здійснення державних закупівель» установлює правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти [17].

Не можна не відзначити, що саме його прийняття стало для країни позитивним кроком для стабілізації ситуації у сфері державних закупівель, яка понад два роки була законодавчо не врегульована.

Як впливає із преамбули Закону його метою є створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції в цій сфері, розвиток добросовісної конкуренції, забезпечення раціонального та ефективного використання державних коштів.

Зазначений Закон застосовується до всіх замовників та закупівель товарів, робіт і послуг, які повністю або частково здійснюються за рахунок державних коштів, за умови, що вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 100 тис. грн., а робіт – 300 тис. грн.

Загалом, прийнятий Закон містить цілий ряд позитивних положень, у тому числі низку конструктивних нововведень, а саме:

- вводяться нові терміни та розширюється визначення існуючих.

Так, термін «тендер» відходить у минуле, поступаючись своїм місцем «конкурсним торгам». З'являються такі ключові терміни як генеральний замовник, закупівля на засадах координації, найбільш економічно вигідна пропозиція, суб'єкт оскарження, цінова пропозиція;

- відчутно скоротився перелік товарів, робіт і послуг, на закупівлю яких дія Закону не поширюється, а також з'явився перелік товарів, робіт і послуг, особливості закупівлі яких визначаються окремими законами;

- уповноваженим органом у сфері регулювання державних закупівель залишилося Міністерство економіки України (згідно з Указом Президента України від 09.12.2010 р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». Міністерство економіки було перейменовано на Міністерство економічного розвитку і торгівлі). Законом деталізовано та значно розширено перелік основних функцій, що здійснює уповноважений орган. Зокрема, уповноважений орган розробляє та затверджує типові положення про комітет з конкурсних торгів, типовий договір про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти, порядок визначення предмета закупівлі та інші, передбачені Законом;

- здійснено розмежування функцій контролю та регулювання процедури здійснення державних закупівель. Відповідно до Закону функції регулювання та координації у сфері закупівель здійснює уповноважений орган, а функції контролю покладено на Рахункову палату, Антимонопольний комітет України, Головне контрольно-ревізійне управління України та Державний комітет статистики України;

- встановлюється рівність вітчизняних та іноземних учасників у процедурах закупівлі. Тобто, Закон наділяє правом іноземних учасників брати участь у процедурах державних закупівель на рівні із вітчизняними учасниками;

- на особливу увагу заслуговують положення Закону, які регулюють порядок оскарження процедури державних закупівель. Встановлення абсолютно нового порядку оскарження процедури закупівлі та органу оскарження стало однією із основних законодавчих змін у системі державних закупівель.

Так, згідно з Положенням, яке існувало раніше, розгляд скарг, поданих учасниками до моменту укладення договору про закупівлю, відносилось до основних функцій Міністерства економіки, яке також було спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань координації закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти, що в свою чергу призводило до конфлікту інтересів повноважень цього органу. Чинна ж редакція Закону закріпила повноваження органу з оскарження за Антимонопольним комітетом України.

Відповідно до даного Закону скарга подається тією особою, право чи законний інтерес якої порушено внаслідок рішення, дії чи бездіяльності замовника, які суперечать законодавству у сфері державних закупівель. Скарги можуть подаватися до замовника, до органу оскарження і, звісно, до суду. Подання скарги до замовника не позбавляє суб'єкта оскарження права звернутись до органу оскарження. При цьому подання скарги до органу оскарження не потребує попереднього звернення до замовника з вимогою щодо усунення порушення під час проведення процедури закупівлі.

Важливим є те, що при поданні скарги процедура закупівлі не призупиняється, як це було раніше, за винятком випадків, коли Антимонопольний комі-

тет України приймає відповідне рішення, що в свою чергу запобігає затягуванню процедури закупівель.

Варті уваги й зміни, що торкнулися основних видів процедур закупівлі.

Відповідно до ст. 12 Закону «Про здійснення державних закупівель» закупівля може здійснюватися шляхом застосування однієї з таких процедур: відкриті торги; двоступеневі торги; запит цінових пропозицій; попередня кваліфікація учасників; закупівля в одного учасника.

На відміну від попереднього порядку у чинному Законі відсутні процедура редукації, а також процедура торгів з обмеженою участю, при цьому з'явилась як окрема процедура – попередня кваліфікація учасників.

Крім того, нововведення торкнулись процедури закупівлі в одного учасника. Так, процедури закупівлі в одного учасника застосовуються замовником після погодження з уповноваженим органом, за наявності підстав такої закупівлі, визначених ст. 39 Закону, та повинна здійснюватись відповідно до Порядку погодження застосування процедури закупівлі в одного учасника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.07.2010 р. № 668 Тоді як раніше зазначена процедура здійснювалась у порядку, затвердженому уповноваженим органом.

Законом «Про здійснення державних закупівель» значно скорочено перелік умов застосування процедури двоступеневих торгів.

Не можна не звернути увагу на те, що новелою чинного Закону стало відокремлення такої процедури закупівлі як закупівля на засадах координації, яка передбачає проведення процедури закупівлі генеральним замовником в інтересах замовників.

Варто також зазначити, що Закон по-іншому визначив строки проведення процедур закупівлі, зокрема, значно деталізував строки в різних процедурах закупівлі та скоротив раніше існуючі строки.

Так, змінено строки звернення учасника процедури закупівлі до замовника щодо надання роз'яснень стосовно документації конкурсних торгів. Наразі учасник, який отримав від замовника документацію конкурсних торгів, має право не пізніше ніж за 10 днів до закінчення строку подання пропозицій конкурсних торгів звернутися до замовника за роз'ясненнями щодо документації конкурсних торгів. Для порівняння – законодавство, яке діяло до прийняття Закону, надавало можливість звернутися до замовника не пізніше ніж за 5 днів. Крім того, зменшено і строк повернення замовником забезпечення пропозиції конкурсних торгів. Відповідно до Закону замовник повинен повернути забезпечення пропозиції конкурсних торгів учаснику протягом трьох банківських днів з дня настання підстави для такого повернення, а не десяти, як було встановлено раніше.

Проте у деяких випадках зменшення строків може мати і негативні наслідки для учасників державних закупівель та замовників. Зокрема, скорочення строків у різних процедурах проведення державних закупівель може мати, як наслідок, прострочення строків та невиконання вимог Закону у зв'язку з неможливістю вчасної подачі документів.

Хоча Закон став помітним кроком вперед у напрямі приведення національного регулювання державних закупівель у відповідність до права ЄС, він ще має ряд недоліків, які суттєво ускладнюють доступ учасників до процедур держав-

них закупівель. Зокрема, Законом не визначається перелік документів, які підтверджують відповідність учасників кваліфікаційним критеріям. Як наслідок, перелік таких документів визначається на власний розсуд замовників, що створює умови для вчинення корупційних діянь.

Крім того, плата, яка справляється за подання скарги органу оскарження особою, право чи законний інтерес якої порушено, не передбачає її повернення у випадку задоволення скарги, а це є дуже важливим. При цьому встановлені Кабінетом Міністрів України (постанова від 28.07.2010 р. № 773) розміри плати за подання скарг щодо державних закупівель (5000 грн. для товарів і послуг та 15000 грн. для робіт) є завеликими, що значною мірою звужує можливості позасудового захисту прав, порушених у ході процедур закупівель.

Кінцевим результатом проведення процедури закупівлі є укладення договору про закупівлю між замовником і учасником.

Укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні, виконання якого є обов'язком для суб'єкта господарювання у випадках, передбачених законом, або існує пряма вказівка закону щодо обов'язковості укладення договору для певних категорій суб'єктів господарювання чи органів державної влади або органів місцевого самоврядування. А зміст договору, що укладається на підставі державного замовлення, повинен відповідати цьому замовленню (ч. 3, 5 ст. 179 Господарського кодексу України) [5].

Таким чином, умови договору про закупівлю не повинні відрізнятися від змісту пропозиції конкурсних торгів або цінової пропозиції (у тому числі ціни за одиницю товару) переможця процедури закупівлі. Істотні умови договору про закупівлю не можуть змінюватися після його підписання до виконання зобов'язань сторонами у повному обсязі, крім випадків, встановлених законодавством України.

Укладення договору охоплює загальні умови укладення договору (наявність взаємної згоди з усіх істотних умов), порядок укладення, місце і час укладення, а також встановлення особливостей укладення окремих видів договорів. Правова природа укладення договору полягає у визнанні його процесом формування волі та її закріплення в умовах договору, що являють собою форму існування волевиявлення [1, с. 197].

Договір може розглядатися як багатозначне явище: як підстава виникнення правовідношення; як саме правовідношення, що виникло з цієї підстави; як форма, в якій відповідне правовідношення втілюється. При цьому найважливішим значенням терміну «договір» є якраз розуміння його як підстави виникнення правовідношення цивільних прав і обов'язків [2, с. 425].

Активна участь у підготовці до укладання господарських договорів та інших договорів, перевірка їх проектів, складання протоколів розбіжностей до проектів, здійснення досудового врегулювання розбіжностей, що виникають при укладанні, зміні та розірванні договорів та інших правових засобів забезпечення виконання договорів, є однією з основних ділянок правової роботи юрисконсультів юридичних служб господарюючих суб'єктів [4, с. 124].

Відповідно до абз. 3 п. 2 ст. 31 Закону «Про здійснення державних закупівель» замовник укладає договір про закупівлю з учасником, пропозицію конкурсних торгів якого було акцептовано, не пізніше ніж через 30 днів з дня акцепту

пропозиції відповідно до вимог документації конкурсних торгів та акцептованої пропозиції. З метою забезпечення права на оскарження рішень замовника договір про закупівлю не може бути укладеним раніше ніж через 14 днів з дати публікації у державному офіційному друкованому виданні з питань державних закупівель повідомлення про акцепт пропозиції конкурсних торгів.

Однак, на практиці прості на перший погляд речі гальмують укладення договору або ускладнюють цей процес. Адже реалізувати в повному обсязі права сторін договірних відносин досить складно.

Відповідно до абз. 4 п. 2 ст. 31 даного Закону терміни укладення договору про закупівлю обмежені періодом між 5 днями з дня публікації у державному офіційному друкованому виданні з питань державних закупівель повідомлення про акцепт пропозиції конкурсних торгів, але не пізніше ніж через 14 днів з дня акцепту.

Враховуючи те, що законодавством встановлено двадцятиденний строк урегулювання суперечок перед остаточним укладенням договору, то абз. 4 п. 2 ст. 31 Закону обмежує загальні терміни, передбачені для ведення переговорів та урегулювання розбіжностей під час укладення договору про закупівлю.

Договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання – виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укласти договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення. Держава в особі Кабінету Міністрів України виступає гарантом за зобов'язаннями державних замовників [3, с. 10].

Укладення сторонами договору за державним замовленням (державного контракту) здійснюється за загальним правилом укладення господарських договорів [3, с. 10].

Сторони договірних відносин визначають ціни і тарифи самостійно. Вільні ціни і тарифи встановлюються на всі види продукції, товарів і послуг, за винятком тих, по яких здійснюється державне регулювання цін і тарифів. (ст. 7 Закону України «Про ціни і ціноутворення» № 507-ХІІ від 03.12.1990) [8].

Слід зазначити, що на практиці виникають проблеми, якщо на момент укладення договору сторони не можуть визначити ціну предмету договору. Перш за все це стосується довгострокових договорів, у яких момент їх укладення не співпадає з моментом виконання. Тоді можливість зміни ціни потрібно передбачити умовами договору. Адже відповідно до ст. 632 Цивільного кодексу України зміна ціни після укладення договору допускається лише у випадках і на умовах, встановлених договором або законом [6].

Отже, прогнозуючи зміну ціни договору, сторони повинні визначити умовами договору порядок і підстави для її можливої зміни.

Предмет закупівлі товарів і послуг визначається замовником згідно з п.п. 23 і 30 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель» та на основі Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97, затвердженого наказом Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 30.12.97 № 822, за показником п'ятого знака (класифікаційне угруповання «категорія») із зазначенням у дужках конкретної назви товару чи послуги [13].

На практиці також спостерігається невідповідність Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97 сучасним нормам та вимогам існуючих в Україні суб'єктів господарювання.

Висновки. Законодавство України про здійснення державних закупівель за останнє десятиріччя змінювалось неоднозначно та неодноразово. Аналіз проблемних питань, які виникають при застосуванні чинного законодавства України при здійсненні державних закупівель дозволяє визначити певні особливості.

1. Відповідно до Закону України «Про здійснення державних закупівель» замовник повинен повернути забезпечення пропозиції конкурсних торгів учаснику протягом трьох банківських днів з дня настання підстави для такого повернення, а не десяти, як було встановлено раніше. Проте в деяких випадках зменшення строків може мати і негативні наслідки для учасників державних закупівель та замовників. Зокрема, скорочення строків у різних процедурах проведення державних закупівель може мати, як наслідок, прострочення строків та невиконання вимог Закону у зв'язку з неможливістю вчасної подачі документів.

2. Специфіка господарських договорів відобразилася, зокрема, на умовах та порядку укладення господарських договорів. Це проявляється у тому, що сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити не лише предмет, а й ціну та строк дії договору. Щодо порядку укладення договору необхідно звернути увагу на те, що Господарський кодекс України детально регулює цю процедуру, визначаючи способи і строки звернення з офертою і здійснення акцепту. Якщо при укладенні господарських договорів виникне спір між сторонами, то такий спір (переддоговірний) може бути урегульований сторонами протягом 20 днів, однак при співставленні строків, визначених у Господарському кодексі України і Законі України «Про здійснення державних закупівель» встановлено, що абз. 4 п. 2 ст. 31 Закону України «Про здійснення державних закупівель» обмежує загальні терміни, передбачені для ведення переговорів та урегулювання розбіжностей під час укладення договору про закупівлю.

3. Законом України «Про здійснення державних закупівель» не визначається перелік документів, які мають підтверджувати відповідність учасників кваліфікаційним критеріям. Як наслідок, перелік таких документів визначається на власний розсуд замовників, що створює умови для вчинення корупційних діянь.

4. Плата, яка справляється за подання скарги органу оскарження особою, право чи законний інтерес якої порушено, не передбачає її повернення у випадку задоволення скарги, а це є дуже важливим. При цьому встановлені Кабінетом Міністрів України (постанова від 28.07.2010 р. № 773) розміри плати за подання скарг щодо державних закупівель (5000 грн. для товарів і послуг та 15000 грн. для робіт) є завеликими, що значною мірою звужує можливості позасудового захисту прав, порушених у ході процедур закупівель.

5. На практиці виникають проблеми, якщо на момент укладення договору сторони не можуть визначити ціну предмету договору. Перш за все це стосується довгострокових договорів, у яких момент їх укладення не співпадає з моментом виконання.

6. Предмет закупівлі товарів і послуг визначається замовником згідно з пунктами 23 і 30 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про здійснення державних закупівель» та на основі Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97,

затвердженого наказом Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 30.12.1997 р. № 822, за показником п'ятого знака (класифікаційне угруповання «категорія») із зазначенням у дужках конкретної назви товару чи послуги. При цьому спостерігається невідповідність Державного класифікатора продукції та послуг ДК 016-97 сучасним нормам та вимогам існуючих в Україні суб'єктів господарювання.

Тому, для створення конкурентного середовища у сфері державних закупівель, запобігання проявам корупції у цій сфері, розвитку добросовісної конкуренції, забезпечення раціонального та ефективного використання державних коштів потрібно вирішити проблемні питання застосування законодавства з питань державних закупівель шляхом удосконалення чинного законодавства, а саме:

1) включити до Цивільного кодексу України загальні положення про торги, їх види та особливості їх проведення, які в спеціальних актах законодавства знаходили б свою деталізацію;

2) привести Закон України «Про здійснення державних закупівель» у відповідність до Цивільного та Господарського кодексів України;

3) привести існуючий Державний класифікатор продукції та послуг ДК 016-97 у відповідність до сучасних вимог з урахуванням виробничих потреб суб'єктів господарювання.

Усунення такого роду недоліків сприятиме тому, що процедури закупівлі стануть прозорішими, а процедури оскарження більш доступнішими, що, в свою чергу, сприятиме становленню України як правової держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. / За ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.
2. Харитонов Є.О. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К. : Істина, 2005. – 776 с.
3. Роїна О.М. Договори у господарській діяльності: Практичний посібник / О.М. Роїна. – 3-тє вид., доп. – К. : КНТ, 2009. – 800 с.
4. Домбровський С.Ф. Організація правової роботи та юридичного обслуговування підприємства: навчальний посібник / С.Ф. Домбровський. – Х. : Консум, 2005. – 396 с.
5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003 – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
7. Про здійснення державних закупівель: Закон України від 01.06.2010 р. № 2289-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 33. Ст. 471.
8. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 03.12.1990 р. № 507-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1990. -№ 52. – Ст. 650.
9. Про державне замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб: Закон України від 22.12.1995 р. № 493/95-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 3. – Ст. 9.
10. Про закупівлі товарів, робіт та послуг за державні кошти: Закон України від 22.02.2000 р. № 1490-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 20. – Ст. 148.
11. Про затвердження Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти: Постанова Кабінету міністрів України від 17.10.2008 р. № 921 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2008. - № 18. – Ст. – 198.

12. Про затвердження Інструкції щодо заповнення Типового договору про закупівлю товарів (робіт або послуг) за державні кошти: Наказ Міністерства економіки від 27.07.2010 № 925 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 63. – Ст. 2209.

13. Про затвердження Порядку визначення предмету закупівлі: Наказ Міністерства економіки від 26.07.2010 р. № 921 // Всеукраїнська професійна бухгалтерська газета «Все про бухгалтерський облік». – 2011. – № 85 (1842). – 16 вересня.

14. *Полішко Н.Л.* Особливості укладення договорів на торгах, аукціонах, конкурсах // Юридична наука. – 2011. – № 85 (1842). – № 4-5. – С. 26-32.

15. *Дацюк Т.* Договір о закупке: Нюансы заключения // Всеукраинская профессиональная бухгалтерская газета «Все о бухгалтерском учете». – 2008. – № 88 (1485) – 22 вересня.

16. *Матвеева В.* Консультация – комментарий к изменениям, внесенным в Закон Украины «Об осуществлении государственных закупок» // Всеукраинская информационно-аналитическая газета «Налоги и бухгалтерский учет». – 2011. – № 79 (1472). – 3 жовтня.

17. Щодо застосування законодавства у сфері державних закупівель: Роз'яснення Міністерства економіки України від 07.07.2011 р. // Всеукраїнська професійна бухгалтерська газета «Все про бухгалтерський облік». – 2011. – № 85 (1842). – 16 вересня.

Прилуцький Р.Б., Карпова Ю.А. Проблемні питання застосування законодавства у сфері здійснення державних закупівель

У статті визначені проблемні питання застосування законодавства у сфері здійснення закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти, а також запропоновано приведення чинного законодавства у відповідність до сучасних потреб та встановлених норм існуючих в Україні суб'єктів господарювання.

Ключові слова: державні закупівлі, замовник закупівлі, учасник процедури закупівлі, державні кошти.

Прилуцкий Р.Б., Карпова Ю.А. Проблемные вопросы применения законодательства в сфере осуществления государственных закупок

В статье определены проблемные вопросы применения законодательства в сфере осуществления закупок товаров, работ и услуг за государственные средства, а так же предложено привести действующее законодательство в соответствие с современными потребностями и установленными нормами существующих в Украине субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: государственные закупки, заказчик закупки, участник процедуры закупки, государственные средства.

Prylutskyi R.B., Karpova I.A. The topical issues of law enforcement in the field of government procurement

The article identifies the topical issues of law enforcement in the field of procurement of public funded goods and services, offering the directions for harmonising the current legislation to the contemporary needs and standards of existing entities in Ukraine.

Keywords: government procurement, procurement customer, participant of the procurement procedure, public funds.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2012.

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СПОСОБ ПРИКРЫТИЯ ПРЕСТУПНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОТДЕЛЬНЫХ ЛИЦ

Н.А. Самбор

*кандидат юридических наук, доктор философии,
лауреат Всеукраинского фонда
юридической науки академика права В. В. Сташиса,
лауреат Международной премии академика П. П. Михайленко
Международной академии фундаментальных основ бытия,
лауреат Национальной академии наук Украины «Талант, вдохновение, труд»,
заместитель начальника штаба (на правах сектора)
Прилукского ГО (по обслуживанию города Прилуки
и Прилукского района) УМВД Украины
в Черниговской области (Украина)*

Постановка проблемы. Экономические отношения – определенные связи и отношения, в которые независимо от воли и сознания вступают люди в процессе общественного производства. В экономических отношениях следует различать производственные, социально-экономические (имущественные) и организационно-экономические отношения [4]. Всякие отношения, в том числе и экономические, требуют определенности, стабильности, в некотором роде предсказуемости, которые гарантируют участникам таких отношений их права, свободы, а также интересы, что побудили вступать в такие отношения. Таким образом, право, как универсальный регулятор общественных отношений, частью которых выступают экономические отношения, существенно влияет на экономическую составную этих отношений. Наряду с этим и право испытывает ощутимое влияние практики, целей и содержания правоотношений. Примером взаимовлияния права и экономики можно рассматривать принятие правовых законов, которые урегулируют отношения субъектов – участников экономических отношений (влияние права на экономику) и, соответственно, право изменяется под влиянием экономики, примером этого есть нормативно-правовое урегулирование новых экономических отношений, ранее неизвестных обществу, обеспечение прав, свобод участников экономических отношений путем принятия разрешительных, установлением обязательственных норм, а также охраны и защиты соответствующих прав и свобод путем принятия запретительных норм.

Несмотря на всевозможные регуляторы правоотношений (право, обычай, традиция и т.д.) человек стремится превзойти над другими, создать «свой» капитал, который обеспечит его превосходство над другими и гарантирует реализацию большинства дозволенных нормами права возможностей. Как правило, такие возможности ассоциируются с возможностью владеть, пользоваться и распоряжаться благами материального и нематериального мира. Развитие общественных отношений сформировало ряд способов, которые обеспечивали участников общественных отношений возможностями приобретения таких благ.

Движение «товар – деньги – товар» имеет целью потребление. Я продаю товар, который не представляет для меня потребительной стоимости, чтобы приобрести другие товары, которые для меня являются потребительной стоимостью. Кругооборот «товар – деньги – товар» является замкнутым в себе самом. Вырученные при продаже деньги превращаются в товар, который потребляется и выходит из обращения. А деньги отдаются, раз навсегда и в своём движении отдаляются от своего прежнего владельца. Товар, которым заканчивается кругооборот при нормальных условиях простого товарного обращения, – а только о таких условиях может здесь идти речь – по своей стоимости как раз равен тому, с которого кругооборот начался [3].

На определенном этапе развития общество изобретает уникальный эквивалент товара – деньги. Деньги – специфический товар, который является универсальным эквивалентом стоимости других товаров или услуг [1]. Именно деньги играют решающую роль в современном обществе, связанную с возможностью приобретения какого-либо блага.

Прежде чем говорить о реализации таких возможностей, следует рассмотреть способы достижения такого статуса, который позволит воплощение в жизнь всех законных интересов (исходя из того, что такие интересы прямо не запрещены нормами позитивного права) субъекта.

Этот этап более всех остальных представляет интерес для исследователей, так как обозначает механизм получения исходного (стартового) капитала, формирование экономического положения субъекта. В контексте сказанного, особого звучания приобретает процесс, связанный с изготовлением определенного блага, которое должно обеспечить реализацию интересов других в его приобретении, за что изготовитель получит определенный экономический эффект в виде денежного эквивалента. Но как показывает практика, именно этот процесс наиболее тонизирован исходя из законности способов приобретения материалов, способов изготовления благ, в конце концов законности оборотов средств.

Не зря притчею стали слова известного во всем мире американского промышленника Генри Форда: «Я готов отчитаться сейчас за каждый заработанный цент. Но не спрашивайте меня, где я взял свой первый миллион».

Анализ последних исследований и публикаций. Исследования актуальных вопросов предпринимательской деятельности были предметом целого ряда научных работ как в отрасли экономических наук, так и наук юридической отрасли, среди которых следует отметить работы О.М. Винник, С.В. Фетисовой, О.В. Шаповаловой, О.А. Заярного, А.А. Беляневич, Ю.А. Левченка, А.Г. Кальмана, В.Т. Билоуса, М.Л. Давиденка, О.М. Литвака, М.Б. Бучка и др. Несмотря на значительное количество таких исследований, их теоретическую и практическую значимость, последние посвящены решению конкретных задач и проблем, связанных с правовым регулированием экономических общественных отношений, борьбой с отдельными видами преступлений, посягающих на экономику государства, их криминологической и уголовно-правовой характеристикам, при этом остается вне внимания исследователей вопросы установления состава преступления или административного правонарушения в деяниях, которые имеют признаки предпринимательской деятельности. Таким образом, вопросы использования хозяйственной деятельности для прикрытия преступных замыслов от-

дельных лиц требуют детального изучения, а их выводы должны носить правоприменительный характер, позволяющий усовершенствовать деятельность правоохранительных органов по борьбе с экономическими преступлениями. Но наряду с этим еще более значительными выступают вопросы разграничения деяний, которые носят противоправный характер, и имеют смежные материальные нормы в Уголовном кодексе и Кодексе об административных правонарушениях. Документирование преступлений в сфере экономики и без того имеет свою специфику, связанную с необходимостью использования знаний в разных отраслях народного хозяйствования, но и возможности установления в таких деяниях различий, связанных с их общественной опасностью, установлением материального ущерба и т.д.

В связи с этим хотелось бы определить **целью** исследования именно противоправные действия, которые могут быть использованы в предпринимательской деятельности с целью приобретения незаконных доходов, производства проверки их законности и правильности их квалификации при наличии норм, которые устанавливают разные виды юридической ответственности за одни и те же деяния, а именно уголовной и административной ответственности.

Изложение основного материала исследования. Согласно ст. 42 Хозяйственного кодекса Украины [5] предпринимательство – это самостоятельная, инициативная, систематическая, на собственный риск хозяйственная деятельность, которая осуществляется субъектами ведения (предпринимателями) хозяйства с целью достижения экономических и социальных результатов и получения прибыли. Таким образом, законодатель гарантирует широкий спектр деятельности, в рамках которого субъект вправе избрать себе тот, который наиболее привлекательный.

Предприниматель (частный, коллективный или государственный) берет на себя инициативу соединения ресурсов земли, капитала и труда в единый процесс производства товаров или услуг. Созданный им продукт должен удовлетворить личную или производственную потребность других людей, быть полезным для них. Полезность придает вещам или услугам потребительную стоимость [2]. Правда, как показывает правоприменительная практика, далеко не всегда предприниматель склонен использовать законные методы своей предпринимательской деятельности. Иногда, можно сказать даже довольно часто такие лица используют незаконные методы своей законной предпринимательской деятельности. Рассмотрим такой пример: физическое лицо, преследуя преступную цель, законно создает юридическое лицо (как правило, общество с ограниченной ответственностью (далее – ООО), что позволяет в последующем, в случае привлечения к юридической ответственности избежать компенсации материального ущерба. Ведь ООО отвечает исключительно в рамках уставного фонда и имущества ООО) либо регистрируются как физическое лицо – предприниматель, что позволяет использовать упрощенную систему налогообложения. Таким образом, физическое лицо законным путем став предпринимателем начинает свою хозяйственную деятельность. В определенный момент увидев, что законные способы не дают нужного экономического эффекта, лицо принимает решение об использовании незаконных методов ведения предпринимательской деятельности. К примеру, избрав вид деятельности, связанный с изготовлением металлоплас-

тиковых конструкций (окон, дверей), предприниматель заключает договора поставки с заказчиками, а также договора подряда на поставку сырья. Анализируя такую деятельность предпринимателя, практически невозможно уличить его в преступных намерениях. Но как показывает практика органов внутренних дел, такая преступная деятельность совершается путем злоупотребления доверием поставщиков и обманом заказчиков. Деятельность такого «горе предпринимателя» заключается в построении своеобразной трастовой пирамиды, когда фактически оплата заказа подрядчика совершается за счет заключения нового договора подряда на изготовление продукции, а оплата поставки сырья либо задерживается на значительное время, либо игнорируется. При этом необходимо подчеркнуть, что во всех случаях предприниматель заключает гражданско-правовые договора, в которых определяются права и обязанности сторон, цена, то есть все существенные условия договора, но и избирается порядок и способы защиты прав сторон, а именно судебный порядок искового производства.

На первый взгляд в действиях такого предприимчивого бизнесмена фактически отсутствует состав преступления, предусмотренного ст. 190 Уголовного кодекса Украины [6] (мошенничество) и ст. 51 Кодекса Украины об административных правонарушениях [8] (мелкое хищение чужого имущества), поскольку именно мошенничество определяется как завладение чужим имуществом или приобретение права на имущество путем обмана или злоупотребления доверием. Такой предприниматель заключит договор, который в свою очередь требует предоплаты заказа, но по тем или иным обстоятельствам (утверждая, что такие обстоятельства не зависели от него) не смог выполнить условия договора в обусловленный срок, а возратить поступившие суммы в качестве оплаты не в состоянии, так как употребил их в хозяйственной деятельности. Таким образом, его инициативная предпринимательская деятельность дала сбой, а риск, который есть неотъемлемой составляющей хозяйственной деятельности, к сожалению, привел деятельность такого горе-предпринимателя к банкротству. Вследствие стечения таких обстоятельств, предприниматель не смог достичь желаемого экономического эффекта, который носил бы законный характер, и проявлялся в обеспечении благом потребителя, а для себя получения универсального эквивалента всякого блага – денег.

Очевидно, что такие сообщения и заявления в обязательном порядке должны проверяться в порядке, предусмотренном уголовно-процессуальным законом. На наш взгляд, в целом все заявления, которые касаются деликтов, предусмотренных уголовным законом как преступления и, имеющих аналогичные диспозиции норм, устанавливающих административную ответственность за совершение подобных проступков (с тем только предостережением, что последние не характеризуется общественной опасностью деяния, а лишь противоправностью), должны подлежать обязательной последственной проверке в порядке, предусмотренном именно уголовно-процессуальными нормами, что позволит полно, объективно и всецело исследовать обстоятельства дела, установить (исключить) в деянии наличие состава общественно опасного преступления, после чего возможно доказывание наличия в деянии личности состава административного деликта. Вследствие сказанного проверяться будет, во-первых, наличие или отсутствие состава преступления (в понимании ч. 1 ст. 11 Уголовного кодекса Украи-

ны), во-вторых, в случае же опровержения состава преступления будет производиться проверка по установлению наличия в деянии состава административного правонарушения (действия или бездействия, которые хотя формально и содержит признаки любого деяния, предусмотренного Уголовным кодексом Украины, но через малозначительность не представляет общественную опасность, то есть не причинили и не могла причинить существенного вреда физическому или юридическому лицу, обществу или государству, ответственность за которые предусмотрена Кодексом Украины об административных правонарушениях). Таким образом, подобный подход к производству проверок гарантирует права и свободы его участников, а также послужит принципу законности и неотвратимости наказания за противоправное действие.

Выводы. Подытоживая сказанное, необходимо отметить, что привлечение такого «предпринимателя» к юридической ответственности, а также защита прав, свобод и интересов потерпевших всецело зависит от объективного установления цели и умысла предпринимателя, которые должны быть преступными, такими, что носят либо общественно опасный характер (для преступления), либо антисоциальную направленность (в случае совершения административного правонарушения). Но эти составные субъективной стороны состава преступления либо административного правонарушения всецело зависят от того, что скажет в обывательском понимании – преступник. Наша же задача объективно, беспристрастно, всесторонне исследуя обстоятельства дела восстановить законность. Эта задача требует решения вопроса объективности установления субъективной стороны, где ключевым есть умысел. Исходя из этого, характеризующие данные личности субъекта предпринимательской деятельности, которые подлежат исследованию в ходе проверки законности такой деятельности, должны охватывать и возможность проверки непосредственно хозяйственной деятельности, которые не должны разграничиваться во время производства доследственной проверки заявлений граждан, что требует внесения соответствующих изменений в действующий Уголовно-процессуальный кодекс Украины [7], а именно ст. 97 «Обязательность принятия заявлений и сообщений о преступлениях и порядок их рассмотрения», где ч. 4 дополнить права прокурора, следователя, органа дознания наряду с отобранием объяснений от отдельных граждан и должностных лиц, истребованием необходимых документов, проводить проверку хозяйственной деятельности лиц и их предприятий, в отношении которых имеются заявления о совершении ими преступлений с использованием хозяйственной деятельности таких предприятий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Деньги. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BD%D1%8C%D0%B3%D0%B8>. – Дата доступа 29 апреля 2012 года.
2. Экономическая теория товара и денег. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – http://economics.wideworld.ru/economic_theory/goods_money/. – Дата доступа 29 апреля 2012 года.
3. Экономическое учение Карла Маркса. Отдел первый. Товар, деньги, капитал. Глава третья. Превращение денег в капитал. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – http://www.gumfak.ru/econom_html/kautskiy/kaut03.shtml. – Дата доступа 29 апреля 2012 года.

4. Экономические отношения. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – <http://modern-econ.ru/vvedenie/problemu/otnosheniya.html>. – Дата доступа 29 апреля 2012 года.

5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print1329918642035525>. – Дата доступа 29 квітня 2012 года.

6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/кримінальний>. – Дата доступа 29 квітня 2012 года.

7. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1002-05>. – Дата доступа 29 квітня 2012 года.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа. – <http://zakon2.rada.gov.ua> – Дата доступа 3 марта 2012 года.

Самбор М.А. Підприємницька діяльність як спосіб прикриття злочинної діяльності окремих осіб

У статті розглядаються правові основи здійснення перевірок господарської діяльності у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством, за повідомленнями про вчинення злочинів, які посягають на економічні відносини. Пропонується авторське бачення проведення таких перевірок у випадках наявності ознак деліктів, що можуть містити ознаки суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень.

Ключові слова: економіка, підприємницька діяльність, злочин, адміністративне правопорушення.

Самбор Н.А. Предпринимательская деятельность как способ прикрытия преступной деятельности отдельных лиц

В статье рассматриваются правовые основы осуществления проверок хозяйственной деятельности в порядке, предусмотренном уголовно-процессуальным законодательством, по сообщениям о совершении преступлений, посягающих на экономические отношения. Предлагается авторское видение проведения таких проверок в случаях наличия признаков деликтов, которые могут содержать признаки смежных составов преступлений и административных правонарушений.

Ключевые слова: экономика, предпринимательская деятельность, преступление, административное правонарушение.

Sambor M.A. Entrepreneurship as a way of covering up criminal activity of individuals

The article considers the legal framework for economic activity control envisaged by the criminal procedural law under information on committing offences against economic relations. The author's perception of such control delivery in cases of delict, which may contain features of allied crimes and administrative offences is offered.

Keywords: economics, entrepreneurship, crime, administrative offence.

Стаття надійшла до редакції 28.05.2012.

**АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ ЯК СКЛАДОВА
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА**

Н.В. Дараганова

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
ВНЗ «Національна академія управління»*

В.В. Акуленко

*студентка
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Адміністративна юстиція є достатньо новим інститутом адміністративного права України. У сучасному процесі становлення вітчизняної адміністративної юстиції можна виділити декілька послідовних і важливих етапів. Серед різновидів правового захисту прав і свобод людини та громадянина засобом адміністративно-правового захисту, зважаючи на значний обсяг охоронюваних суспільних відносин та ефективність відповідного правового інструментарію небезпідставно належить провідна роль. Під адміністративно-правовим захистом, пропонується розуміти комплексну форму владної діяльності законодавчо визначеного кола державних або інших владних суб'єктів, спрямовану на реалізацію суспільних потреб та інтересів, закріплених у відповідних адміністративно-правових нормах у зв'язку зі вчиненням адміністративного делікту чи порушенням нормативно визначеного права.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Адміністративно-процесуальні явища та категорії залишаються найменш дослідженими і спірними в правовій науці, що породжує проблеми у правозастосовчій діяльності та обумовлює актуальність цього дослідження. Питанням адміністративного судочинства значну увагу приділяли такі вчені, як: Н.Саліщева, В.Сорокін, Б.Лазарєв, Ю.Козлов, Ю.Старилов. Нові тенденції відображені у працях В.Авер'янова, А.Селіванова, В.Стефанюка, Ю.Педько, І.Бородіна, О.Кузьменка, В.Г.Перепелюк, М.М.Тищенко, А.Шергіна, Т.Коломієць, В.Колпакова, та ін. Разом з тим, незважаючи на плідні розробки у галузі зазначеної проблеми, її зміст та особливості залишаються на сьогоднішній день важливим і актуальним дослідницьким завданням. Тому метою статті є подальше дослідження змісту адміністративно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні.

Метою статті є подальше дослідження питань, пов'язаних з адміністративною юстицією як складовою захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. Незважаючи на однакову захисну спрямованість указаних різновидів

адміністративно-правового захисту, кожен з них має власні юрисдикційні особливості та окремі правові підстави використання своїх засобів, що спричинює їх окремий розгляд.

Основні результати дослідження. Судово-правові та адміністративні реформи, що здійснюються в Україні, є формуванням демократичної правової держави, де гідність особи, її здоров'я, права і свободи, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю та гарантуються Конституцією. Визнання нашою країною найважливіших міжнародних стандартів у галузі захисту прав людини потребує відповідного юридичного механізму забезпечення захисту прав і свобод громадян, юридичних осіб, що обумовлює актуальність проблеми утворення в Україні адміністративної юстиції.

Час засвідчив недостатню ефективність існуючих в Україні органів і процедур вирішення правових спорів, де однією стороною виступає громадянин (або юридична особа), а іншою – орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. Не є повною система захисту прав громадян в Україні і з точки зору її відповідності світовим стандартам. Одна з причин такого становища, як уявляється, полягає в тому, що законодавство про оскарження в судовому порядку рішень і діяльності органів управління, посадових осіб, які порушують права і свободи громадян і юридичних осіб, як і раніше відносить справи даної категорії до підсудності судів загальної юрисдикції.

Судовий контроль у сфері діяльності виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в Україні є обмеженим, і це при тому, що порушення органами публічної влади прав і свобод громадян допускаються досить часто.

Розвиток сучасного суспільства також обумовив збільшення кількості звернень до судових органів як громадян, так і юридичних осіб. Це визначається процесами становлення ринкової економіки, ускладненням соціально-економічних зв'язків та багатьма іншими факторами.

Формування адміністративної юстиції проходило в декілька етапів: під час першого такого етапу у період так званої перебудови законодавчо визначено порядок судового оскарження незаконних дій органів державного управління. Зокрема 30 червня 1987 р. було прийнято Закон ССРСР «Про порядок оскарження в суді неправомірних дій службових осіб, які обмежують права громадян». У зв'язку з цим ЦПК УРСР зазнав змін. У ньому з'явилася глава 31-А, яка у редакції Закону від 31 жовтня 1995 р., мала назву «Скарги громадян на рішення або бездіяльність державних органів, юридичних чи службових осіб у сфері управлінської діяльності» [1, с. 29]. Наступним важливим кроком процесу запровадження адміністративної юстиції в Україні слід вважати прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, ст. 3, яка визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність в Україні найвищою соціальною цінністю. Згідно зі ст. 55 Основного Закону нашої держави права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішення, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових, службових осіб.

Подальші дії на шляху запровадження інституту адміністративної юстиції в сучасній Україні пов'язуються з прийняттям програмних документів, що регламентують здійснення заходів адміністративної реформи та реформи адміністративного права в нашій державі. Зокрема, положення Концепції адміністративної

реформи в Україні передбачають здійснення внутрішнього та судового контролю за діяльністю органів виконавчої влади та їх посадових осіб [2]. Реагуванням на таке становище є низка нормативних документів щодо реформування системи державного управління: 1) Так, постанова Верховної Ради України від 13 червня 1995 р. «Про розробку проекту Закону України щодо структури виконавчої влади», у п. 2 містить доручення Комісії Верховної Ради України з питань правової політики і судово-правової реформи розробити проект Концепції адміністративної реформи. 2) Указ Президента України від 7 липня 1997 р. «Про Державну комісію з проведення в Україні адміністративної реформи» і «Положення про Державну комісію з проведення в Україні адміністративної реформи», затверджене Указом Президента України від 2 жовтня 1997 р. зазначають, що комплексна адміністративна реформа має радикально змінити систему державного управління всіма сферами суспільного життя, перетворити її в один з визначних чинників економічних та соціальних реформ. 3) Указ Президента України від 22 липня 1998 р. «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні», постановляє покласти в основу здійснення реформування системи державного управління основні положення Концепції адміністративної реформи в Україні, розробленої Державною комісією з проведення в Україні адміністративної реформи.

У контексті реалізації зазначених норм був підготовлений і прийнятий Кодекс адміністративного судочинства України (далі КАС України), який остаточно вивів відносини адміністративної юстиції за межі цивільно-процесуальної правової регламентації, а також нормативно закріпив чинну форму реалізації функцій вітчизняної адміністративної юстиції – адміністративне судочинство завдання якого полягає у захисті прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 1 ст. 2 даного Кодексу) [3].

Саме факт початку дії КАС України можна вважати завершальним в алгоритмі дій початкового етапу запровадження вітчизняного інституту адміністративної юстиції.

Другий етап становлення адміністративної юстиції на теренах нашої країни є не менш важливим, ніж перший, бо саме за результатами набутого досвіду визначатимуться подальші заходи розвитку цього важливого правового інституту, остаточно коригуватимуться схеми обраної моделі його організації, які повинні забезпечувати своє головне соціальне призначення – надійно гарантувати безперервний процес повного та своєчасного поновлення порушених прав і свобод людини у сфері владно-управлінської діяльності.

Дія положень КАС України засвідчила про існування низки організаційних, теоретичних та юридично-технічних вад, що зафіксовані в окремих його нормах.

Виходячи з особливостей предмета адміністративної юрисдикції, законом мають бути встановлені спеціальні вимоги до кандидатів на посаду судді адміністративного суду. Крім того, адміністративне судочинство спрямоване на

захист прав особи у публічно-правових відносинах від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. За своїм статусом у суспільстві учасники таких правовідносин перебувають у нерівних умовах, тому адміністративний суд має вжити всіх передбачених законом заходів, щоб захистити порушені органом влади права особи, в тому числі збирати докази з власної ініціативи, виходити за межі вимог сторін тією мірою, наскільки це необхідно для повного захисту прав особи [6].

Не дивлячись на перелічені організаційні кроки, рівень адміністративного судочинства в Україні потребує свого подальшого підвищення. Одним із переконливих свідчень цьому є кількість позивів до Європейського суду з захисту прав людини, за цим показником Україна разом з Росією, Румунією та Польщею впевнено займає невтішні перші позиції.

Такий стан речей викликав необхідність прийняття Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. Цей документ регулює відносини, які виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення Європейського суду з прав людини стосовно України, також у зв'язку з відповідним втіленням європейських стандартів прав людини в українське судочинство та адміністративну практику [7, с. 7].

Результати ознайомлення з працями визнаних науковців [8; 9] з нерозв'язаних проблем чинного КАС України дозволяють зробити висновок про градацію цих проблем на два блоки. Перший – складають вади засадничого характеру, другий – інші суттєві вади згаданого Кодексу.

Серед основних недоліків, на наш погляд, існують такі:

- першим недоліком вважається неможливість дієвого застосування принципу верховенства права при здійсненні адміністративного судочинства, що зафіксований у ч. 1 ст. 8 КАС України;

- другий пов'язаний з неоднозначною ситуацією оскарження нормативно-правових актів, коли фактично ігнорується необхідність перевірки цих актів щодо порушення ними прав і свобод людини і громадянина та спотворюється зміст принципу законності при здійсненні правосуддя (ст. 9 КАС України);

- третім положенням, що має засадниче значення для функціонування адміністративної юстиції є наведене в КАС України визначення справ адміністративної юрисдикції, за яким справжня компетенція адміністративних судів значно виходить за межі як призначення цього Кодексу (ст. 1 КАС України), так і завдань адміністративного судочинства, задекларованих у ч. 1 ст. 2 КАС України [7, с. 7-9];

- четвертий концептуальний недолік стосується можливості приватної (фізичної або юридичної) особи виступати відповідачем в адміністративному суді. Зокрема, дозволяються позови суб'єктів владних повноважень – органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування та їхніх посадових (службових) осіб про тимчасову заборону (зупинення) окремих видів або всієї діяльності об'єднань громадян, про примусовий розпуск (ліквідацію) об'єднання громадян, про примусове видворення іноземця чи особи без громадянства з України, про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо), в інших випадках, встановлених законом (ч. 4 ст. 50 КАС України) [9, с. 6].

Стосовно інших вад Кодексу, то до них насамперед відносяться, такі положення як: а) відсутність у відповідних статтях КАС України, присвячених особ-

ливостям адміністративного судочинства в адміністративних судах першої інстанції положень, які б регулювали порядок визнання рішення суб'єкта владних повноважень, неправомірним, протиправним, незаконним, недійсним чи нечинним, якщо це вимагається зацікавленою особою; б) невідповідність принципів побудови системи адміністративних судів принципу визначення їх предметної підсудності (ст. 18 КАС України), в результаті чого може виникнути суттєве перевантаження роботи окружних адміністративних судів; в) відсутність серед переліку учасників адміністративного процесу судів – ключових учасників відносин, що складаються у процесі здійснення адміністративного судочинства [8, с. 11-12].

Наведений перелік вад окремих положень чинного КАС України не є вичерпним і його можна ще доповнити іншими недоліками, особливо це стосується визначення основних понять, зафіксованих у ст. 3 (наприклад «справа адміністративної юрисдикції», «адміністративне судочинство», «адміністративний процес») та і назви цього Кодексу в цілому (відносини адміністративного судочинства не обмежуються лише адміністративно-позивними, вони також включають у себе значний масив адміністративно-деліктних відносин, обсяг яких має стійку тенденцію до розширення за рахунок поступового позбавлення адміністративно-юрисдикційних повноважень численних контрольно-наглядових інстанцій).

Висновки. 1. Призначення адміністративної юстиції полягає у: 1) забезпеченні верховенства права; 2) забезпеченні законності в сфері реалізації функцій публічного управління (виконавчої влади і місцевого самоврядування); 3) забезпеченні судового захисту прав і свобод громадян, тобто як однієї з організаційно-правових гарантій суб'єктивних публічних прав громадян; 4) забезпеченні здійснення судового контролю за правомірністю актів виконавчої влади і актів місцевого самоврядування; 5) забезпеченні вирішення специфічних спорів адміністративного характеру між громадянами та органами, що реалізують публічно-управлінські повноваження.

2. Визначаючи шляхи подолання недоліків необхідно не тільки вміло використовувати арсенал юридичної техніки, а і правильно визначити відповідний алгоритм, враховуючи при цьому такі не вирішені організаційні чинники як: затримка у прийнятті Адміністративно-процедурного кодексу, положення якого мають бути узгодженими з уже чинними нормами Кодексу адміністративного судочинства України; існуюча проблема забезпечення адміністративних судів висококваліфікованими суддівськими кадрами і вироблення дієвого механізму невторчання у діяльність суддів з боку зацікавлених владних інституцій; необхідність чіткої фіксації у нормах окремих законодавчих актів положень про можливість оскарження незаконних дій представників відповідних владних інституцій; продовження процесів формування нової доктрини адміністративного права України, переосмислення його соціального призначення та суспільної цінності.

На нашу думку, існуючу проблему визначення послідовності усунення недоліків у чинному КАС України необхідно вирішувати насамперед у контексті розв'язання двох найважливіших передумов, а саме – вироблення і впровадження з урахуванням досвіду демократичних країн засад нової доктрини українського адміністративного права та продовження процесів вдосконалення організаційних схем вітчизняної моделі адміністративної юстиції.

3. З врахуванням вищезазначеного, сутність адміністративної юстиції полягає у тому, що адміністративна юстиція є правозахисним інструментом зі специфічним функціонально означеним місцем в правоохоронній системі держави, який має принципові ознаки, що дозволяють виокремити його серед інших видів правоохоронної діяльності, як такий, що повинен сприяти підтриманню режиму законності і, передусім, дотриманню суб'єктивних прав громадян, які є учасниками адміністративно-правових відносинах.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що набутий досвід реалізації норм Кодексу адміністративного судочинства України, свідчить про існування в його окремих положеннях низки вад, що потребують свого усунення. Зазначені заходи мають відбуватись у межах чітко визначеного алгоритму з урахуванням усіх важливих організаційних чинників, головним з яких є вдосконалення вітчизняної моделі адміністративної юстиції у контексті подальшого формування засад нової доктрини адміністративного права України, за якою головним завданням даної галузі права є забезпечення реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Стахурський М.* Проблеми реформування адміністративно-юрисдикційного процесу / М. Стахурський // *Право України.* – 2002. – № 3.
2. Офіційний вісник України. – 1998. – № 21. – Ст. 943.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. // *Урядовий кур'єр.* – 2005. – 17 серпня.
4. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України: Закон України від 6 жовтня 2005 р. // *Урядовий кур'єр.* – 2005. – 1 листопада.
5. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22 грудня 2005 р. // *Урядовий кур'єр.* – 2006. – 18 квітня.
6. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2005 р. // *Урядовий кур'єр.* – 2006. – 24 травня.
7. *Марченко Р.* Украинские судьи примеряют европейскую мантию / Р. Марченко // *Зеркало недели.* – 2006. – 1 апреля.
8. *Авер'янов В.* Кодекс адміністративного судочинства України: необхідність і шляхи усунення концептуально-понятійних вад / В. Авер'янов, Д. Лук'янець, Ю. Педько // *Право України.* – 2006. – № 3.
9. *Авер'янов В.* Чиї права захищає адміністративний кодекс? / В. Авер'янов // *Урядовий кур'єр.* – 2006. – 10 березня.

Дараганова Н.В., Акуленко В.В. Адміністративна юстиція як складова адміністративно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина

Статтю присвячено адміністративній юстиції як складової адміністративно-правового захисту прав і свобод людини та громадянина. Адміністративно-правовий захист можна вважати комплексною владою формою діяльності, яка складається з адміністративної відповідальності та адміністративної юстиції.

Ключові слова: адміністративна юстиція, адміністративно-правовий захист.

Дараганова Н.В., Акуленко В.В. Административная юстиция как составляющая административно-правовой защиты прав и свобод человека и гражданина

Статья посвящена административной юстиции как составной административно-правовой защиты прав и свобод человека и гражданина. Административно-правовую защиту можно считать комплексной властной формой деятельности, которая состоит из административной ответственности и административной юстиции.

Ключевые слова: административная юстиция, административно-правовая защита.

Daraganova N.V., Akulenko V.V. Administrative justice as a part of human and citizen's rights and freedoms advocacy in administrative law

The article is devoted to administrative justice as a part of human and citizen's rights and freedoms advocacy in administrative law. Administrative law defence is to be regarded an integrated form of public authority performance including the administrative liability and administrative justice.

Keywords: administrative justice, administrative law defence.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2012.

ЮРИДИЧНА ОСОБА В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ

Ю.А. Дорохіна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного та господарського права

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Одним із найважливіших питань в адміністративно-правовій науці є питання суб'єктів адміністративного права. «Його правильне вирішення впливає на предмет правового регулювання, чітко визначення адресатів правових норм, обсягу їх прав та обов'язків» [1, с. 7]. Крім того, процеси внутрішнього реформування українського суспільства з метою створення основ правової держави, формування громадянського суспільства також обумовлюють актуальність проблеми суб'єктів адміністративного права, адже саме правова наука повинна створити теоретичний фундамент для проведення реформ. Тому дослідження системи суб'єктів адміністративного права набуває в сучасних умовах важливого науково-практичного значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останнім часом в адміністративно-правовій науковій літературі зосереджується увага на юридичних особах, переважно, як суб'єктах адміністративно-деліктних відносин (наприклад, роботи В.К. Колпакова, Д.М. Лукя'нця, О.І. Миколенка, С.В. Ващенко, Р.С. Мельника та ін.), відносин адміністративного судочинства (наприклад, роботи В.М. Бевзенка, С.В. Ківалова, В.П. Тимошука, А.Т. Козмока та ін.), адміністративно-процедурних відносин (наприклад, роботи О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржія, А.М. Школика та ін.).

Мета дослідження. Розкрити тенденції наукових досліджень феномену юридичної особи як суб'єкта адміністративного права.

Основні результати дослідження. Визнання юридичних осіб учасниками адміністративних відносин зумовлено нормами, що регулюють ці відносини. Існуюча багатоманітність методів правового регулювання проявляється, в основному, в різному юридичному становищі суб'єктів тієї чи іншої галузі права, характері правових зв'язків суб'єктів [2].

Адміністративно-правовий метод регулювання визначає компетенцію державних органів шляхом вказівки на мету і завдання їх діяльності. Його переважне використання надає порівняно широкий простір для діяльності, яка пояснюється складністю і багатоваріантністю суспільних відносин. Суб'єкт як учасник цього процесу перебуває в такому становищі, при якому він повинен підпорядковуватись його закономірностям. В цьому розумінні він не є автономним, оскільки його поведінка в сфері публічного адміністрування залежить від волі інших суб'єктів даних адміністративно-правових відносин. Це означає, що поняття «суб'єкт адміністративних правовідносин» (учасник) і «суб'єкт публічного адміністрування» не збігаються. Наприклад, юридична особа є суб'єктом цих правовідносин, але не суб'єктом адміністрування, оскільки вона не здійснює його функції, в той же час орган адміністрування поєднує в собі риси суб'єкта адміністрування і суб'єкта правовідносин.

Умовно можливо виділити два етапи розвитку юридичної особи, як суб'єкта адміністративного права: юридична особа радянської доби та юридична особа сучасності. У радянській юридичній науці сутність юридичної особи розкривалась теорією колективу, теорією держави, теорією директора, теорією персоніфікованого (цільового) майна, теорією соціальної реальності, теорією соціальних зв'язків, теорією організації тощо. Згадані теорії узагальнювалися в монографіях, підручниках, але термін «юридична особа» не застосовувався. Керовані об'єкти, які втілюють у життя насамперед свої корпоративні інтереси, але пов'язані зі споживанням і виробництвом суспільних цінностей, мають потребу у своєчасному і найбільш повному юридичному визначенні своєї адміністративної правосуб'єктності й адміністративно-правового статусу. Це дозволяє визначити конкретне місце і роль суб'єкта в суспільстві, надати публічність його меті, напрямам, змісту і формі діяльності, встановити можливості функціонування і, відповідно, характер і структуру взаємодії з публічними органами.

Так, Бахрах Д. М. вважає: «суб'єктами адміністративного права потрібно визнати учасників управлінських відносин, які адміністративно-правовими нормами наділені правами і обов'язками, здатністю вступати в адміністративні правовідносини». Правовідносини, вважає він, є основним каналом реалізації правових норм, тому носій прав і обов'язків стає суб'єктом правовідносин, і, взагалі, коло тих і інших співпадає [1, с. 3-7].

Друга позиція полягає в тому, що розглядуваним поняттям надається дещо відмінний зміст. За визначенням Г.І. Петрова, суб'єктами адміністративного права є особи і організації, наділені державою правами і обов'язками в сфері публічного і громадського адміністрування [3, с. 42]. В. К. Колпаков стверджує, що суб'єкт адміністративного права має потенційну здатність вступати в адміністративні правовідносини. У конкретному випадку він може і не бути учасником правовідносин [4, с. 74]. В.К. Колпаков стверджує, що необхідно розмежовувати поняття «суб'єкт адміністративного права» і «суб'єкт адміністративних правовідносин». Суб'єкт адміністративного права має потенційну здатність вступати в адміністративні правовідносини. У конкретному випадку він може і не бути учасником правовідносин.

Важливо зазначити, що суб'єкт адміністративного права характеризується зовнішньою відокремленістю. Він виступає у вигляді єдиної особи, і здатний відповідно до своїх прав і обов'язків виробляти, виражати й здійснювати певну волю як учасник конкретних публічних відносин. Так, орган публічного адміністрування складається з багатьох фізичних осіб, як правило має структурні частини, але в адміністративно-правовій сфері виступає виключно як єдина особа.

Суб'єкт адміністративних правовідносин – це фактичний учасник правових зв'язків у сфері адміністрування, тобто він обов'язково в них бере участь. Отже, визнання юридичної особи суб'єктом адміністративного права є необхідною передумовою участі її в адміністративних правовідносинах. В науковій літературі адміністративно-правові відносини визначають як суспільні відносини у сфері публічного управління, учасники яких виступають носіями прав і обов'язків, врегульованих нормами адміністративного права.

Система суб'єктів адміністративного права, яка існує на сучасному етапі розвитку адміністративного права в незалежній Україні, безумовно, відрізняється

ся від тієї, яка існувала в інші історичні періоди існування громадянського суспільства. Система (від грец. *systema* – поєднання, що складається із частин) розглядається як сукупність елементів, які перебувають у відносинах і зв'язках між собою й утворюють певну цілісність та єдність між собою. Будь-яку суспільну систему, в тому числі й суб'єктів адміністративного права, не можна уявити без взаємозв'язків між її підсистемами та елементами. Якщо ж такі взаємозв'язки відсутні, тоді не можна говорити і про систему.

Системі суб'єктів адміністративного права, як відкритій системі, притаманні всі фундаментальні якості, що і визначає закономірності її існування у постійному розвитку. Основною такою якістю є структурованість, наявність конкретного складу елементів. У будь-якій системі всі її частини мають відносну самостійність. Це проявляється в їх диференційованості, просторово-часовій локалізації, наявності специфічних характеристик. Стосовно суб'єктів адміністративного права такими елементами є її суб'єкти.

Самостійність даних елементів забезпечується детальною нормативною регламентацією їх адміністративно-правового статусу. Саме складові адміністративно-правового статусу дозволяють аналізувати кожного із суб'єктів у статико-просторовому та функціонально-динамічному вираженні. Для оптимального групування суб'єктів адміністративного права в юридичній літературі висувалися різні класифікаційні підстави. Так, ще в XIX ст. А.Єлистратов, досліджуючи публічні адміністративні правовідносини, визначив їх суб'єктами підзаконну владу управління. Одночасно він підкреслив, що юридичні відносини встановлюються лише між людьми, а тому суб'єктами публічних відносин можуть бути лише люди, посадові особи, наділені підзаконною владою управління. До суб'єктів права він відносив об'єднання осіб, які організовані певним чином – земство, місто – громада – об'єднані суспільними інтересами окремих місцевостей, селянські та міщанські громади – об'єднані інтересами окремі групи людей, громади – об'єднані спільною справою, наприклад, університет.

Такі об'єднання, як зазначає А. Єлистратов, виступають як самостійні суб'єкти права – публічних юридичних осіб. Приватні особи також виступають як суб'єкти права [5, с.17].

У радянський період підходи до систематизації суб'єктів адміністративного права дещо змінюються. Так, Ц. Ямпольська в дисертації, присвяченій питанням суб'єктів радянського адміністративного права, вказує, що «в адміністративному праві явно виділяються три основні групи суб'єктів: органи держави та їх агенти; громадські організації та їх органи; радянські громадяни» [6, с.10]. Г. Петров стверджує, що повне коло суб'єктів адміністративно-правових відносин складають фізичні особи та законні організації в широкому значенні цього слова, тобто суб'єктів, які беруть та можуть брати участь у адміністративно-правових відносинах [7, с.61].

І. Ананов до кола суб'єктів радянського адміністративного права включає органи радянського публічного управління, їх посадових осіб, громадські організації та громадян. Такої ж думки дотримується й І. Євтихійєв [8]. Видається, що перелік суб'єктів адміністративного права залежить від предмета правового регулювання цієї галузі. Так, у радянський період предмет адміністративного права розглядали як відносини сфери публічного адміністрування або виконавчо-роз-

порядчої діяльності, то відповідно і коло суб'єктів адміністративного права визначається науковцями, виходячи із структури предмета правового регулювання галузі. Однак у систему суспільних відносин, які становлять предмет сучасного українського адміністративного права, все більше вчених вважають за необхідне включити відносини, які виникають: у процесі управлінської та організаційної діяльності публічної адміністрації, до яких можна віднести і відносини адміністративних послуг; при правоохоронній діяльності публічної адміністрації. Це відносини, пов'язані із охороною та захистом, притягненням до адміністративної або дисциплінарної відповідальності; у процесі адміністративного судочинства.

У цих правовідносинах обов'язковим суб'єктом є публічна адміністрація або адміністративний суд, без них не можливе існування таких правовідносин.

Статус адміністративних судів визначений на законодавчому рівні, чого не можна сказати про публічну адміністрацію, термін цей порівняно новий в адміністративному праві. Під публічною адміністрацією розуміють систему органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також інші органи, які здійснюють адміністративну владу. На сучасному етапі розвитку українського адміністративного права вчені дещо по-іншому підходять до систематизації його суб'єктів, однак до суб'єктів адміністративного права вони ще не відносять органи адміністративного судочинства та публічну адміністрацію, як цілісну категорію.

Ю.М. Козлов до індивідуальних суб'єктів відносить громадян, іноземних громадян та осіб без громадянства, а також державних службовців. До колективних суб'єктів – державні і недержавні організації. Державними є органи виконавчої влади, державні підприємства і установи, їх об'єднання, структурні підрозділи органів виконавчої влади, які наділені власною компетенцією. Недержавних суб'єктів адміністративного права представляють громадські об'єднання (партії, союзи тощо); виконавчі органи системи місцевого самоврядування, комерційні структури, у т. ч. приватні підприємства та установи [9, с. 15].

Ю.П. Битяк відносить до суб'єктів адміністративного права громадян, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, державних службовців, підприємства й установи, об'єднання громадян [10, с. 70-82].

С.В. Ківалов розділяє точку зору Д.Н. Бахраха, визнає її більш вдалою та пропонує таку класифікацію: індивідуальні та колективні суб'єкти адміністративного права [11, с. 65]. С.Г. Стеценко відносить до суб'єктів адміністративного права: індивідуальних суб'єктів, державні органи та організації як колективні суб'єкти, недержавні органи та організації як колективні суб'єкти [12]. В.К. Колпаков, враховуючи значущість і роль у системі управлінських зв'язків, а також місце в державно-правовій ієрархічній структурі, до основних носіїв суб'єктивних прав і обов'язків у сфері публічного управління, взагалі, і виконавчої влади, зокрема, відносить: 1) Президента України; 2) органи державної виконавчої влади; 3) державних службовців, як суб'єктів, у діяльності яких об'єктивізуються повноваження публічних органів адміністрування; 4) громадян України, іноземців, осіб без громадянства; 5) органи місцевого самоврядування; 6) об'єднання громадян; 7) суб'єктів підприємницької діяльності [13, с. 101]. Як уже зазначалося, основою визначення системи суб'єктів адміністративного права є предмет регулювання цієї галузі. Відповідно і при визначенні суб'єктів адміністративного права можна виходити з його структури.

Таким чином, аналіз структури управлінських відносин дає змогу стверджувати, що, по-перше, сфера суспільних управлінських відносин ширша від сфери даних відносин, врегульованих нормами адміністративного права, тобто вертикальних адміністративних правовідносин, і, по-друге, сфера управлінських відносин, що регулюються адміністративно-правовими нормами, вужча від сфери адміністративних правовідносин в цілому, оскільки останні включають й горизонтальні адміністративні правовідносини.

Виходячи з положень чинного законодавства України, до суб'єктів адміністративно-правових відносин можна віднести: державні органи (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, прокуратури, адміністрації державних підприємств та установ); структурні підрозділи органів держави, посадових осіб державних органів; власника (представника, менеджера, уповноваженого власника); об'єднання громадян, кооперативи, органи самоврядування, самодіяльні організації; громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства.

Л.В. Коваль до кола суб'єктів адміністративно-правових відносин включає: державні органи (органи всіх гілок влади, прокуратуру, адміністрацію державних підприємств, установ); службових осіб державних органів; власника (представника, менеджера, уповноваженого власника); об'єднання громадян, кооперативи, органи самоврядування, самодіяльні організації (їхні органи); соціальних індивідів: громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства [14, с. 18-19].

В.К. Колпаков зазначає, що адміністративне право наділяє правосуб'єктністю велике коло учасників соціальних зв'язків, про що свідчить велика кількість управлінських відносин у суспільстві, а система суб'єктів адміністративного права складніша, ніж системи суб'єктів будь-якої іншої галузі права.

Суб'єктами адміністративного права є й органи державної виконавчої влади, а також внутрішні частини їх апарату, та органи громадських організацій, діяльність яких регулюється правом, і адміністрація підприємств, установ, організацій, і виконавчо-розпорядчі структури органів місцевого самоврядування. Суб'єктами адміністративного права треба визнати і структурні частини підприємств, установ, організацій, такі як, наприклад, факультет, цех, відділення в лікарні тощо. Суб'єктами адміністративного права є громадяни, особи без громадянства, іноземні громадяни.

Таким чином, для адміністративного права характерна наявність великої кількості суб'єктів з різними повноваженнями, структурою і правовими властивостями. Цим зумовлене й існування кількох варіантів їх класифікації. Суб'єктів адміністративного права можна поділити залежно від належності до державних структур (державні організації та їх представники і недержавні організації та їх представники); на суб'єктів колективних та індивідуальних; фізичних та юридичних осіб тощо.

Разом з тим, сучасна адміністративно-правова теорія має такі юридичні конструкції у даній сфері, які дають змогу здійснити класифікацію суб'єктів адміністративного права з урахуванням інтересів науки і практики. Враховуючи значущість і роль у системі управлінських зв'язків, а також місце в державно-правовій ієрархічній структурі, до основних носіїв суб'єктивних прав і обов'язків у сфері публічного адміністрування, взагалі, і виконавчої влади, зокрема, треба

віднести: Президента України; органи державної виконавчої влади; державних службовців як суб'єктів, у діяльності яких об'єктивізуються повноваження публічних органів адміністрування; громадян України, іноземців, осіб без громадянства; органи місцевого самоврядування; об'єднання громадян; суб'єктів підприємницької діяльності.

Як юридичні особи у правовідносинах, що регулюються нормами адміністративного права, беруть участь такі суб'єкти, як державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації. Притому серед юридичних осіб важливе місце посідають органи державної влади. Відповідно до ст. 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Серед органів державної влади важливе місце посідають органи виконавчої влади, що здійснюють функції публічного управління економічним, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом. Від результатів діяльності цих органів понад усе залежить соціально-економічний та політичний стан країни. Саме ці органи виступають основним суб'єктом адміністративного права.

Висновки. З вищенаведеного можна зробити висновок, що юридична особа як суб'єкт адміністративного права набула свого поширення тільки з початку ХХІ ст. Саме з цього періоду у науковій літературі (В.К. Колпаков, Д.М. Лук'янець), в дисертаційних працях (О.Т. Зима, В.П. Костів) нормативно закріплюється термін «юридична особа». Все частіше у наукових роботах подається не просто перерахування суб'єктів адміністративного права, а і їх розподіл, в тому числі на індивідуальних та колективних, до числа останніх і відносять юридичних осіб.

Окрім того, все частіше зустрічається використання у наукових роботах терміну «юридична особа». Саме тому, цілком можливо вести мову про певну періодизацію генези дослідження феномену юридичної особи у вітчизняній адміністративно-правовій науці. Так, умовно можна виділити два етапи такої генези: 1) радянський (до кінця 90-х рр. ХХ ст.) із відсутністю легального використання терміну і визначення юридична особа, зосередженням уваги лише на можливих різновидах поле активних суб'єктів – державних органів і недержавних суб'єктів; 2) новітній (з початку ХХІ ст. і до сьогодні) із активним запровадженням визнання юридичної особи в якості самостійного суб'єкту адміністративного права, використанням терміну «юридична особа» і у наукових і у нормативних джерелах, оновленим поглядом на різновиди юридичної особи в адміністративно-правових відносинах, окремих різновидах останніх.

Враховуючи той факт, що юридична особа визнається самостійним суб'єктом всіх різновидів адміністративно-правових відносин у перспективному (проектному) законодавстві. І у проекті Кодексу України про адміністративні проступки, і у проекті Адміністративно-процедурного кодексу України юридичні особи – самостійні суб'єкти адміністративного права. Окрім того, вони визнані вже такими у відносинах адміністративного судочинства (КАС України), як і у відносинах організаційно-управлінських (як і раніше). Саме тому актуальності

набуває комплексність монографічних наукових досліджень феномену юридичної особи, які б могли слугувати базою для подальшої нормотворчої діяльності у відповідній сфері відносин.

Потрібно врахувати певну тенденційність наукових досліджень феномену юридичної особи як суб'єкта адміністративного права, спрямовану на поглибленість наукового пошуку, відхід від традиційних, так званих «радянських» постулатів адміністративно-правової доктрини щодо розуміння колективних суб'єктів, врахування досягнень теорії права, досягнень приватно-правових галузевих наук щодо загальних ознак юридичної особи і поєднання їх із оновленим доктринальним поглядом на суб'єктів адміністративного права у контексті перегляду змісту і предмету самого адміністративного права, всіх його складових, у тому числі і процедурних відносин, процесуальних відносин. Саме сформоване за таких умов наукове підґрунтя зможе відіграти роль надійного базису для нормотворення щодо врегулювання відносин адміністративно-процесуального та адміністративно-процедурного змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бахрах Д.Н.* Очерки теории российского права / Д.Н. Бахрах. – М. : Норма, 2008. – 288 с.
2. Основы теории государства и права : Учеб. пособ. / Под ред. С.С. Алексеева, П.Т. Васькова, И.Я. Дюрягина. – М. : Юрид. лит., 1969. – 273 с.
3. *Петров Г.И.* Советские административно-правовые отношения / Г.И. Петров. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1960. – 260 с.
4. *Колтаков В.К.* Адміністративне право України : Підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 544 с.
5. *Елистратов А.И.* Административное право / А.И. Елистратов. – М. : Типография И.Д. Сытина, 1911. – 256 с.
6. *Ямпольская Ц.А.* Субъекты советского административного права : Автореф. дисс... док. юрид. наук / Ц.А. Ямпольская. – М., 1958. – 41 с.
7. *Петров Г.И.* Сущность советского административного права / Г.И. Петров. – Л. : Ленинградский университет, 1959. – 184 с.
8. *Евтихийев И.* Административное право СССР / И. Евтихийев, В. Власов. – М. : Госюриздат, 1946. – 302 с.
9. *Козлов Ю.М.* Административное право: Учебник / Ю.М. Козлов. – М. : Юристь, 1999. – 320 с.
10. Адміністративне право України: Підручник для юрид. вузів і фак-тів / [Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Гарашук та ін.]; за ред. Ю.П. Битяка. – Х. : Право, 2001. – 624 с.
11. Адміністративне процесуальне (судове) право України : Підручник / За заг. ред. С.В. Ківалова. – О. : Юрид. літ., 2007. – 312 с.
12. *Колтаков В.К.* Адміністративне право України: Підручник / В.К. Колпаков. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
13. *Стеценко С.Г.* Адміністративне право України : Навч. посіб. / С.Г. Стеценко. – К. : Атіка, 2007. – 624 с.
14. *Коваль Л.В.* Адміністративне право: Курс лекцій / Л.В. Коваль. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.

Дорохіна Ю.А. **Юридична особа в адміністративно-правовій науці**

У статті розглянуто тенденції наукових досліджень феномену юридичної особи як суб'єкта адміністративного права.

Ключові слова: юридична особа, адміністрування, учасники адміністративних відносин.

Дорохина Ю.А. Юридическое лицо в административно-правовой науке

В статье рассмотрены тенденции научных исследований феномена юридического лица как субъекта административного права.

Ключевые слова: юридическое лицо, администрирование, участники административных отношений.

Dorokhina I.A. Legal entity in the science of administrative law

The article investigates the academic research trends relating to the phenomenon of a legal entity as the administrative law subject.

Keywords: legal entity, administration, participants of administrative relations

Стаття надійшла до редакції 24.05.2012.

**НЕОБХОДИМОСТЬ ОТМЕНЫ МОРАТОРИЯ
НА СМЕРТНУЮ КАЗНЬ КАК УСЛОВИЕ СОКРАЩЕНИЯ
КОЛИЧЕСТВА УБИЙСТВ НАШИХ ГРАЖДАН**

В.П. Бахин

*доктор юридических наук,
профессор кафедры уголовного права, процесса и криминалистики
Национальный университет государственной налоговой службы Украины*

Н.С. Карпов

*доктор юридических наук, доцент,
профессор кафедры уголовного процесса
Национальная академия внутренних дел*

Е.В. Александренко

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовно-процессуальной деятельности
Национальная академия внутренних дел*

*Если бы Чикатило был казнен за первую девочку, изнасилованную и убитую, то
пятьдесят одна его жертва остались бы живы.*

Постановка проблемы. Начиная с введения моратория, вопрос о его отмене многие годы является предметом оживленной дискуссии. В современных реалиях борьбы с преступностью и состояния с отправлением правосудия в Украине, данный вопрос приобретает важное значение. Каждое сообщение об очередном жестоком убийстве или другом тяжком преступлении поднимает очередную волну споров на этот счет. Взгляды ученых, практиков и населения о путях разрешения данного вопроса разнятся, причем, каждая сторона приводит веские основания. Исходя из возможностей воздействия смертной казни на эффективную борьбу и предупреждение тяжких преступлений, рассмотрение данного вопроса представляется нам актуальным.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросам, связанным с применением смертной казни, посвятили свои работы отечественные и зарубежные ученые: И.М. Даньшин, В.Е. Квашас, Р.С. Нагорный, С.В. Бородин, В.Д. Бринцев, В.В. Романов, О.О. Топорикова, О.Т. Шевченко, О.П. Сауляк, В. Флоря, П. Ходжкинсон и др.

Целью данной статьи является рассмотрение оснований для отмены моратория на смертную казнь.

Основные результаты исследования. Смертная казнь – исключительная, но необходимая мера уголовного наказания в нынешних условиях жизни нашего

общества, поэтому мораторий на ее применение, на наш взгляд, давно следует отменить. В нашей стране должна быть возобновлена справедливость, если мы хотим жить в нормальном, безопасном для жизни государстве, а не в хаосе и «беззаконии». Депутаты Верховной Рады Украины зарегистрировали в прошлом году законопроект о ликвидации моратория на смертную казнь [1].

К началу 90-х годов прошлого столетия убийства в нашей стране совершались преимущественно на бытовой почве (личная неприязнь, хулиганские мотивы, ревность и т.п.) и не были так распространены. В бывшем Советском Союзе, под воздействием революционной эйфории смертную казнь отменяли трижды. Но, учитывая исторические события и объективные обстоятельства, снова возобновляли.

Современная преступность характеризуется не только увеличением количества преступлений, но и усовершенствованием их способов, жестокостью, звериным отношением к потерпевшим, особенно при совершении убийств, изнасилований, грабежей и причинении телесных повреждений [2].

Преступность в нашей стране стала организованной, появились преступные организации, которые разделили регионы на сферы влияния. Главная черта современной организованной преступности – стремление к физическому устранению коммерческих и политических конкурентов, авторитетов конкурирующих преступных организаций и всех, кто препятствует достижению материальной выгоды. В настоящее время получили распространение убийства «на заказ».

Причины роста уровня преступности обусловлены, в частности, низким уровнем жизни; стремлением к обогащению (например, завладение квартирами как своих родственников, так и посторонних людей); значительным процентом рецидива; несовершенством законодательства; недостатками в деятельности следователей, прокуроров и судей (в том числе наличием фактов взяточничества) и др. Сохранение смертной казни предопределено необходимостью противодействия тяжким преступлениям, а также их предупреждения. В действительности, это сдерживающий фактор относительно совершения убийств.

Противники смертной казни выдвигают аргумент, что грубое и жестокое отношение к преступникам тормозит моральный прогресс общества. При этом они утверждают, что применять к особенно опасным преступникам смертную казнь могут лишь цивилизованные государства с высоким уровнем нравственности общества и сознания. Одним из таких государств они считают США, но при этом почему-то не возмущаются тем, что в этой высокоразвитой стране можно казнить беременную женщину, а в нашей стране расстрелять человека, который лишил жизни многих людей – негуманно.

Во времена правления президента Б. Клинтона борьба с преступностью (запрет на продажу и хранение 19 видов наступательного оружия, распространение смертной казни за 50 федеральных преступлений относительно самых опасных преступников: террористов, профессионалов, члены организованных преступных группировок, патологически агрессивных и ситуативно-корыстных людей, сексуальных маньяков) сочеталась с хорошо продуманной социальной профилактикой. На борьбу с преступностью и ее предупреждение было выделено 30,2 млрд. долл. Вследствие этого уровень преступности снизился (за восемь лет) на 22 % [3, с. 244].

Еще в 70-80-х годах США отказались от идеи реабилитации заключенных, поскольку «...подавляющее большинство правонарушителей снова проходят через «двери системы судопроизводства, которые возвращаются» [4, с. 179].

Сегодня многие преступники не отбывают длительных сроков заключения. К сожалению, они слишком «рано появляются на наших улицах» и очень быстро возобновляют свою преступную деятельность. Известны случаи, когда через несколько часов после освобождения преступник совершает новое преступление привычным для него способом [5].

Представитель Генеральной прокуратуры Российской Федерации приводит такой пример: Б., ранее судимый за изнасилование и убийство, попал в колонию, в которой убил двух людей и был осужден к смертной казни, но впоследствии его помиловали (смертную казнь заменили лишением свободы). По представлению руководства колонии он был досрочно освобожден, а вскоре совершил убийство и кражу, за что был осужден на 15 лет лишения свободы. Возникает вопрос: сколько времени ожидать его нового освобождения и совершения им следующего убийства?

В одной исправительной колонии Уральского федерального округа Российской Федерации 40 лиц, осужденных за убийство, были представлены к условно-досрочному освобождению и потом освобождены судами [6, с. 112]. Жаль, что не проследили их дальнейшую судьбу и деятельность.

Для правосудия характерны крайности: с одной стороны, суд выносит огромное количество «мягких» приговоров (например, осуждение «до семи лет лишения свободы условно»?!), а с другой – осуждает ошибочно или назначает меру наказания, которая не отвечает тяжести совершенного преступления. Всем известны уголовные дела Ткача, Чикатило и Михасевича, за преступления которых были осуждены и казнены безвинные люди. Или, например, что показало сопоставление двух дел по дорожно-транспортным происшествиям: а) начинающий водитель, вследствие неумелого управления, сбил насмерть пешехода – осужден к шести годам лишения свободы; б) пьяный водитель сбил насмерть работника милиции, который пытался остановить автомобиль,двигающийся в толпу граждан на автобусной остановке – осужден к четырем годам лишения свободы. Разве можно сопоставить такие приговоры? [7].

В связи с этим, считаем целесообразным проводить аналитическое сопоставление результатов работы судей по аналогичным уголовным делам – за одни и те же преступления и сходство их содержания. Необходимо, чтобы это осуществляла специальная комиссия или такая работа проводилась как диссертационные исследования с дальнейшим представлением ее результатов соответствующим инстанциям. Эта работа должна быть осуществлена относительно завершенных уголовных дел, отказных материалов и прекращенных дел, что будет способствовать выявлению ошибок и злоупотреблений.

В Германии женщина убила 9 своих детей. Подобные случаи встречаются и в других странах. Так, недавно в Днепропетровской и Запорожской областях трое 19-летних юнцов из благополучных семей убили 19 человек не для обогащения, а ради охоты и забавы. Возникает вопрос: разве могут оставаться такие изверги-убийцы живыми, если они лишают жизни многих людей, совершая жестокие издевательства? [8].

Отстаивая право на жизнь убийцы, некоторые ученые оперируют конституционным положением о том, что человеческая жизнь – наибольшая ценность. «Провозглашение реальной жизни конкретного человека – замечает О.Т. Шевченко, – является высшей социальной ценностью – это и есть универсальный ценностный эталон оценки смертной казни» [9]. А как же ценность жизни того, кого по-зверски убили преступники?

Дискуссия сторонников и противников отмены смертной казни, подчеркивает профессор В.Е. Квашас, напоминает разговор двух глухих: одни говорят об ужасах ожидания казни, а другие – о горе родственников жертвы убийства. Да, следует помнить о высшей социальной ценности жизни каждого конкретного человека (в том числе убийцы), но не забывать о тех, кто неоднократно убивает людей, превращаясь в орудия их уничтожения.

Адвокат Карафелов отмечает: «Я не сторонник убийства человека, ибо убийство во имя чего оно не было бы – оно убийство. Но вот возьмем лицо, которое убило 30 человек, или изнасиловало 20 детей, или убивает нашу нацию путем продажи наркотиков, я бы это лицо уже не назвал человеком. Да, оно имеет руки, ноги и даже голову, но вот в этой голове оно уже не человек – оно бешеный зверь, утоляющий свои плотские, либо денежные похоти и удовлетворяющее их в извращенной манере. А как и любой бешеный зверь, такое лицо подлежит изъятию из общества, пусть даже и путем его умерщвления. Ни в коем случае такое умерщвление не должно производиться с какой-то жестокостью, причиняя огромные страдания и боль этому лицу, иначе мы сами уподобимся этому зверю-псевдочеловеку. Кто-то сейчас скажет, что не мы жизнь давали, не нам и отнимать, но кто разрешил этому зверю отнимать жизни людей. Как мне кажется, по данному вопросу в России должен быть проведен Референдум, который и покажет объективную необходимость смертной казни...» [10].

«Общественное мнение есть громадная сила, с которой нельзя не считаться, которая является решительницею современных вопросов жизни. Об игнорировании его не может быть и речи» [11, с. 23-24].

Во время опроса большинство населения высказалось за усиление и более строгие меры относительно борьбы с преступниками, прежде всего с убийцами. Социологические опросы свидетельствуют, что от 75 до 85 % россиян высказываются за сохранение смертной казни в системе уголовных наказаний. В 2008 г. подавляющее большинство опрошенных британцев (95 % из 100 тыс. респондентов) высказались за восстановление смертной казни за убийство [12, с. 31-32].

В последнее время в Европе возобновляются движения за восстановление смертной казни. Так, в Швейцарии начался сбор голосов за проведение референдума для восстановления высшей меры наказания. Инициаторы предлагают ввести смертную казнь за совершение особо тяжких преступлений, таких как сексуальное надругательство над ребенком или изнасилование.

В связи с этим негативно относятся к мораторию о смертной казни не только граждане, но и отдельные ученые и политики [13-15].

Во многих странах отменена смертная казнь, но есть и такие, где она существует – Китай, отдельные штаты США, Япония. Около ста стран оставляют смертную казнь в законодательстве и применяют ее на практике. КНР удерживает лидерство – на долю страны приходится 70 % всех казней в мире.

Споры по этому вопросу будут длиться еще долго, но есть и компромиссный вариант, который, по нашему мнению, следует предложить [3, с. 244; 16]. При совершении преднамеренного убийства впервые уголовная ответственность должна квалифицироваться по действующему уголовному закону. После освобождения от наказания при совершении повторного убийства исключительной мерой наказания должно быть лишение свободы пожизненно. Если убийство совершено в третий раз (при побеге, в местах лишения свободы и тому подобное), то мерой наказания такого неисправимого лица может быть только смертная казнь. Возможно, это будет аргументом для «советчиков» из Совета Европы.

Почему мы предлагаем введение смертной казни после третьего убийства? В судебной практике известны случаи, когда ошибочно казнили невинных лиц. Можно иногда допустить ошибки и повторно, но трижды относительно одного и того же человека ошибиться практически невозможно. Таким образом, можно добиться исключения из судебной практики случайных ошибок.

Участие присяжных в рассмотрении сложных преступлений считают фактором, который возводит к минимуму допущение таких ошибок, однако, истории известно много уголовных дел, когда заседатели оправдывают неисправимых преступников [17].

Безусловной является необходимость избавления общества от преступников. Поэтому следует не только возродить смертную казнь за совершение убийства в третий раз, но и усилить наказание за неоднократное совершение особо опасных преступлений [18].

Большинство ученых утверждают, что применение мер наказания не останавливает от совершения преступлений. Но, во-первых, некоторых все-таки останавливает, во-вторых, более длительное отбывание наказаний предупредит совершение изнасилований и убийств относительно, например, малолетних девушек.

Р.С. Нагорный, по нашему мнению, правильно отмечает, что смерть осужденного дает стопроцентную гарантию, что он в дальнейшем не совершит преступление [19]. С.В. Бородин замечает, что никто не знает, сколько было бы совершено убийств с отягчающими последствиями, если бы не была введена смертная казнь. Но никто не приводит данных о том, сколько повторно и в третий раз совершали преступления [17].

Ученые дискутируют о смертной казни. Одни приводят цифры того, что ее введение (или, наоборот, отмена) не влияет на количество совершенных убийств (и в целом преступлений) [18], другие приводят примеры обратного [20; 21]. Но эти цифры не могут быть аргументом для обеих сторон противников, поскольку уровень преступности, в том числе количество убийств, зависит от многих факторов – социальных, политических, духовных, экономических и др.

Генеральный Секретарь Совета Европы Вальтер Швиммеро отмечал, что наиболее близким его сердцу есть отмена смертной казни. А какое его отношение к жертве и ее родственникам и близким? [7]. Его последователь П. Ходжкинсон пишет: «Право и потребности потерпевших нельзя удовлетворять, отказывая в гуманном, и адекватном отношении к преступникам» [22].

Очевидно, их сторонники лишь советуют: «Матери, у которой убили ребенка, можно искренне посочувствовать» [15]. И все?! Мы имеем желание встре-

тить государственного деятеля, ученого, который бы разделял мысль об отмене смертной казни, у которого убили родственника.

Нечеловеческим, по нашему мнению, является заявление о том, что замена смертной казни лишением свободы обеспечит определенным образом возмещение близким ущерба за счет труда убийцы в период отбывания такого наказания. Не следует забывать и о том, что родственники-налогоплательщики убитого будут платить налоги, часть от которых будет потрачена на содержание таких убийц.

Осужденные на пожизненное заключение убивают друг друга, совершают другие преступления. В связи с этим возникает правомерный вопрос: снова судить таких лиц и снова осуждать их к пожизненному лишению свободы? [23; 24, с. 122].

Случаи самосуда, которые сегодня имеют место, являются отрицанием целесообразности замены смертной казни пожизненным заключением и свидетельствуют о недоверии правосудию [25].

В 1993 г. в г. Ахалкалаки была изнасилована и убита 9-летняя девочка, со следами насилия на теле. Убийцу – 16-летнего подростка быстро нашли. По закону смерть ему не грозила, так как смертную казнь недавно отменили в Грузии. Собравшиеся жители города окружили здание полиции, где содержался убийца. Толпа угрожала снести здание, если преступника «не выдадут в руки народа», многие из которых были вооружены автоматами. Разогнать толпу не удалось и полиция выдала убийцу населению. После этого граждане подвергли убийцу пыткам, а затем убили его [26, с. 266-267].

Пожизненное заключение некоторые ученые называют «захоронением заживо» или «сухой гильотиной». Это, действительно, издевательство над человеком, которого лишили любых перспектив. Об этом почему-то не говорят сторонники смертной казни. Поэтому, наверное, не случайно 60 % опрошенных осужденных высказались за сохранение смертной казни [15]. Часто, отбывая наказание, осужденные к пожизненному лишению свободы пишут обращения с просьбой отменить помилование и привести приговор в исполнение [27, с. 19].

Заместитель директора НИИ проблем укрепления законности и правопорядка РФ А. Бойков отмечает известность немалых случаев самоубийств по причине нежелания осужденных томиться всю жизнь в камере, ожидая естественной смерти, т.е. пожизненное лишение свободы является «смертной казнью в расщелку».

Одни авторы считают, что пожизненное лишение свободы и лишение свободы на длительные сроки являются более гуманными мерами уголовного наказания, чем смертная казнь; другие считают, что смертная казнь более гуманное наказание, чем пожизненное лишение свободы и лишение свободы на длительные сроки. Вторые аргументируют свою точку зрения тем, что лишение свободы на длительные сроки является по сути дела длительной пыткой [28, с. 24].

Отбывая длительные сроки лишения свободы, осужденные не столько исправляются, сколько деградируют, а при пожизненном лишении свободы вопрос об исправлении вообще теряет смысл [22, с. 24].

Среди сторонников отмены смертной казни есть и такой странный аргумент, что смертная казнь – это «неэффективное наказание» [29]. Корректно ли об этом утверждать? И этично ли отмечать, что «казнь преступника – это, по суще-

ству, проявление неуважения к жертве»? Учитывая это, исследователи замечают, что «...смертная казнь отрицает неотчуждаемое право на жизнь, делая преступника только объектом криминально-правового действия государством» [30]. А относительно потерпевшего государство не влияет?

«Где же предел, – пишет В.Д. Бринцев, – когда гуманизм превращается в либерализм при назначении наказания, которое способствует росту уровня преступности» [31]. Нельзя смешивать демократию со вседозволенностью и выявлять гуманизм только к убийцам, забывая об убитых и их близких, презирая справедливость [32, с. 103].

Выводы. Следует присоединиться к мнению ученых и практиков, выступающих за восстановление смертной казни за тяжкие и особо тяжкие преступления, что только так можно если не остановить возрастающее количество убийств, других тяжких преступлений, то хотя бы восстановить справедливость по отношению к семьям жертв. Вопрос о восстановлении смертной казни должен решаться на уровне проведения референдума, при котором граждане страны смогут высказать свое отношение к этому виду наказания, и оглашением его реальных, а не приукрашенных результатов населению.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Факты. – № 46 (3301), Киев, 15 марта 2011 г.
2. Романов В.В., Топорикова О.О. Защита прав жертв преступлений в уголовном процессе по делам о тяжких и особо тяжких насильственных, корыстно-насильственных и корыстных преступлениях с учетом положений современной криминальной виктимологии // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы: Сб. науч. тр. – Минск, 2005. – 207 с.
3. Стойко Н.Г. Уголовный процесс западных государств и России: сравнительное теоретико-правовое исследование англо-американской и романо-германской правовых систем: Монография. – СПб.: Изд. Дом СПб. гос. ун-та, 2006. – 287 с.
4. Яшина Я.Ю. Компромиссные модели разрешения конфликтов уголовного судопроизводства: анализ зарубежного опыта и возможности его применения в России // Уголовный процесс и криминалистика: современные проблемы и пути их решения: Сб. ст. / Под ред. Т.С. Волчецкой. – Калининград: Изд-во РГУ им. И. Канта, 2006. – С. 179-182.
5. Применение метода «модус операнди» в следственной работе // Борьба с преступностью за рубежом: Ежемесячный информ. бюл. – 1999. – № 4.
6. Скобликов П.А. Актуальные проблемы борьбы с коррупцией и организованной преступностью в современной России. – М.: Норма, 2007. – 254 с.
7. Смертная казнь под прицелом. Совет Европы и смертная казнь. Директорат по правам человека. Совет Европы. – Донецк, 2001.
8. Убийства были похожи на забавы и охоту // Факты. – 2007. – 25 июля.
9. Шевченко О.Т. Нужна ли Украине смертная казнь? – Харьков: Фолио, 1997.
10. Смертная казнь в России может так и не появиться [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://smertnaya-kazn.com>
11. Правовое творчество. Вступительная лекция профессора Л.Е. Владимирова. – М., 1905. – 29 с.
12. Сауляк О. Нужна ли России смертная казнь? // Законность, № 9 (899), 2009. – С. 30-33.
13. Конституционная защита граждан от преступных посягательств, реализуемая нормами уголовного и уголовно-процессуального законодательства // Государство и право. – 2004. – № 10.

14. *Даньшин І.М.* До питання про тимчасове збереження смертної кари в кримінальному законодавстві України // Вісн. Акад. правових наук України. – Х., 1996. – №6.
15. *Маркин А.В., Яковлев В.В.* Стратегия сдерживания преступности // Вест. Моск. ун-та МВД России. – 2006. – № 1.
16. *Квашиш В.* Преступность в США: реальность позитивных изменений или «временное исключение»? // Уголовное право. – 2005. – № 5.
17. *Бородин С.В.* Еще раз о смертной казни за убийство // Государство и право. – 2001. – № 4.
18. *Давыдов А., Малков В.* Неоднократность преступлений и ее уголовно-правовое значение // Рос. юстиция. – 2000. – № 1.
19. *Нагорный Р.С.* Смертная казнь: превентивная роль. Ужесточение наказания против неотвратимости наказания // Рос. следователь. – 2006. – №2.
20. *Арутюнов Л.С.* Высшая мера наказания в Российской Федерации: современное состояние и перспективы развития: Автореф. дис....канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2001.
21. *Дементьев С.И.* Четверть века в лагерях и колониях Советского Союза: правда и вымысел. / С.И.Дементьев. – Краснодар, 2002.
22. *Ходжкинсон П.* Высшая мера наказания: уважение прав жертв преступлений // Пожизненное заключение. Международные стандарты и практика в Украине и за рубежом / Сост. А.П. Букалов. – Донецк, 2001. – С. 22-25.
23. *Караганова Б. Г.* Лишение свободы и смертная казнь в санкциях статей УК РФ // Государство и право. – 2003. – № 11. – С.
24. *Торкунов М.* О необходимости смертной казни в УК РФ // Уголовное право. – №3. – 2005. – С. 122-125.
25. *Нагорный Р.С.* Смертная казнь: принципы гуманизма и справедливости // Рос. следователь. – 2006. – № 3.
26. *Раззаков Ф.И.* Бандиты времен капитализма (Хроника российской преступности 1992 – 1995). – М. : ЭКСМО, 1997. – 305 с.
27. *Волкова Т.* Пожизненная альтернатива: уместна ли гуманность // Уголовное право. – 2003. – № 3. – С. 18-20
28. *Греков М., Дзигарь А.* Может ли кассационная инстанция заменить смертную казнь на пожизненное лишение свободы? // Законность, № 4, 2001. – С. 23-26.
29. *Нагорный Р.С.* Смертная казнь или пожизненное лишение свободы: за и против // Рос. следователь. – 2006. – № 4.
30. *Лепешкина О.* Наказание в виде смертной казни // Уголовное право. -2005. – №3.
31. *Брицнев В.Д.* Мозаика «великой» судебной реформы Украины (видение судьи или взгляд изнутри). – Харьков : Ксило, 2001.
32. *Голубев Н.А.* К вопросу о смертной казни // Состояние и перспективы борьбы с преступностью в Приволжском федеральном округе (анализ оперативной обстановки: методология – методика – результаты): Науч.-практ. сб. – Вып. 2. – Н.Новгород, 2005. – 103 с.

Бахин В.П., Карпов Н.С., Александренко Е.В. Необходимость отмены моратория на смертную казнь как условие сокращения количества убийств наших граждан

В статье рассматриваются дискуссионные вопросы отмены моратория на осуществление смертной казни, исследуются положительные аспекты этого решения в плане предупреждения преступности и восстановления справедливости по отношению к жертвам преступлений.

Ключевые слова: смертная казнь, мораторий на осуществление смертной казни, отмена моратория.

Бахін В.П., Карпов Н.С., Александренко О.В. Необхідність відміни мораторію на смертну кару як умова зменшення кількості вбивств наших громадян

У статті розглянуто дискусійні питання відміни мораторію на здійснення смертної кари, досліджено позитивні аспекти цього рішення у плані запобігання злочинності та поновлення справедливості по відношенню до жертв злочинів.

Ключові слова: смертна кара, мораторій на здійснення смертної кари, відміна мораторію.

Bakhin V.P., Karpov N.S. Aleksandrenko E.V. Necessity of abolition of moratorium on a death penalty as condition of reduction of amount of murders of our citizens

In the article the debatable questions of abolition of moratorium are examined on realization of death penalty, the positive aspects of this decision are probed in the plan of prevention of crime and renewal of justice in relation to the victims of crimes.

Key words: death penalty, moratorium on realization of death penalty, abolition of moratorium.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2012.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ, ВИТОКИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

О.М. Деревинський

*аспірант кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. В процесі становлення ринкових відносин і зміни форм власності в Україні виникли зміни в структурі економічної злочинності. Серед злочинів цієї категорії найбільш поширеними, складними за задумом і виконанням є сучасне шахрайство, зокрема шахрайство з фінансовими ресурсами. Всебічне та глибоке вивчення того чи іншого правового явища передбачає його розгляд у правовому полі та історичному аналізі. Цей напрямок є досить важливим для вдосконалення національного кримінального законодавства, сприяє недопущенню помилок у законотворчості та теоретичній розробці питань законодавчого забезпечення протидії шахрайству на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблеми, завдяки роботам таких науковців, як: В.Р. Мойсик, О.О. Дудоров, В.О. Глушков, Мохаммед Байдусі, П.М. Коваленко, О.В. Курман, К.Л. Попов та ін., які присвячували свої роботи з означеної проблеми, отримало певний розвиток, проте їхні роботи лише фрагментарно стосувалися цієї проблеми.

Метою статті є дослідження історично-правових витоків сучасного інституту шахрайства, зокрема шахрайства з фінансовими ресурсами, в національному законодавстві та законодавстві деяких країн.

Основні результати дослідження. Якщо проаналізувати історію вітчизняного законодавства, історію становлення кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами та порівняти його з законодавством іноземних держав різних історичних епох, то можна помітити як відмінні риси у визначенні поняття шахрайства, так і спільні, що зумовлено економічними, соціальними й іншими чинниками властивими конкретним державам. Становлення та розвиток кримінального законодавства про шахрайство і про інші види посягань на власність, у тому числі і про шахрайство з фінансовими ресурсами, в історичному аспекті слідує загальним закономірностям виникнення та проєкції правового регулювання на різні сфери суспільних відносин. Майнове шахрайство як і шахрайство з фінансовими ресурсами, звісно, як кримінально-карне діяння, цілком природно, не було відоме суспільству з натурально-общинною формою господарювання та було нетиповим на більш пізніх етапах його розвитку і функціонування. Феномен шахрайства нерозривно пов'язаний з природою людини. З розвитком людства, з розвитком суспільних та економічних відносин відбулися зміни і в підходах до законодавчих ідей прадавніх правників.

Так тексти відомих пам'яток давньо-східного права свідчать про окремі випадки визнання обману як злочину. Так обман, при укладанні договору дарування, у давньоіндійському праві відображено в шлоках 163-164 гл. 8 законів Ману, які визнають угоду недійсною, якщо угода була укладена шляхом пору-

шення хар. Шлок 165 зазначає необхідність скасування всіх діянь (заклад, даріння, продаж, прийняття дару), де присутній обман [14, с. 113].

За законами Хамурабі відомі злочини проти власності: обман цірюльника (ст. 227), в якій зазначено, що коли людина обдурила цірюльника, а цірюльник оголив рабський знак чужого раба, то цю людину слід стратити шляхом повішання біля брами, а цірюльник зобов'язаний присягтися: «якби я знав, я б не поголив» і він буде виправданий [14, с. 46]. Тобто відповідні злочинні діяння не відмежовувались від приватноправових порушень, а обман переважно розглядався як порушення релігійно-етичних норм, що було результатом значного впливу релігійного фактора на розвиток давньо-східного права.

З розвитком економічних відносин на договірних основах, суспільного розвитку та розподілу праці, розвитком торгівельних, обмінних, грошових і інших атрибутів товарно-господарських відносин, виникли кримінально карні обманні діяння у майновій сфері. За свідченням римського права, фрагментів табл. 8 Законів XII таблиць, законодавець відзначав і таку складну проблему, як нанесення шкоди власнику при відсутності ознак заволодіння річчю. Делікт «furtum» – викрадення не збігається в нашому розумінні ані з крадіжкою, ані з обманом. Зміст зазначеного делікту є значно ширший, а саме, з метою створення для себе вигоди, привласнення собі або самої речі, або права на володіння, або права на користування. З появою делікту «dolus» – обман, у римському праві поняття обману поширилось на всі правовідносини, які входили в протиріччя з поняттям добросовісності, справедливості, честі. Для судового захисту було встановлено позов «actio doli», яким здійснювалось просте відшкодування завданої обманом шкоди. Обманута сторона мала право вимагати реституції, а обманщик піддавався публічному безчестю [13, с. 49]. Делікт «dolus malus» – злий намір означає, що у давньоримському праві римляни розглядали обман як спосіб здійснення протиправного діяння. Угода, укладена під впливом омани мала нове юридичне значення, тому що у римлян кожен мав обдумувати свої дії, щоб не бути обманутим. Надалі з розвитком економіки, іпотечних відносин у римлян, у римському праві виникло поняття «stellionatus» – злісні діяння, що не можуть бути ототожені з будь-яким іншим злочином. Тобто окремий вид злочинного діяння проти власності, порушення довіри як спосіб діяльності винної особи, і як наслідок, є початком публічного переслідування винної особи за злочини з ознаками шахрайства. На думку багатьох дослідників, римське право і після розпаду Римської імперії тривалий час продовжувало впливати на подальший розвиток законодавства про шахрайство [12].

Аналізуючи джерела європейського середньовічного права, на нашу думку, виділення із загальної групи майнових злочинів особливої категорії діянь з ознаками обману, викривлення істини або приховування істини, відбувалося повільно. Шахрайство розглядалося як різновид обманних діянь, наприклад, таких як фальсифікація, підроблення. Об'єктом злочину було особливе право на істину, а протизаконне збагачення на другому плані. В більшості законів того часу взагалі не зустрічається загальне визначення обману, а поняття «право на істину» не мало визначення і тому не могло слугувати самостійною ознакою обману, який карається. Тобто карним може бути лише той обман, який спеціально вказаний у законі. Так, у Німеччині поняття «обман» було запозичене з римського права,

ототожнювалось з підробкою і каралося законом. Відсутність чіткого врегулювання зловживання довірою та викрадення майна шляхом обману було характерно і для Англії. В прийнятому у 1677 р. спеціальному статуті про шахрайство (statut of fraud), з метою попередження шахрайських діянь, для запобігання посягань на власність і захисту майнових інтересів, було названо більше десяти злочинних діянь, які класифікувалися як шахрайство. В статуті закріплювалась норма, яка вимагала письмової угоди при здійсненні операцій з нерухомістю та при прийомі на роботу терміном більше ніж на один рік. З капіталізацією суспільних відносин, підвищення рівня життя, і як наслідок демографічного зростання, з накопиченням багатства та власності, шахрайство потіснило вбивства і тілесні ушкодження. Таким чином, на той час, поняття «шахрайство» зазнало змін як у судовій практиці, так і у теорії кримінального права. Як зазначає І.Я. Фойницький; «соціально-економічні зміни викликали потребу в безпеці, яка потребує законодавчого закріплення».

Визнання обману як засобу порушення прав, які знаходяться під охороною закону, стало ознакою і французького законодавства кінця XVIII ст. Кримінальне право Французької Республіки розділяє шахрайство та зловживання довірою, виносить останнє в окрему статтю. В арабських країнах (Єгипет, Йорданія) зловживання довірою визначається як самостійний злочин. Тобто обман є формою вчинення шахрайства [9, с. 139-143]. Предметом шахрайства може бути лише рухоме майно. Щодо нерухомого майна, то в зазначених арабських країнах, нерухоме майно не може бути передане шляхом шахрайства, але може бути придбано право на це майно шляхом обману, насильства або погроз [8, с. 30-34]. Під шахрайством у Сполучених Штатах Америки розуміють навмисний обман, завдяки якому, особа або особи були позбавленні майна, грошей, інших переваг. Тобто будь-які обманні дії, викривлення фактів, які наносять жертві збиток, пов'язаній з цією оманною. Обман кредиторів, як і несплата податків, віднесено до окремих злочинів [7, с. 12-17].

У давньоруських джерелах права X-XVI ст., на думку більшості дослідників, відсутні прямі вказівки на шахрайство як кримінально карне діяння. Перші згадки про шахрайство в законодавстві Росії більшість дослідників відносять до 1550 р. Саме в цьому році «Судебник Іоана Грозного» закріплює норму в ст. 58.: «А мошеннику таже казнь, что и татю, а обманщика бить кнутом». Законодавець лише використовує поняття «шахрайство» без ознак його як злочину. В «Соборном уложении» 1649 р. під шахрайством розумілося швидке заволодіння майном та ловка крадіжка. Військові артикли Петра I зовсім не мали поняття шахрайства. Вперше в юридичних джерелах шахрайство, як поняття, розкрили в Указі Катерини II від 3 квітня 1781р. «О суде и наказаниях за воровство разных родов и о заведении рабочих домов во всех губерниях». В Указі законодавець систематизував існуючі законодавчі положення, надав поняттю «кража» виключного значення викрадення майна, визначив три групи крадіжки: крадіжка-викрадення, крадіжка – розбій, крадіжка – шахрайство. Під крадіжкою – шахрайством розумілося заволодіння чужим майном шляхом обману [2, с. 9-12]. Надалі в «Уложении о наказании уголовных и исправительных» прийнятих у 1845 р., законодавча практика пішла шляхом вдосконалення поняття «шахрайство», де під шахрайством розумілося всяке, шляхом омани, вчинення викрадення чужих речей або

іншого рухомого майна. Із шахрайства були виділені кишенькова крадіжка та насильницьке пограбування. З наступним розвитком кримінального законодавства в Російській імперії, законодавець значно розширив види шахрайства шляхом виключення шахрайства з нерухомості (омана при закладі або продажі нерухомості), страхові омани, збут предметів під видом заборонених кримінальним законом до обертгу.

На Україні «шахраями» називали скритних і нечесних у своїх вчинках людей, хитрюг, крутіїв, махлярів. Перший відомий Кодекс – «Права, за яким судиться малоросійський народ» ставить шахрайство в один ряд серед таких злочинів, як татьба та крадіжка. Саме ж поняття «шахрайство», на думку авторів «Нового тлумачного словника української мови», розкриває шахрайство, з одного боку, як: «хитрий і спритний обман, крутіїство, ошуканство», з іншого, як «заволодіння майном громадян або набуття права на майно шляхом зловживання довірою». Інший варіант, зазначений у тлумачному словнику відповідає сучасному розумінню шахрайства. Загалом, треба зазначити, що Україна та Росія тривалий проміжок часу були складовими однієї імперії, тому в ознаках злочинів існувало багато спільного. Докорінні зміни в понятті шахрайства у Російському законодавстві відбулися після Жовтневої революції 1917 р. Ліберальна економіка, яка відповідала дореволюційній економічній моделі Російської імперії, вимагала ширшого трактування поняття «шахрайство», а ніж те, що з'явилося пізніше, в іншій, соціалістичній економіці. Ширше трактування було зумовлено великою кількістю різновидів шахрайств. Після революції 1917 р. єдиним власником (за виключенням періоду НЕПу) стала держава, яка повністю контролювала економіку. В певний період, шахрайство, як вид злочинного промислу, прийшло в занепад [3, с. 28-33]. З прийняттям першого Кримінального кодексу РРФСР 1922р., у ст. 187, шахрайство тлумачилось як «привласнення з корисною метою майна або права на майно шляхом зловживання довірою або оманною». КК УРСР 1927 р. залишив тлумачення поняття «шахрайство» в попередній редакції, змінив термін «привласнення» на термін «отримання», виключивши визначення омани зі статті. Вперше до кваліфікуючих ознак було віднесено спричинення збитків державній або суспільній установі. Збитки, причинені державі, вважались більш тяжкими у порівнянні зі збитками, які наносились приватним особам. Таким чином, в Україні, сучасне розуміння шахрайства, як злочину, спрямованого на заволодіння майном або правом на майно шляхом обману або зловживання довірою, було вперше сформульовано в КК 1922 р. та із незначними змінами перенесено до у КК України 1927 р. і 1960 р. КК Російської Федерації 1996 р., як і Кодекс 1960 р., не містило тлумачення обману. Воно розкривалося в юридичній літературі при аналізі різних складів злочинів і визначається як свідоме введення в оману будь-якого відносно певних обставин, подій, явищ, фактів шляхом перекручення дійсної яви про них. У ст. 159 КК Російської Федерації 1996 р. шахрайство тлумачилося як викрадення чужого майна або придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою. Будь-який обман визнається шахрайством незалежно від форми, яку обман приймає. Предметом шахрайства було майно та право на чуже майно. Кримінальний кодекс Російської Федерації сьогодні не містить такого злочину як шахрайство з фінансовими ресурсами. За аналогією складом злочину до ст. 222 КК України є склад злочину ст. 176 КК Російської

Федерації – незаконне одержання кредиту. Предметом злочину за даною правовою нормою є кредит та пільгові умови кредитування. Частиною 2 ст. 176 передбачена кримінальна відповідальність за використання кредиту не за призначенням [5]. В процесі розвитку суспільства, становлення нових ринкових відносин, основою яких є приватна власність на засоби виробництва, землю, з розпадом СРСР, в Україні та в інших у минулому братніх республіках була знята державна монополія у банківській сфері. Проведене реформування розширило сферу банківських послуг, збільшило кількість комерційних банків та призвело до втрати жорсткого адміністративного контролю держави над діяльністю фінансових установ, що в свою чергу, викликало зміни в криміногенній ситуації в державі. Зміни в суспільстві насамперед в економіці, викликали появу нових економічних злочинів. Для захисту економічних інтересів держави, законодавцем у 1994 р., вперше було введено поняття «шахрайство з фінансовими ресурсами» – ст. 148.5 КК України, відтворюючи загалом зміст та формулювання ст. 148.5 КК 1960 р. Даний кримінальний делікт віднесено до злочинів у сфері господарської діяльності, групи злочинів сфери фінансових відносин.

Появі у кримінальному законодавстві України нової кримінальної-правової норми на додаток до існуючих було зумовлено тим, що шахрайство в Україні набуло значного розмаху в зв'язку з економічними, політичними та соціальними перетвореннями в суспільстві. Розвиток ринкових відносин та відсутність належного жорсткого контролю за діяльністю різних суб'єктів господарювання, проникнення шахрайства у банківську, страхову, довірчу інвестиційну, лізингову та іншу фінансово-господарську діяльність потребувало невідкладних заходів реагування [6, с. 215-219]. Випадки одержання і неповернення кредитів, несплата податків, незаконне отримання пільг щодо оподаткування стають нормою для спритних ділків. Для протидії зазначеним вище злочинним посяганням законодавцем, у ст. 222 КК України 2001р., було дещо розширено коло суб'єктів злочину та перелік адресатів неправдивої інформації, у порівнянні зі ст. 148.5 КК України 1994 р. Замість державних органів законодавець у ст.222 КК України називає й інших адресатів неправдивої інформації, а саме: органи місцевого самоврядування, органи влади АРК, органи державної влади. Додає до зазначених у ст. 148.5 КК України 1994 р. суб'єктів злочину : «громадянина – підприємця або засновника чи власника суб'єкта підприємницької діяльності, а також службовою особою суб'єкта підприємницької діяльності» граматичне формулювання «суб'єкт господарської діяльності». На нашу думку, логіко-граматичне тлумачення тексту диспозиції ч.1 ст. 222 КК України свідчить, про те що законодавець не обмежує поняття «засновник» та «власник» лише громадянами. Засновниками чи власниками суб'єкта господарської діяльності можуть бути інші, юридичні особи, а також зареєстровані об'єднання громадян, які з метою виконання статутних завдань та цілей можуть здійснювати необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій із статусом юридичної особи. Варто зазначити, що не всі науковці та фахівці поділяють думку, згідно з якою коло суб'єктів шахрайства з фінансовими ресурсами розширене. На їхню думку, суб'єктом кримінальної відповідальності за ст. 222 КК України, при здійсненні господарської діяльності, є юридична особа, яка створена і зареєстрована відповідно до вимог ст. 8 Закону «Про підприємництво» і на яку

поширюється дія Закону «Про підприємства в Україні», а не ті суб'єкти господарювання-юридичні особи, державна реєстрація і створення яких здійснювалось на підставі законів «Про об'єднання громадян», «Благодійництво та благодійні організації», не виключаючи застосування ст. 222 КК до службових осіб об'єднань громадян, які створюють з метою проведення господарської діяльності підприємства, виступаючи їх засновниками [1]. Зміст злочинного делікту ст. 222 КК України полягає в наданні службовою особою суб'єкта господарської діяльності, засновником, власником суб'єкта господарської діяльності або громадянином-підприємцем завідомо неправдивої інформації органам влади, банкам, органам місцевого самоврядування, або іншим кредиторам. Не можуть визнаватися суб'єктами злочину фізичні особи, які незареєстровані як суб'єкти підприємництва та надали зазначеним у диспозиції ч. 1 ст. 222 КК України органам завідомо неправдиву інформацію з метою одержання податкових пільг, субсидій, кредитів. Також не можуть визнаватися суб'єктами шахрайства з фінансовими ресурсами службові особи суб'єктів господарювання та фізичні особи – суб'єкти підприємництва, які з метою отримання споживчих кредитів, як приватні особи, надають позичальнику недостовірні відомості. Надаючи завідомо неправдиву інформацію, при відсутності ознак злочину проти власності, злочинець має за мету незаконно отримати пільги щодо податків, кредити, субсидії, субвенції дотації. Зазначений у ст. 222 КК України склад злочину відрізняється від складу злочину шахрайство, передбаченого ст. 190 КК України. Наведене вище, в контексті диспозиції ст. 222 КК України, застереження: «у разі відсутності ознак злочину проти власності», на нашу думку, є ключовим у розмежуванні шахрайства з фінансовими ресурсами, як господарського злочину, і шахрайства, як злочину проти власності. Шахрайство з фінансовими ресурсами, як окремий вид загального поняття «шахрайство», має місце лише за відсутності ознак злочину проти власності [4, с.161]. Предметом злочину шахрайство за ст. 190 КК України є чуже майно та права на це майно. За ст. 222 КК України є неправдива інформація, яка надається [11, с. 355-357, 450]. Відмінність між вказаними злочинами виявляється у предметі посягання, коли суб'єктів суспільно небезпечних діянь, змісту умислу, моменті закінчення злочину, змісті обману як способу вчинення зазначених злочинів [10, с. 399-400]. Насправді, на нашу думку, найбільш важко розмежувати злочини, передбачені зазначеними вище статтями Кримінального кодексу України, пов'язаних зі справжніми намірами осіб, які шахрайським шляхом отримують кредитні ресурси, видаючи злочин як невдалу фінансово-господарську діяльність.

Висновок. Аналіз джерел права різних історичних епох розвитку людства, джерел права та історії розвитку вітчизняного законодавства дає підстави стверджувати, що розвиток національного кримінального законодавства про шахрайство, в тому числі і шахрайство з фінансовими ресурсами, в історичному аспекті, слідує загальним закономірностям становлення та розвитку, має як спільні, так і відмінні риси у визначенні поняття «шахрайство». Економічні та політичні перетворення в суспільстві, розвиток ринкових відносин в Україні потребувало законодавчих змін. У ст. 222 КК України 2001 р. законодавець розширив коло суб'єктів злочину та перелік адресатів, у порівнянні зі ст. 148.5 КК України 1960 р., розмежовує суміжні склади злочинів шахрайство (ст. 190) та шахрайство з фінансовими ресурсами (ст.222) як господарського злочину і злочину проти власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Андрушко П.П.* Коментар до статті 222 КК України // Юридичний вісник України. – 23 лютого – 1 березня 2002 р. №8.
2. *Безверхов А.* Развитие понятия мошенничества в отечественном праве // Уголовное право. – М. : Интел-Синтез, 2001. – №4. – С. 9-12.
3. *Герцезон А.А.* Мошенничество: «Опыт конкретно-социологического исследования» // Социалистическая законность. – 1968. – №1. – С. 28-33.
4. *Гуторова Н.О.* Кримінальна відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами // Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Харків, 25-26 жовтня 2001 р./ [ред. кол. Сташис В.В. (голов.ред.) та ін.]. – К.-Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 161.
5. Кримінальний кодекс Російської Федерації від 13.06.1996 р. №63- Ф.З. (К.К.РФ. із змінами та доповненнями) [електронний ресурс] – Режим доступу: WWW.interlav.ru/lav docs/10008000/.
6. *Курман А.В.* Мошенничество с Финансовыми ресурсами: проблемы криминальной теории // Проблемы законности: респ. міжвідом. наук. зб./ [відп. ред. В.Я. Тацій]. – Нац. юрид. акад. України, 2000. – Вип. 44. – С. 215-219.
7. *Мойсік В. Дудоров О.* Порівняльно-правовий аналіз законодавства С.Ш.А. та України про відповідальність від сплати податків // Адвокат. – 1998. – №2 – С.12-17.
8. *Мохаммед Ф.М. Байдусі.* Зловживання довірою як вид злочинів проти власності за кримінальним правом Йорданії // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – №3. – С. 30-34.
9. Поняття шахрайства в кримінальному праві Йорданії і України // Правова держава. – 2004. – №7. – С. 139-143.
10. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України : Особлива частина: Курс лекцій. – К. : Знання, 2000. – С. 399-400.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те видання, переробл. та доп. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К. : А.С.К., 2006. – 848 с.
12. *Смирнов М.М.* Римское частное право: Конспект лекций. – М. : Приор., 2001. – 80 с.
13. Римское частное право: Учебник / И.С. Петерский и др. (авт. Сост.) / Под общ. редак. И.Б. Новицкого, И.С. Перетерского. – М. : Юриспруденция, 2007. – 464с.
14. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран: В 2-х т. – [ред. док. юрид. наук, проф. Н.А. Крашениникова]. – Т.1.: Древний мир и средние века. / [сост. О.Л.Лысенко, Е.Н.Трикоз]. – М. : Изд-во «Норма», 2003. – 816 с.

Деревинський О.М. Історико-правові основи, витоки кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами

У статті на основі аналізу джерел права різних історичних епох розвитку людства, сучасного національного та законодавства інших країн, досліджені історичні витоки становлення інституту шахрайства з фінансовими ресурсами як кримінально-карного діяння.

Ключові слова: шахрайство, шахрайство з фінансовими ресурсами, історія, обман, кримінальний злочин.

Деревинский А.М. Историко-правовые основы, истоки уголовной ответственности за мошенничество с финансовыми ресурсами

В статье на основе анализа источников права разных исторических эпох развития человечества, современного национального и зарубежного законодательства, исследованы исторические истоки становления института мошенничества с финансовыми ресурсами как уголовно-наказуемого деяния.

Ключевые слова: *мошенничество, мошенничество с финансовыми ресурсами, история, обман, уголовное преступление.*

Derevynskiy O.M. Historical legal framework and the genesis of criminal liability for financial assets fraud

Based on the analysis of sources of law of different historic and civilization epochs, current national and foreign legislation, the article explores the genesis of financial assets fraud as a criminal offence.

Keywords: *fraud, financial assets fraud, history, deceit, criminal offence.*

Стаття надійшла до редакції 28.052012.

ОБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ПРОЕКТУВАННЯ ЧИ ЕКСПЛУАТАЦІЯ СПОРУД БЕЗ СИСТЕМ ЗАХИСТУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

О.В. Матвійчук

*здобувач кафедри кримінального права
та процесу*

ВНЗ «Національна академія управління»

Постановка проблеми. Проблема об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища має важливе значення для теорії кримінального права та кваліфікації досліджуваного діяння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Об'єкт складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища певною мірою досліджували В.Я. Тацій, С.Б. Гавриш, В.К. Матвійчук, Л.О. Лопашенко та ін. Проте ця проблема носила фрагментарний характер і не досліджувалась комплексно.

Мета статті полягає у дослідженні об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища.

Основні результати дослідження. Кожен злочин посягає на певний об'єкт, завдає йому істотної шкоди чи ставить під загрозу завдання такої шкоди цим суспільним відносинам [1, с. 52; 2, с. 302]. Виходячи з цього, необхідно констатувати, що злочинні діяння неможливі без об'єкта, проти якого вони спрямовані.

Перш ніж перейти до дослідження безпосереднього об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, слід зазначити, що питання про об'єкт злочину взагалі в науці кримінального права є одним найбільш дискусійних. І водночас конкретизація об'єкта складу злочину дає змогу поряд з іншим виробити підстави і критерії вибору об'єктів кримінально-правової охорони та засоби їх захисту [3, с. 22].

У науці кримінального права є багато підходів до розуміння об'єкта злочину. Слід зазначити, що В.К. Грищук поділяє наукові концепції об'єкта злочину на історичні та сучасні. До найбільш поширених історичних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права вчений зараховує такі: 1) об'єкт злочину – суб'єктивне право (В.Д. Спасович); 2) об'єкт злочину – захищений правом інтерес (Р. Ієрінг, Ф. Ліст); 3) об'єкт злочину – блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага) (А.Н. Круглевський, Є.Я. Нимировський); 4) об'єкт злочину – безпека і добробут громадян (О.Ф. Кістяківський); 5) об'єкт злочину є: а) правові норми і конкретні блага та інтереси (М.Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом порушений припис, норма або безпосередній – суспільне відношення, що є реальним проявом цього припису (І.Я. Фойніцький); в) з формального боку – це блага та інтереси, що охороняються цією нормою (Л.С. Білогриць-Котляревський); г) норми права в її реальному бутті (М.С. Таганцев); г) об'єкт злочину – окремі особи чи групи осіб (П.Д. Калмиков); д) об'єкт злочину охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А.А. Піонтковський, Є.А. Фролов) [4, с. 159-164].

Серед найбільш поширених сучасних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права В.К. Гришук виділяє такі 1) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, А.В. Савченко, В.О. Навроцький, Н.О. Гуророва, Ю.Л. Шевцов та ін.); 2) об'єкт злочину – соціальні блага (цінності), що охоронювані кримінальним законом (П.С. Матишевський, Є.В.Фесенко); 3) об'єкт злочину – людина, незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу тощо (Г.П. Новосьолов); 4) об'єкт злочину – окремі особи або багато осіб (І.Я. Козаченко, З.А. Незнамова); 5) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага (А.В. Пашковська, А.В. Наумов); 6) об'єкт злочину – суспільні відносини які є відповідним порядком, встановленим приписами правових норм, а також соціальні блага (Г.В. Чеботарьова); 7) об'єкт злочину двоякий – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають в середині цієї оболонки (В.М. Трубніков); 8) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом порядок суспільних відносин (О.М. Костенко, П.П. Андрушко, А.В. Ландіна); 9) об'єкт злочину – особливі цінні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом [5, с. 166]. Цей підхід набув поширення в теорії кримінального права і його прихильниками є: В.К. Гришук [5, с. 166], Я.М. Брайнін [5, с. 70], В.М. Кудрявцев [6, с. 130], А.А. Музика [7, с. 25], Л.В. Левицька, Т.О. Мудрак, О.В. Сіренко, П.В. Цимбал [8, с. 18], В.В. Кузнецов і О.Ф. Штанько [9, с. 79], В.К. Матвійчук [10, с. 157-158].

Крім вище названих сучасних концепцій об'єкта, існують ще й інші. Так, С.Я. Лихова підтримує та розвиває концепцію де об'єктом злочину є правовідносини [11, с. 79].

Натомість В.П. Ємельянов називає об'єктом злочину охоронювані кримінальним законом конкретні сфери життєдіяльності людей, які й виступають безпосередніми об'єктами злочинів як реальних явищ дійсності [12, с. 214-215].

В юридичній літературі існує й інша періодизація та класифікація розвитку концепцій об'єкта злочину. Так, в історії розвитку вчення про об'єкт злочину можна виділити декілька етапів. Перший етап (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) характеризує наявність різних концепцій, до яких інколи зараховують так звані теорія суб'єктивного права, норми права і правові блага [13, с. 325]. Другий етап розробки вчення про об'єкт злочину – період панування в нашій країні марксистсько-ленінського вчення, керуючись яким вітчизняна кримінально-правова наука взяла на озброєння тезу: «Об'єкт злочину – це суспільні відносини, і тільки вони» [13, с. 325]. Третій етап – це сучасні концепції об'єкта злочину. Він характеризується тим, що в ньому кримінально-правова теорія вже не декларує єдність думок, оскільки не тільки в науковій, але й у навчальній літературі все більше виявляється два основних концептуальних підходи до трактовки поняття об'єкта злочину [13, с. 336]. Перший, значно представницький за кількістю прихильників підхід орієнтує на таке вирішення питання про об'єкт злочину, яке наявне в радянській науці, тобто на визначення об'єктом злочину суспільних відносин [13, с. 337].

В останнє десятиріччя з'явилося також немало прибічників другого підходу. Усіх їх об'єднує одне: критичне сприйняття ідеї про те, що об'єктом злочину виступають суспільні відносини і тільки вони [13, с. 337].

Важливо звернути увагу на те, що П.П. Андрушко робить деякі уточнення до узагальнення концепції об'єкта В.К. Грищуком. Так, він уточнює свою позицію стосовно об'єкта злочину, під яким він розуміє соціальні цінності, натомість порядок відносин (взаємовідносин) між суб'єктами розглядає як вид соціальних зв'язків між суб'єктами, які, у свою чергу, є одним із видів соціальних цінностей, що охороняються кримінальним законом [14, с. 5]. Також П.П. Андрушко звертає увагу на те, що С.Б. Гавриш відстоює концепцію об'єкта злочину як правового блага, а не об'єкта злочину як соціального блага (цінності), що охороняється кримінальним законом [14, с. 5-7].

Дослідження питання про об'єкт злочину взагалі не є предметом нашого дослідження, тому, не вдаючись до деталей аналізу кожної з наведених концепцій об'єкта злочину і виходячи з періодизації, зазначимо, що ми приєднуємося до дослідників, які об'єкт злочину розглядають саме із позиції теорії суспільних відносин. Представниками цієї теорії є, зокрема, В.Я. Тацій, В.К. Грищук, В.К. Матвійчук, А.А. Музика, М.Й. Коржанський, В.О. Навроцький та ін.

Користуючись триступеневою класифікацією об'єктів злочинів, яку ми дотримуємося, визначимо місце норми, що досліджується (ст.253 КК України) у системі Особливої частини КК України, її значення, надамо точну кваліфікацію вказаного діяння. Це все стає можливим, якщо вдасться найбільш правильно встановити родовий і безпосередній об'єкт складу злочину, передбаченого ст.253 КК України. Ця класифікація ґрунтується на співвідношенні філософських категорій: загального, особливого та окремого, відповідно, включає три рівні: загальний, родовий, безпосередній [6, с. 81-82; 15, с. 124-125; 16, с. 60-62; 17, с. 56-57]. Таку тричленну класифікацію об'єктів злочинів підтримує переважна більшість науковців. Відповідно, до цієї класифікації, з позиції прихильників концепції, об'єкт злочину – суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону, загальний об'єкт – уся сукупність суспільних відносин тотожних або однорідних за своєю суттю, безпосередній – конкретні суспільні відносини, які охороняються кримінально-правовою нормою.

З приводу родового об'єкта злочинів, що стосується навколишнього природного середовища і в системі яких знаходяться і досліджувані відносини, що стосуються проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, існують твердження про те, що такими є відносини, з екологічної безпеки суспільства (тому завдання шкоди природі стає злочином тільки тоді, коли ця шкода може відобразитися на людині) [18, с. 403]; що забезпечують охорону навколишнього середовища її науково обґрунтоване раціональне використання і відтворення природних ресурсів, охорону нормального екологічного стану біосфери [19, с. 299]; з екологічної безпеки довкілля, тобто навколишнього природного середовища, в якому живуть люди, безпека повітря, води, землі, флори, фауни тощо [20, с. 267]; з приводу умов (стосунків), що забезпечують охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення сприятливого навколишнього природного середовища [21, с. 166]; з суспільної безпеки, яка частіше за все розуміється як стан захищеності суспільних інтересів [22, с. 31]; з безпеки оточуючого середовища як умови і засобів існування людини, а в принципі – і її виживання [23, с. 177]; з суспільної безпеки, яка розуміється як стан захищеності в суспільних інтересах [24, с. 365].

Існує думка, що родовий об'єкт екологічних злочинів утворюють: 1) природне середовище (довкілля) України в межах біосфери; 2) природне середовище (довкілля) України поза межами біосфери на територіях і площах, на які поширюється національне законодавство; 3) об'єкти природи як у межах біосфери, так і поза нею, вплив на які регулюються нормами міжнародного права [25, с. 71].

Усі вищезазначені погляди стосовно родового об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища є дещо суперечливими або не охоплюють кола всіх відносин в досліджуваній сфері, або призводять до помилок ототожнення об'єкта злочину (суспільних відносин) з предметом злочину чи з правовідносинами, а іноді стосуються діяння або відповідного стану тощо.

Зупинятися на їх характеристиці ми не будемо через обмежений обсяг роботи. Скористаємося лише визначенням родового об'єкта злочинів, що стосується навколишнього природного середовища, запропонованого В.К. Матвійчуком, яке, на нашу думку, є найбільш правильним: родовим об'єктом складу злочинів проти навколишнього природного середовища є суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатofункціональної збалансованої системи, до якої належить і людина (що утворює навколишнє природне середовища), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх і майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпеку для життя та здоров'я навколишнє природне середовища [21, с. 171-172].

П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко [26, с. 123-124] та П.П. Андрушко [26, с. 21] зазначають, що концепція «об'єкт злочину – суспільні відносини» протягом останніх десятиріч переважала в теорії кримінального права України. При цьому П.С. Матишевський та Є.В. Фесенко стверджують, що ця концепція не повністю відповідає сучасним щодо оцінювання соціальних цінностей. Основним її недоліком є перебільшення значення категорії «публічного» порівняно з категорією «приватного» у сфері соціального життя. Людина з її потребами, інтересам, правами відійшла на другий план. Конституцією України 1996 р. закладено кардинально нові цінності орієнтації: (ст. 3) найвищою соціальною цінністю визначається людина, а її права, свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [27, с. 75]. Слід зазначити, що захист цих благ забезпечується системою відповідних суспільних відносин. Отже, інші цінності: і права потерпілих, блага забезпечуються системою відповідних суспільних відносин. Крім того, слід зазначити, що будь-які відносини виникають внаслідок потреб та інтересів, вони і є тією рушійною силою, що стимулює наявність тих чи інших суспільних відносин, у яких реалізуються потреби чи інтереси. Держава має забезпечити існування позитивних суспільних відносин для реалізації інтересів та потреб у межах цих відносин. Таким чином, визначення об'єкта злочину як цінностей, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може спричинити шкоду (під самими цінностями він розуміє різноманітні об'єкти матеріального світу, у тому числі й саму людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому) є непереконливим [27, с. 76]. Тому неможна погодитися з Є.В. Фесенко, що при вирішенні проблеми об'єкта, співвіднесення понять «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони» доцільно використовувати категорію цінностей [27, с. 76].

Не зовсім обґрунтованою є позиція П.П. Андрушка, який також визначає об'єкт як соціальні цінності [28, с. 35]. Відмінним від попередників є те, що він визнає об'єктом злочину соціальні цінності, різновидами, а не їх структурними елементами, тобто безпосередніми чи видовими об'єктами конкретних злочинів яких є: 1) потерпілий; 2) права, свободи та інтереси потерпілого; 3) соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації ними належних їм прав, свобод та інтересів, у тому числі у формі правовідносин [28, с. 36].

Маючи таку відповідну позицію, необхідно детальніше зупинитися на дослідженні безпосереднього об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, яке вписується в межі дослідження об'єкта цієї роботи.

У наукових публікаціях не завжди чітко визначається безпосередній об'єкт досліджуваного складу злочину. Так одні автори під об'єктом злочинного проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, розуміють екологічну безпеку [19, с. 297-298]; другі стверджують, що ним є встановлений порядок розробки і здачі проектів, іншої документації та ведення (прийом) в експлуатацію споруд [29, с. 450]; треті наполягають на тому що до нього належить порядок розробки і здачі проектів та іншої документації відповідно до вимог екологічного законодавства (екологічної безпеки), а вчиненого у другій формі, – екологічна безпека, тобто такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для життя людей [20, с. 280]; четверті відносять до нього екологічну безпеку в частині встановленого порядку запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру [30, с. 672]; п'яті вважають, що це – порядок розробки і здачі проектів та іншої аналогічної документації у відповідності з вимогами екологічного законодавства (екологічної безпеки), екологічна безпека, тобто такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [31, с. 574]; шості переконані що ним є екологічна безпека шкідливих виробництв [18, с. 423]; сьомі впевнені, що ним є екологічна безпека (стабільність оточуючого середовища; природно ресурсний потенціал і конституційне гарантоване право кожного на сприятливе оточуюче середовище) [22, с. 41]; восьмі обґрунтовують, що ним є порушення правил охорони оточуючого середовища при проведенні робіт виступає екологічна безпека (стабільність оточуючого середовища; природно ресурсний потенціал і конституційне гарантоване право кожного на сприятливе оточуюче середовище) [24, с. 377]; дев'яті полягають, що ним є екологічна безпека оточуючого середовища при виконанні робіт [23, с. 182]; десяти описують, що основним безпосереднім об'єктом тут є суспільні відносини, що забезпечують екологічну безпеку шляхом створення перешкод для аварій, катастроф, захворюванню населення, загибелі населення та інших тяжких наслідків для людини і навколишнього природного середовища, а додатковим безпосереднім об'єктом цього складу злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя, здоров'я людей, охорону тварин і рослин [21, с. 177].

Продукуються й інші точки зору з приводу безпосереднього об'єкта складу злочинна, передбаченого ст. 253 КК України, але вони тією чи іншою мірою

повторюють вище зазначені судження з елементами певної модифікації конкретних авторів.

Вважаємо, що метою оптимального визначення безпосереднього об'єкта цього складу злочину необхідно врахувати всі позитивні підходи до розуміння досліджуваних суспільних відносин. З вищезазначених суджень, на наш погляд, можна зупинитися на тому, що 1) об'єктом складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля слід визнати суспільні відносини, а не просто екологічну безпеку, як це зазначають С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева, також не встановлений порядок розробки і здачі проектів, іншої документації та введення (прийом) в експлуатацію споруд, як наполягають автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України під загальною редакцією М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка, не порядок розробки і здачі проектів та іншої екологічної документації відповідно до вимог екологічного законодавства (екологічної безпеки) та екологічна безпека, як стверджують В.К. Клименко та О.О. Дудоров, не екологічна безпека шкідливих виробництв як це стверджує Д.І. Крупко тощо; 2) ці відносини існують щодо забезпечення екологічної безпеки шляхом створення перешкод для аварій, катастроф, захворювання населення, загибелі населення, та інших тяжких наслідків для людини і навколишнього природного середовища, а також забезпечення охорони життя і здоров'я людей, охорони тварин й рослин (як це стверджує В.К. Матвійчук); 3) це не порушення правил охорони оточуючого природного середовища при проведенні робіт – екологічна безпека (стабільність оточуючого середовища; природноресурсний потенціал і конституційне гарантоване право кожного на сприятливе оточуюче середовище, як це розуміє В.С. Комісаров та Н.А. Лопашенко; 4) ці відносини стосуються екологічної безпеки оточуючого природного середовища при виконанні робіт, як це стверджує А.В. Наумов; 5) такі відносини забезпечують охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення сприятливого навколишнього природного середовища при проектуванні чи експлуатації споруд з належними системами захисту довкілля.

Суть же розбіжностей і негативних моментів у вищезазначених поглядах полягає у тому, що деякі автори: 1) вбачають не відносини, а встановлений порядок і пов'язують його з розробкою і здачею проектів тощо (автори Науково-практичного коментаря до Кримінального кодексу України під загальною редакцією М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка, та В.А. Клименка); 2) зводять об'єкт до екологічної безпеки тощо (С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева); 3) вважають не суспільні відносини, а порядок і безпеку, що не відповідають чинному законодавству ст. 253 КК України (В.А. Клименко); 4) розуміють не відносини, а стан – екологічну безпеку (Н.О. Лопашенко, А.В. Наумов). Разом з тим навіть з огляду на викладене ще немає можливості дати вичерпну відповідь відносно безпосереднього об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля. Необхідно ще проаналізувати структурні елементи відносин і предмет цього складу злочину, який належить до складу цього злочину, а не до об'єкта складу злочину, що є окремою ознакою як цілком справедливо, на нашу думку, зазначає В.К. Матвійчук [21, с. 178-191]. Тому загально визнаним є той факт, що винний при вчиненні цього злочину впливає на предмет відносин і своїми діями порушує або намагається порушити суспільні відносини, тобто завдає їм істотної шкоди [21, с. 19].

Візьмемо за основу структуру суспільних відносин, що запропонована в кримінально-правовій літературі, яку пропагує переважна більшість учених: 1) це суб'єкти (носії) відносин; 2) це предмет, з приводу якого існують відносини (тобто це те, з приводу чого існують відносини); 3) це соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність як зміст відносин) [33, с. 35-48]. Маючи такі вихідні положення, проведемо дослідження безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 253 КК України.

В юридичній літературі зазвичай відсутня якась позиція відносно того, хто може бути суб'єктом відносин у площині кримінальної відповідальності за проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, а точніше цьому питанню увага взагалі не приділялася. Це дає можливість говорити про те, що суб'єкти відносин, як структурний елемент об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, зовсім не підлягали дослідженню. А він, на нашу думку, істотно має вплинути на вирішення питання про те, що є безпосереднім об'єктом досліджуваного складу злочину. Визнання суб'єктів указаних суспільних відносин, а також їх соціальних функцій у цих відносинах дасть змогу визначити на науковій основі ті суспільні відносини, які виступають об'єктом цього складу злочину [32, с. 79]. Цю властивість суб'єктів у суспільних відносинах використовує інколи законодавець як для визначення меж дії кримінального закону, так і для вказівки на ті суспільні відносини, що є об'єктом конкретного складу злочину (скажімо, проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля), а саме, що стосується навколишнього природного середовища [34, с. 8-9]; (проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля), а саме, що це стосується навколишнього природного середовища [34, с. 8-9]. Законодавець цей підхід до складу злочину, передбаченого ст. 253 КК України, не застосовував (хоча деяке позначення суб'єктного складу і є – що це службова чи спеціально уповноважена особа), чим ускладнив наше завдання в дослідженні зазначеної проблеми, а також у застосуванні цієї статті в практичній діяльності правоохоронних органів та судів. Вивчивши кримінальні справи цієї категорії, ми встановили, що в усіх випадках (100% справ) одним із суб'єктів відносин обов'язкова була фізична особа (людина).

З метою встановлення другої сторони суб'єктивного складу відносин, що аналізуються, ми звернулися до законодавчих і підзаконних актів, що стосуються регулювання відносин з приводу умов, що забезпечують належне проектування чи експлуатацію з метою захисту довкілля, засвідчив, що іншою стороною суб'єктивного складу таких відносин, які є елементом об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, виступають як фізичні, так і юридичні особи відповідно до законодавства України [35, с. 130-135; 36; 37, с. 329-330; 38, с. 89-90; 39; 51]. Цю ж суб'єктивну сторону суспільних відносин підтверджує і вивчення кримінальних справ (100% вивчених кримінальних справ за 2001-2011 рр., з них 47% таким суб'єктом органи спеціальної компетенції, 13% – загальної компетенції і 40% окремі підприємства та організації). Проте це не ставить під сумнів те, що учасниками відносин можуть бути з обох сторін і юридичні особи. Але такі факти не підтверджуються вивченням кримінальних справ.

Отже, робити детальний перелік суб'єктів суспільних відносин не потрібно. Важливо лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які тісно

чи іншою мірою можуть впливати на зміст конкретних відносин і межі кримінальної відповідальності щодо досліджуваного складу злочину. Це положення є, на нашу думку, визначеним і цілком прийнятним.

Вивчення кримінальних справ зазначеної категорії свідчить, що суди в основному правильно кваліфікують діяння, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус (роль) у досліджуваних відносинах (як засвідчує ознайомлення з кримінальними справами про проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля) з 76% справ, охоплених нашим вивченням, такі суб'єкти встановлювалися інтуїтивно (навздогад) із таких справ не було як додаткових розслідувань, так і нових розглядів у судах. Таке становище дає нам підстави спрямувати зусилля судів, правоохоронних органів на обов'язкове дослідження за кожною кримінальною справою, таких суб'єктів відносин, складової суб'єктивного складу об'єкта досліджуваного складу злочину, а також стверджувати, чи є відносини між цими суб'єктами такими, що охороняються ст. 253 КК України. У контексті продовження дослідження структури об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля. Для з'ясування змісту цих відносин величезне значення має предмет досліджуваних відносин. У цьому аспекті ми дотримуємося думки, що предметом суспільних відносин є певна виконана робота, на яку спрямована пізнавальна діяльність суб'єкта [21, с. 502]. Справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин, є все те, з приводу чого й у зв'язку з чим існують ці суспільні відносини [40, с. 25; 41, с. 40; 16, с. 7], а не уречевлення (фізичне тіло), що не самі речі і фізичні тіла є предметом відносин, а саме відносини, з приводу яких люди вступають між собою в той чи інший соціальний зв'язок.

Маючи таку теоретичну базу, слід зазначити, що предмет складу злочину й предмет відносин у цьому складі злочину – не одне й те саме. Для складу злочину, передбаченого ст. 253 КК України, предметом відносин є можливість (умови), що забезпечує охорону довкілля внаслідок належного проектування чи експлуатації споруд з належною системою захисту довкілля. Наш підхід до дослідження предметів відносин полегшить аналіз третього структурного елемента відносин, що нами вивчається, а саме з'ясування соціального взаємозв'язку, що справедливо розглядається як засіб самих відносин [30, с. 58; 43, с. 24]. Цей зв'язок може виявлятися на рівні індивідуальної взаємодії суб'єктів, у взаємодії людських спільнот, а також індивідуумів із спільнот. Зовні цей соціальний зв'язок виявляється, як показує вивчення названих кримінальних справ і нормативної бази, в таких формах діяльності: науковообґрунтованій розробці і здачі проектів, іншої аналогічної документації з забезпеченням обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд з системою захисту довкілля тощо. Наше твердження має і практичне підґрунтя. Так вивчення кримінальних справ свідчить, що 60% справ соціальний зв'язок (взаємодія суб'єктів) характерний для охорони довкілля, а для 25% справ для належного використання проектів чи іншої аналогічної документації з метою захисту довкілля, 13% – для відтворення сприятливого навколишнього природного середовища, 2% – для оздоровлення навколишнього середовища.

Нас цікавить, як видно з дослідження, соціальний зв'язок, важливою ознакою якого є обов'язок певної поведінки суб'єктів відносин, тобто їх взаємодія.

Взаємозв'язок (соціальний зв'язок) зумовлений потребами (інтересами), які є рушійною силою у спілкуванні суб'єктів відносин; як свідчить про це наше дослідження [44, с. 69]. Викладене свідчить, що інтерес – це певна форма прояву, вираження та реалізація суспільних відносин, тобто через поведінку суб'єктів відносин, а не самі суспільні відносини як результат. Тому для визначення безпосереднього об'єкта складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, мають враховуватися лише суспільні відносини, що відповідають інтересам усього суспільства, а не інтересам окремої особи на її розсуд чи вподобання. Такими повинні бути позитивні відносини, що поставлені під охорону Кримінального кодексу України.

Дослідження структури суспільних відносин (об'єкта) та маючи визначення предмета складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (як висвітлено нижче), можна запропонувати формулювання об'єкта злочину, передбаченого ст.253 КК України. Цим безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, які забезпечують (умови) стосунки з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, у межах території України, шляхом розробки і здачі проектів або іншої аналогічної документації з обов'язковими інженерними системами захисту довкілля або введення в експлуатацію споруд з належною системою захисту довкілля. Додатковим безпосереднім об'єктом цього складу злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя людей, їх здоров'я, охорону флори, фауни.

Таке визначення безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 253 КК України, є послідовним науково-обґрунтованим, має велике значення для теорії кримінального права, законодавчої діяльності та правильного застосування чинного законодавства.

Висновки. На підставі дослідження можна зробити такі висновки:

1) родовим об'єктом складу злочинів проти навколишнього природного середовища є суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують існування багатофункціональної збалансованої системи, до якої належить і людина (що утворює навколишнє природне середовище), її охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення такої системи для теперішніх і майбутніх поколінь, яка гарантуватиме безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовища;

2) безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, які забезпечують (умови) стосунки з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища, у межах території України, шляхом розробки і здачі проектів або іншої аналогічної документації з обов'язковими інженерними системами захисту довкілля або введення в експлуатацію споруд з належною системою захисту довкілля. Додатковим безпосереднім об'єктом цього складу злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя людей, їх здоров'я, охорону флори, фауни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Матвійчук В.К., Присяжний В.М.* Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів: відповідальність, досудове і судове слідство та запобігання: Монографія / В.К.Матвійчук, В.М. Присяжний – К. : КНТ, 2007. – 272 с.

2. *Наумов А.В.* Российское уголовное право. Курс лекций: В т.3 – Т.1. Общая часть / А.В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерес Кнувер, 2007. – 736 с.

3. *Коржанський М., Коржанська О.* Цінність суспільних відносин / М.Й. Коржанський, О.М. Коржанська // Право України. – № 12. – 2006. – С. 20-22.

4. *Гришук В.К.* Кримінальне право України: Загальна частина: Навч. посібник для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. / В.К. Гришук – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 586 с.

5. *Брайнін Я.М.* Основні питання загального вчення про склад злочину / Я.М. Браїнін / Київський державний університет ім. Т.Г. Шевченка. – К. : Вид-во Київського університету, 1964. – 189 с.

6. *Кудрявцев В.Н.* Объективная сторона преступления / В.Н. Кудрявцев. – Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1960. – 244 с.

7. *Музыка А.А.* Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А.А. Музыка. – К. : Логос, 1998. – 323 с.

8. *Левицька Л.В., Мудряк Т.О., Сіренко О.В., Цимбал П.В.* Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник / Л.В. Левицька, Т.О.Мудряк, О.В.Сіренко, П.В. Цимбал – Ірпінь : Національна академія ДПС України, 2005. – 206 с.

9. *Савченко А.В., Кузнецов В.В., Штанько О.Ф.* Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько – К. : Вид-во Паливода А.В., 2005. – 640 с.

10. *Матвейчук В.К.* Уголовно-правовая борьба органов внутренних дел с преступным загрязнением водных объектов: Учебное пособие / В.К. Матвейчук. – К. : НИ и РИО Украинской академии внутренних дел, 1992. – 79 с.

11. *Лихова С.Я.* Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (Розділ V. Особливої частини КК України): Монографія / С.Я. Лихова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.

12. *Емельянов В.П.* Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 219 с.

13. *Новоселов Г.П.* Объект преступления / Г.П. Новоселов // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. – Т.1: Преступление и наказание. – СПб: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 325-356.

14. *Андрушко П.П.* Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: об'єкт і система / П. П. Андрушко // Кримінальне право України. – № 12, 2006. – С. 3- 63.

15. *Пионтковский А.А.* Курс советского уголовного права. В 6 т. – Т.2. Часть общая. Преступление / А.А. Пионтковский: [редкол.: Пионтковский А.А., Ромашкин П.С., В.М. Чхиквадзе]. – М. : Изд-во «Наука», 1970. – 516 с.

16. *Тацій В.Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник / В.Я. Тацій. – Харків : Українська юридична академія, 1994. – 80 с.

17. *Хохлова І.В., Шем'яков О.П.* Кримінальне право України (Загальна частина): Навчальний посібник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / І.В.Хохлова, О.П. Шем'яков. – Донецьк : Норд-Пресс, 2005. – 217 с.

18. *Крутко Д.И.* Уголовно-правовая охрана живых организмов // Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под редакцией заслуженного деятеля науки и техники Украины, доктора юрид. наук, профессора Е.Л. Стрельцова. – Харьков : ООО «Одиссей», 2002. – С.403-425.

19. *Гаврыш С.Б., Корчева З.Г.* Преступления против окружающей среды / С.Б. Гаврыш, Корчева З.Г. // Уголовное право Украины : Особенная часть : Учебник // Н.И. Бажа-

нов, Ю.В. Баулин., В.И. Борисов и др.; Под ред. Н.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Таця. – К. : Юринком Интер, 2003. – 2003. – С. 297-315.

20. *Клименко В.А.* Злочини проти довкілля / В.А. Клименко // Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник. (Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.) / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – С. 267-317.

21. *Матвійчук В.К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В.К.Матвійчук. – К. : Азимут-Україна, 2005. – 464 с.

22. *Лопашенко Н.А.* Экологические преступления: Комментарий к гл. 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко.- СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 802 с.

23. *Наумов А.В.* Российское уголовное право: курс лекций: В 3 т. – Т. 3: Особенная часть / А.В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 656 с.

24. *Комиссаров В.С.* Экологические преступления / В.С. Комиссаров // Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., Заслуженного деятеля наук РФ. А.И. Коробеева. Т. IV : Преступления против общественной безопасности. – СПб.: Изд-во Р. Асланова (Юридический центр Пресс), 2008. – С. 358-504.

25. *Гавриш С.Б.* Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.

26. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак./ За ред.. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К. : Юринком Интер, 1997. – 512 с.

27. *Фесенко Є.* Цінності як об'єкт злочину / Є.В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75-79.

28. *Андрушко П.П., Стрижевська А.А.* Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика. Навчальний посібник/ П.П. Андрушко, А.А. Стрижевська/ – К.: Юрисконсульт, 2006. – 342 с.

29. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / Під заг. ред. Потебенька М.О., Гончаренка В.Г. – К. : ФОРУМ, 2001. – 944 с.

30. *Дудоров О.О.* Злочини проти довкілля / О.О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К. : Каннон, А.С.К., 2001. – С. 629-674.

31. *Клименко В.А.* Злочини проти довкілля / В.А. Клименко // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – С. 521-579.

32. *Тацій В.Я.* Преступления против природных богатств СССР/ В.Я. Таций// Уголовное право УССР: Особенная часть: Учебник // Под ред. М.И. Бажанова и др. – К. : Выща школа. – Головное изд-во, 1989. – 503 с.

33. *Кузнецова Н.Ф.* Преступление, состав преступления уголовно-правовой нормы / Н.Ф. Кузнецова //Вестник МГУ. – Право. – 1967. – № 4. – С. 35-48.

34. *Ищенко О.М., Матвійчук В.К., Єросова І.Ю.* Кримінально-правовий захист атмосферного повітря: Навчальний посібник / О.М. Іщенко, В.К. Матвійчук, І.Ю. Єросова. – К. : РВВ МВС України, 1994. – 64 с.

35. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Постанов Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. // Правова база з питань екології та охорони природного середовища. – К., 2001. – С. 130-135.

36. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. – №41. – Ст. 546.

37. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20 травня 1999 р. Том 18. – К., 1999. – С. 329-330.

38. Про екологічну експертизу: Закон України від від 20 травня 1999 р // ЗУ. – Т. 8. – К., 1997. – С. 88-90.

39. Правила обстежень, оцінки технічного стану та паспортизації виробничих будівель і споруд: Наказ державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України та Держнагляду охорони праці України від 27 листопада 1997 р. № 32 / 288.

40. *Коржанский Н.И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Изд-во Академии МВД СССР, 1980. – 248 с.

41. *Коржанський М.Й.* Об'єкт і предмет злочину: Монографія / М.Й. Коржанський. – Д. : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

42. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С.Никифоров – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.

43. *Жевлаков Э.Н.* Понятие экологических преступлений. Объект и система / Э. Н. Жевлаков // Проблемы борьбы с экологическими правонарушениями в свете решений XXVII съезда КПСС. – М. : ВЮЗИ, -1990. – С. 5-24.

44. *Никифоров Б.С.* Объект преступления по советскому уголовному праву. – М., 1960. – 232 с.

Матвійчук О.В. Об'єкт складу злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища

У статті досліджується об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 253 КК України, аналізується структура об'єкта, точки зору авторів на цей елемент складу злочину, наводиться авторське визначення родового та безпосереднього об'єкта цього діяння.

Ключові слова: об'єкт, безпосередній об'єкт, склад злочину.

Матвейчук А.В. Объект состава преступления проектирования или эксплуатация сооружений без систем защиты окружающей природной среды

В статье исследуется объект состава преступления, предусмотренного ст. 253 УК Украины, анализируется структура объекта, точки зрения авторов на этот элемент состава преступления, приводится авторское определение родового и непосредственного объекта этого состава преступления.

Ключевые слова: объект, непосредственный объект, состав преступления.

Matviichuk O.V. Object of corpus delicti related to design or operation of constructions without environmental protection systems

The article explores the object of corpus delicti under article 253 of the Criminal Code of Ukraine, the object structure and the author's opinion on the given element of corpus delicti have been analysed, the author's definition of the generic and direct object of the above offence is offered.

Key words: object, direct object, corpus delicti.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2012.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ВЧЕННЯ ПРО ВНУТРІШНЮ БЕЗПЕКУ СУСПІЛЬСТВА

Ю.В. Нікітін

*кандидат юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Визначення теоретичних засад кримінологічного вчення про внутрішню безпеку суспільства зумовлює подальший процес його дослідження і викликаний переосмисленням напрямків кримінології та кримінально-правової доктрини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, що нами піднімається, присвячені праці як вітчизняних вчених, зокрема: В.В. Голіни, О.М. Джузи, О.М. Костенка, так і російських: Г.А. Аванесова, А.І. Долгової, В.В. Лунєєва та ін. Проте ці питання не знайшли свого належного дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні теоретичних засад кримінологічного вчення про внутрішню безпеку суспільства.

Основні результати дослідження. Досліджуючи теоретико-правові підвалини кримінології внутрішньої безпеки суспільства, ми виходимо з того, що це вчення включає в себе чимало аспектів. Воно охоплює не тільки вивчення чинників злочинності та заходів її профілактики, але й забезпечення внутрішньої безпеки суспільства. Бо проблема соціальної безпеки будь-то національна, суспільна, екологічна, інформаційна тощо, є ключовою оскільки від її вирішення залежить життєдіяльність людини, суспільства і держави. Комплексність цього процесу і передбачає розвиток кримінологічної моделі внутрішньої безпеки суспільства.

Складовими цього вчення є:

- а) явища, які характеризують саме це поняття;
- б) правові засади кримінології внутрішньої безпеки суспільства;
- в) системне управління кримінологічного забезпеченням внутрішньої безпеки.

Прагнення природи до виживання, безпеки набагато давніше за право, бо витоками права є звичаї, судова практика, принципи справедливості. Люди зрозуміли, що тільки завдяки праву можна забезпечити «порядок і безпеку, яких вимагає божественний задум і які необхідні для прогресу» [1, с. 329-345]. Розуміння поняття права, як би воно не визначалось, пов'язане з усвідомленням людською спільнотою його суті, глибини [2, с. 43-49, 203-219; 3; 4; 5, с. 37-48, 61-62; 6; 7, с. 194-200]. Разом з тим розвиток людської цивілізації не багато чого додав до поняття безпеки. Всім живим істотам, що існують на планеті, необхідна безпека. Вона здійснюється у двох формах: на простому рівні та із застосуванням більш складних механізмів.

Потяг до безпеки певного виду – загальний закон живої матерії, її життєтворча функція. Для вищої матерії притаманні не тільки якості фізичного самозбереження, але й духовні елементи свого «Я» – сприйняття, усвідомлення. Без-

пека, так би мовити, має своєю змістовною функцією надання суб'єкту внутрішнього комфорту – впевненості, незалежності, усвідомлення здатності до самореалізації. З огляду на це її необхідно розглядати не тільки як мету, але і засіб, який сприяє досягненню результату – життєдіяльності людини і суспільства. Суспільна безпека відповідає інтересам людини, суспільства і держави тому що вона постійно детермінується різними чинниками. Норми права слугують своєрідним прообразом поведінки для вибору засобів забезпечення безпеки, що і захищає інтереси всього суспільства. Суспільство утримує всередині себе не тільки всю сукупність притаманних йому засобів безпеки, але і заходи для протидії будь-яким її загрозам. Історія розвитку цивілізації свідчить, що вона здійснюється через боротьбу протилежностей.

Поряд з цим суттєвою складовою кримінології внутрішньої безпеки суспільства є інтерес, який уособлюється з певними життєво важливими матеріальними благами та інтелектуальними і духовними цінностями. Захищеність інтересів у даному контексті включає в себе співвідношення негативності (протидія протидії) з самою собою і спільністю, яка поєднується у взаємних протидіях загрозам і небезпеці. При цьому існує воля вибору засобів їх запобігання, бо вольовий аспект як елемент понятійної категорії «безпека» може використовуватися суб'єктами безпеки без будь-яких обмежень. Критерієм його всеосяжності може слугувати тільки право.

Треба констатувати, що право призначене регламентувати й ті негативні явища (загрози), від яких необхідно убезпечити особу, суспільство, державу. Закон України «Про основи національної безпеки України» у ст. 1 вказує, що «Загрози національній безпеці – це наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України» [8]. Тобто під загрозами розуміються ті явища і чинники, які посягають на інтереси, що охороняються правом і в даний історичний період вважаються настільки загрозливими, що держава при неефективності інших заходів може застосувати силу для їх подолання.

Реальний стан внутрішньої безпеки суспільства визначається існуючими або потенційними загрозами, які обов'язково пов'язуються як із сучасною оцінкою характеру цих загроз, так і прогнозованою, як внутрішнього, так і зовнішнього порядку. Але утопічно створювати раціональні протидії загрозам на всі випадки життя, їх неможливо закріпити в юридичних актах. Законодавець не в змозі точно знати майбутнє. Законодавство можна побудувати тільки на встановлених закономірностях і, звісно, тільки якоїсь частини причин і наслідків загроз та небезпек. Тому право здатне конструювати лише загальні принципи – сталість виявлення, пізнання і подолання загроз.

Доктрина кримінології безпеки якраз і спрямована на забезпечення переваг запобіжних заходів над криміногенними чи кримінальними загрозами. Тому на перше місце в сфері забезпечення кримінологічної безпеки виходить захист від витоків загроз безпеці, а вже потім – безпосередній вплив на неї. Для подолання загрози на самій ранній стадії її виявлення, необхідно з'ясувати, яке конкретне явище може безпосередньо чи опосередковано впливати на безпеку. При цьому треба керуватися такими положеннями: а) цінності й інтереси людини, суспільства, держави, що можуть бути порушені; б) яким чином загроза може

вплинути на сталий розвиток суспільства; в) які криміногенні загрози очікуються в майбутньому; г) їх наслідки; д) яких економічних, правових, управлінських та інших заходів необхідно вжити для усунення або нейтралізації криміногенних загроз; є) коло суб'єктів, які треба залучити для протидії даним загрозам та забезпеченню безпеки. Відвертати загрозу потрібно відразу, послідовно і наполегливо, і навіть тоді, коли перший її вплив не спричиняє якихось руйнівних дій, але в подальшому призведе до негативних наслідків.

Беручи це за основу треба наголосити, що суспільство в змозі протидіяти загрозам, але без застосування права тут не обійтись. Бо важливою ознакою сучасного суспільства, яке диференційоване на соціальні групи з власними інтересами та все більш ускладненими соціальними взаєминами, є актуалізація проблематики упорядкування соціальних відносин за допомогою права як найбільш універсального регулятора соціального спілкування [9, с. 133]. Саме на особливу роль права держава покладається у захисті прав та свобод людини і громадянина.

Заходи протидії загрозам повинні бути гуманні, духовні і відповідати нормам права. Завдяки останнім ці загрози упорядковуються, класифікуються та визначаються заходи щодо їх запобігання. Досягнення позитивного результату можливе лише при об'єднанні зусиль усіх суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки суспільства. При цьому застосування будь-яких заходів безпеки, навіть сили, повинно здійснюватись у суворій відповідності до чинного національного і міжнародного права, бо охоронювані правом інтереси ніколи не бувають ізольовані один від одного. Всі вони так чи інакше поєднані між собою.

Кримінологія внутрішньої безпеки сприяє необхідності формування нової ідеології протидії злочинності, що полягає у переорієнтації правоохоронної системи з пошуку криміногенних загроз на виконання основоположної задачі – забезпечення безпеки людини, суспільства від злочинних зазіхань. Разом з тим необхідно визнати, що оцінка загроз несе в собі певний суб'єктивізм, який впливає з уподобань тих, хто приймає певне політичне рішення. У зв'язку з тим, на наш погляд, зберігається можливість помилок, прорахунків і навіть зловживань, якою б авторитетною не була особа, що приймає рішення про застосування тих чи інших заходів. Наприклад, різке збільшення чисельності особового складу МВС у зв'язку з загостренням криміногенної ситуації в державі неминуче змінить життя в суспільстві. По-перше, потрібно буде корегувати бюджет держави у напрямку збільшення витрат на матеріально-технічне утримання правоохоронних органів, їх підготовку та перепідготовку, розміщення тощо. По-друге, таке рішення якоюсь мірою вплине на скорочення соціальних та економічних програм, що негативно позначиться на добробуті громадян.

Отже, приймаючи рішення, необхідно проводити як кримінологічну оцінку ситуації, так і оцінку майбутніх законопроектів, що сприятиме узгодженню всіх складових взаємодії інтересів усіх об'єктів безпеки.

Безперечним є той факт, що будь-яке посягання на інтерес є вольовою дією, яка здебільшого уособлює в собі як розвиток у часі, так і можливу видозмінність у просторовій діяльності [10, с. 59-60; 11, с. 9-10]. Така дія, якщо вона націлена на певні національні інтереси, має ознаки вини. Тому до правових ознак загроз безпеки слід віднести вину – психічне ставлення особи до порушень стану безпеки, наявність суб'єкта та об'єкта посягання. Вбачаючи це кримінологія безпеки на-

цілюється на перенесення смислового акценту з об'єкта нападу (злочинність) на об'єкт захисту (людину, суспільство і державу), як ключових ціннісних пріоритетів, яким і повинна гарантуватися безпека [12, с. 544-553].

Криміногенні загрози є проявом реальних та вже існуючих протиріч, що розвиваються чи можуть розвинути у суспільстві. Це, зокрема, у міжособистісних відносинах, у відносинах між окремими групами, релігійними течіями, між суспільством і державою тощо. У зв'язку з цим, вирішуючи завдання забезпечення кримінологічної безпеки людини і суспільства кримінологія виявляє та аналізує існуючі детермінанти з точки зору їх впливу на об'єкти безпеки та впровадження своєчасних запобіжних заходів для їхнього захисту.

Як відмічають Н. Нижник, Г. Ситник і В. Білоус, з якими не можна не погодитись, загроза не виникає зненацька, а на її переростання у небезпеку також потрібен час [10, с. 32]. Це дає можливість застосування своєчасних та системних превентивних заходів, що і є стратегією кримінологічної безпеки.

Особливість кримінології внутрішньої безпеки суспільства полягає в тому, що вона наділена здатністю поєднувати сталий стабільний розвиток з виявленням загроз та розробкою заходів щодо їх нейтралізації.

Кримінологія внутрішньої безпеки суспільства: а) виражає непорушне ціле, яке передує певному стану безпеки; б) концентрує в собі умови для постійного виявлення умов існування цілого і місця будь-якої його частини відносно загроз і небезпек у динаміці їх розвитку; в) об'єднує зусилля всіх суб'єктів безпеки щодо її запобігання, де правотворчий процес призводить до взаємопроникнення різних галузей права, що посилює протидію злочинності.

Кримінологія внутрішньої безпеки суспільства передбачає своєчасне виявлення, усунення чи нейтралізацію криміногенних факторів, які дестабілізують соціальні, економічні, науково-технічні, екологічні, духовно-інтелектуальні та інші цінності, порушуючи тим самим кримінологічну ситуацію у суспільстві. Основна мета кримінологічної безпеки полягає в недопущенні криміногенних проявів, а також кримінальних загроз національному спокою.

Висновки. З огляду на зазначене можна зробити висновок: кримінологія внутрішньої безпеки суспільства – це комплекс наукових знань про практичні заходи забезпечення динамічно-стійкої системи захисту прав і свобод, інтересів і цінностей людини і суспільства від криміногенних загроз та злочинних посягань, від кого б вони не виходили всередині держави.

Сучасний період розвитку державності, визнання суспільством необхідності створення демократичної, соціальної, правової держави означає, по суті, вимогу докорінного реформування всіх політико-правових інститутів і змін у політичній, правовій та ідеологічній надбудові суспільства.

Одним із головних пріоритетів в умовах побудови громадянського суспільства є право. Його роль полягає у створенні універсальної системи безпеки. Правильне закріплення у правових нормах існуючих суспільних відносин – це об'єктивна потреба суспільного життя. І якщо вона реалізується усвідомлено і наполегливо, то правова система сприяє вирішенню соціальних, економічних, політичних та ідеологічних завдань, якщо ж ні, то вона гальмує суспільний розвиток і сприяє зростанню злочинності. Формуючи правову політику держави, необхідно націлювати її на пріоритет цінності права. А утверджуючи принципи свободи

і справедливості, право стає цінністю як для окремої людини, так і суспільства, що дає їм можливість надійно захистити себе. Право – це усвідомлений продукт людської культури і цивілізації, їхнє надбання. Недооцінка права призводить до зниження значущості законів, потурання їх правопорушниками і, як результат, зростання рівня злочинності.

Завданнями права у сфері протидії злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки суспільства є: 1) Забезпечення ефективного функціонування чинного правового масиву, використання його потенціалу для зміцнення національного і міжнародного правопорядку. 2) Розробка нових правових норм, які б унеможливили виникнення небезпек у різних сферах життєдіяльності та вчинення злочинів (кримінологічна безпека).

Якщо вирішення першого завдання здійснюється через правозастосовчий механізм, то другого, – національну і міжнародну правотворчість. Звідси виокремлюються орієнтири цільової спрямованості правового забезпечення внутрішньої безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Le Bras G.* Naissance et croissance du droit prive de l'Eglise // *Melanges Petot*, 1959. – P. 329-345.
2. *Villey M.* Lecons d'histoire de la philosophie du droit, 2 ed., 1962. – P. 43-49, 203-219.
3. *Cappelletti M., Merryman J., Perillo J.* The Italian legal system. An introduction, 1967.
4. *Vumte С.Ю.* По поводу непреложности законов государственной жизни / С. Ю. Витте. – СПб., 1914. – IV. – 376 с.
5. *Давид Рене.* Основные правовые системы современности / Рене Давид; [пер. с франц. и вступ. ст. В.А. Туманова]. – М. : Прогресс, 1988. – 496 с.
6. *Гегель Г.В.Ф.* Философия права / Г.В.Ф. Гегель; [пер. с нем. Б.Г. Столпнер, М.И. Левина; ред., сост. Д. Керимов, В.С. Нерсисянц; вступ. слово В.С. Нерсисянца]. – М. : Мысль, 1990. – 527 с. – (АН СССР. Ин-т философии). – (Серия «Философское наследие»; Т. 113).
7. *Костенко О.М.* Культура і закон – у протидії злу: Монографія / О.М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.
8. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // *Відомості Верховної Ради України.* – 2003. – № 39. – Ст. 351.
9. Загальна теорія держави і права: Підручник для студ. юрид. спец. вищих навч. закладів / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
10. *Нижник Н.Р.* Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденція розвитку): Навч. посібник / Н.Р. Нижник, Г.П. Ситник, В.Т. Білоус / За заг. ред. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник]. – К.; Ірпінь : Преса України, 2000. – 304 с.
11. *Данільян О.Г.* Національна безпека України: Сутність, структура та напрямки реалізації: Навч. посібник / Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. – Харків : Фоліо, 2002. – 285 с.
12. *Кримінологія: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»* / Г.А. Аванесов, Н.Д. Эриашвили, С.Я. Лебедев, С.М. Иншаков; под ред. Г.А. Аванесова. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2010. – 575 с.

Нікітін Ю.В. Теоретичні засади кримінологічного вчення про внутрішню безпеку суспільств

У статті, на підставі аналізу кримінологічних, кримінально-правових, філософських та інших джерел, з'ясовані основні теоретичні проблеми кримінологічного вчення

внутрішньої безпеки суспільства та визначено його поняття на основі сучасного праворозуміння.

Ключові слова: кримінологія внутрішньої безпеки, протидія злочинності, криміногенні загрози, об'єкт безпеки, суб'єкт безпеки.

Никитин Ю.В. Теоретические обоснования криминологического учения о внутренней безопасности общества

В статье, на основе анализа криминологических, уголовно-правовых, философских и других источников, выяснены основные теоретические проблемы криминологического учения о внутренней безопасности общества и определено его понятие на основе современного правопонимания.

Ключевые слова: криминология внутренней безопасности, противодействие преступности, криминогенные угрозы, объект безопасности, субъект безопасности.

Nikitin I.V. Theoretical frameworks of criminological study on internal security of society

Based on the analysis of the various law sources: criminological, criminal law, philosophical, etc. key theoretical issues of criminological study on internal security of society are specified, its concept in the light of contemporary legal understanding is determined.

Key words: criminology of internal security, combating crimes, criminological threats, security object, security subject.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2012.

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 371 КК УКРАЇНИ

О.С. Шнипко

*здобувач кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»*

Постановка проблеми. Кожен злочин посягає на певний об'єкт, завдає йому істотної шкоди або ставить під загрозу завдання такої шкоди ці суспільні відносини. Виходячи з цього, можна стверджувати, що злочинне діяння неможливе без об'єкта, проти якого воно спрямоване.

Перш ніж перейти до дослідження безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 371 КК України, слід зазначити, що питання про об'єкт злочину взагалі в науці кримінального права є одним із найбільш дискусійних. В той же час конкретизація об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 371 КК, дозволяє поряд з іншим, виробити підстави і критерії вибору об'єктів кримінально-правової охорони та засобів їх захисту.

В науці кримінального права є багато підходів до розуміння об'єкта складу злочину. Слід зазначити, що В.К. Грищук поділяє наукові концепції об'єкта злочину на: історичні та сучасні. До найбільш поширених історичних концепцій об'єкта злочину в теорії кримінального права вчений відносить наступні: 1) об'єкт злочину – суб'єктивне право (В. Д. Спасович); 2) об'єкт злочину – захищений інтерес (Ф. Ієрінг, Ф. Ліст, Б. С. Нікіфоров); 3) об'єкт злочину – блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага) (А. Н. Круглевский, Г. В. Колоколов, Є. Я. Нимировський); 4) об'єкт злочину – безпека і добробут громадян (О. Ф. Кістяківський); 5) об'єкт злочину є: а) правові норми і конкретні блага та інтереси (М. Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом є порушений припис, норма, а безпосереднім об'єктом суспільне відношення, що є реальним проявом цього припису (І. Я. Фойніцький); в) з формального боку є блага та інтереси, що охороняються цією нормою (Л. С. Білогриць-Котляревський); г) норми права в її реальному бутті (М. С. Таганцев); 6) об'єкт злочину – окремі особи чи групи осіб (П. Д. Калмиков); 7) об'єкт злочину охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А. А. Піонтовський, Є. А. Фролов). Але й на сьогодні проблема залишається бути нагальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед найбільш поширених сучасних концепцій об'єкта складу злочину в теорії кримінального права В.К. Грищук виділяє такі: 1) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В.Я. Тацій, М.Й. Коржанський, М.І. Бажанов, А.В. Савченко, Б.О. Кирись, В.О. Навроцький, Н.О. Гуророва, Ю.Л. Шевцов та ін.); 2) об'єкт злочину – соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом (П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.Б. Гавриш); 3) об'єкт злочину – людина незалежно від розумового розвитку, соціального статусу, тощо (Г.П. Новосьолов); 4) об'єкт злочину окремі особи або багато осіб (І.Я. Козаченко, З.А. Незнамова); 5) об'єкт злочину – охоронювані кримінальним законом соціально значимі цінності, інтереси, блага (А.В. Пашковська, А.В. Наумов); 6) об'єкт злочину – суспільні відносини, які є відповідним порядком, встановленим приписами пра-

вових норм, а також соціальні блага (Г. В. Чеботарьова); 7) об'єкт злочину уявний – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають в середині цієї оболонки (В.М. Трубніков); 8) об'єкт злочину – охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (О.М. Костенко, П.П. Андрушко, А.В. Ландіна); 9) об'єкт злочину – особливо цінні суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом [46, с. 166].

Цей підхід отримав поширення в теорії кримінального права і його прихильниками є: В.Н. Гришук, Я.М. Брайнін, В.М. Кудрявцев, А.А. Музика, Л.В. Левицька, Т.О. Мудрак, О.В. Сіренко, П.В. Цимбал. Крім названих вище сучасних концепцій об'єкта існують деякі інші. Так, С.Я. Лиховою підтримується і розвивається концепція, де об'єктом злочину є правовідносини.

Мета статті полягає у виділенні родового об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 371 КК України.

Основні результати дослідження. В юридичній літературі є й інша періодизація розвитку концепцій об'єкта злочину. Проте дослідження питання про об'єкт злочину взагалі, не є предметом цього дослідження, тому не вдаючись до деталей аналізу кожної з наведених концепцій об'єкта злочину, виходячи з періодизації, зазначимо, що ми приєднуємося до дослідників, які об'єкт злочину розглядають саме з позиції теорії суспільних відносин. Представниками цієї теорії є, зокрема: В.Я. Тацій, В.К. Гришук, В.К. Матвійчук, А.А. Музика, М.Й. Коржанський, В.О. Навроцький та ін.

Користуючись триступеневою класифікацією об'єктів злочинів, якої ми дотримуємося, приступаємо до визначення місця норми, що досліджується (ст. 371 КК України), у системі Особливої частини КК України, її значення, точної кваліфікації вказаних діянь. Це все стає можливим, якщо найбільш правильно встановити родовий і безпосередній об'єкти складів злочинів, передбачених ст. 371 КК України. Ця класифікація ґрунтується на співвідношенні філософських категорій: загального, особливого та окремого і відповідно, включає три рівні: загальний, родовий, безпосередній об'єкти [1, с. 56-57; 2, с. 81-82; 3, с. 60-62; 4, с. 124-125].

Така тричленна класифікація об'єктів злочинів підтримується переважною більшістю науковців. Відповідно до цієї класифікації, з позиції прихильників концепції об'єкт злочину – суспільні відносини, що поставлені під охорону кримінального закону: загальний об'єкт – вся сукупність суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінального закону; родовий – група суспільних відносин, тотожних або однорідних за своєю сутністю; безпосередній – конкретні суспільні відносини, які охороняються кримінально-правовою нормою.

З приводу родового об'єкта злочинів, що стосуються правосуддя в системі яких знаходяться і досліджувані відносини на які посягають діяння, передбачені ст. 371 КК України, ними є відносини: 1) що забезпечують: а) нормальну діяльність, слідства і прокуратури в сфері кримінального судочинства; б) нормальну діяльність суду з відправлення правосуддя з кримінальних і цивільних справ; в) нормальну діяльність органів, які здійснюють виконання рішень і вироки і призначених у них покарань [5, с. 309]; 2) що пов'язані з інтересами правосуддя особисті та суспільні цінності, що охороняються окремими статтями розділів 2 та 8 Конституції, а також окремими статтями Кримінального,

Кримінально-процесуального кодексів України [6, с. 591]; 3) що пов'язані з регламентованим законодавством і іншими нормативними актами діяльністю по здійсненню правосуддя органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду, а також установ, що виконують судові вироки, рішення, ухвали і постанови [28, с. 454]; 4) що забезпечують нормальну діяльність суду і органів прокуратури, дізнання, попереднього слідства, а також органів, що виконують судові рішення (в широкому розумінні слова, включаючи і вироки й інші судові акти) з реалізації цілей і завдань правосуддя [7, с. 442]; 5) що забезпечують нормальне функціонування органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду, а також установ, що виконують судові вироки, рішення, ухвали і постанови [8, с. 580]; 6) по здійсненню державної влади [9, с. 22]; 7) що забезпечують інтереси правосуддя і інтереси особи [10, с. 20]; 8) з відправлення правосуддя у відповідності з порядком, цілями і задачами, установленними в законі [9, с. 90]; 9) що забезпечують нормальне функціонування органів правосуддя; 10) ними є інтереси соціалістичного правосуддя, якими охоплюються як інтереси безпосереднього відправлення правосуддя судом, так і діяльність органів, що сприяють здійсненню завдань правосуддя [11, с. 5]; 11) з правильної діяльності суду по здійсненню цілей і завдань правосуддя і органів, що в цьому йому сприяють [12, с. 7]; 12) з правильного відправлення правосуддя тільки судом, викликаючи діяльність органів дізнання і попереднього слідства [13, с. 18]; 13) з діяльності суду по вирішенню завдань і досягнення цілей правосуддя, а також правильної діяльності органів, що сприяють у цьому суду (тобто органів дізнання, попереднього слідства і органів, що забезпечують виконання судових рішень у цивільних і кримінальних справах); 14) правильної, заснованої на законі діяльності суду, прокуратури і органів досудового слідства, а також діяльність виправно-трудових установ; 15) з нормальної діяльності органів правосуддя (при цьому під органами, що здійснюють правосуддя, закон має на увазі не тільки суд, – але й органи, що забезпечують для суду можливість об'єктивного і всебічного вирішення справ, що сприяють здійсненню правосуддя [8, с. 399]; 16) що пов'язані з регламентованим законодавством здійснення правосуддя судами, забезпеченням цієї діяльності органами дізнання, досудового слідства, прокуратури, захисниками і представниками особи, а також установами, які виконують судові рішення [8, с. 572]; 17) пов'язані з нормальним функціонуванням не тільки власне судової влади, а й інших органів та осіб, які сприяють діяльності суду щодо здійснення правосуддя і до кола яких належать органи дізнання, досудового слідства, прокуратури, органи виконання судових рішень, вироків, ухвал та постанов, представники адвокатури тощо; 18) з нормальної, побудованої на суворій відповідності закону діяльності органів правосуддя; 19) система правовідносин, якими забезпечується реалізація судової влади в цивільному, господарському, адміністративному, кримінальному конституційному судочинстві, а також процесуальна та після процесуальна діяльність компетентних органів, що сприяють судовій діяльності та втілюють у життя її результати [11, с. 11].

Всі зазначені вище точки зору стосовно родового об'єкта злочинів проти правосуддя є дещо суперечливими, або не охоплюють кола всіх відносин у досліджуваній сфері, або призводять до помилкового ототожнення об'єкта злочину (суспільних відносин) з предметом злочину або з правовідносинами, а іноді сто-

сується діяння, діяльності або відповідного стану тощо. Це зумовлено, по-перше, тим, що в авторів відсутнє намагання дослідити внутрішню сторону і зміст відносин, які є об'єктом складів злочинів проти правосуддя, визначити їх співвідношення із суміжними групами суспільних відносин.

По-друге, це спричинено тим, що не існує єдиного розуміння правосуддя як об'єкта кримінально-правової охорони. По-третє, по-різному розуміють предмет відносин як складову частину об'єкта злочину. І останнє: автори невірно тлумачать положення Конституції і чинного законодавства, ігноруючи науковий підхід до з'ясування та тлумачення тих чи інших явищ, що є в полі зору нашого дослідження.

До зазначеного вище відступу, ми повернемося після аналізу зазначених точок зору стосовно визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя. Так, перше визначення (М.І. Бажанова) обмежується відправленням правосуддя з кримінальних і цивільних справ, нормальною діяльністю органів дізнання, слідства, прокуратури і органів виконання рішень і вироків, тобто охоплює не всі суспільні відносини, що передбачені розділом XVIII КК України. Друге визначення (Є.В. Фесенко) без достатнього обґрунтування переводить нашу увагу з суспільних відносин на інтереси правосуддя і суспільні цінності. Третє визначення (Ю.В. Александрова) має позитивне судження, яке пов'язане з регламентованою законодавством і іншими нормативними актами діяльністю по здійсненню правосуддя. Проте і воно дещо звужує перелік суспільних відносин, що стосуються правосуддя (установами, що виконують вироки, рішення, ухвали і постанови). Четверте визначення (А.В. Наумова) подібне до попередніх, але доповнюється реалізацією цілей і завдань правосуддя. Такі ж недоліки притаманні і п'ятому визначенню (О.А. Чувакова). Проте на відміну від попередніх, де йдеться про «нормальну діяльність», перерахованих суб'єктів відносин, тут акцентується увага на «нормальному їх функціонуванні». Шосте визначення (А.В. Галахової) є надто всеохоплюючим і виходить за сукупність відносин, що стосуються правосуддя. Сьоме визначення (Я.М. Кульберги) стосується інтересів правосуддя та інтересів особи, а не суспільних відносин в означеній сфері. Восьме визначення (І.С. Власова) перегукується дефініцією родового об'єкта, запропонованого Ю.В. Александровим. Дев'яте визначення (М.Н. Голоднюк) обмежує суспільні відносини, що стосуються проаналізованої нами сфери, лише нормальним функціонуванням органів правосуддя. Десяте визначення (В.С. Фельдблом) також стосується інтересів, а не суспільних відносин, що суперечить концепції, яка нам імponує. Одинадцять визначення (Ш.С. Рашковської) також не охоплює всі суспільні відносини, що стосуються досліджуваної сфери (обмежене лише органами правосуддя та тими, що йому сприяють). Дванадцять визначення (Т.Н. Добровольської) ще вужче, адже тут йдеться лише про суд, органи дізнання й попереднє слідство. Тринадцять визначення (автори курсу «Советское уголовное право» під ред. А.А. Пионтковського майже співпадає з визначенням М.І. Бажанова, але з привнесенням певної словесної інтерпретації). Чотирнадцять визначення (В.Д. Пакутина) необґрунтовано обмежує суспільні відносини, що стосуються правосуддя органами правосуддя. П'ятнадцять визначення (В.А. Владимірова) також стосується нормальної діяльності органів правосуддя. Найбільш повні визначення означеного об'єкта злочинів – це шістнадцять (Ю.В. Александрова) і сімнадцять (В.І. Потюгіна,

І.В. Самощенко, В.А. Козака) адже вони стосуються органів правосуддя та інших осіб, які сприяють здійсненню правосуддя. Вісімнадцяте визначення (О.А. Чувакова) знову ж таки обмежує сферу правосуддя лише органами правосуддя.

З метою встановлення родового об'єкта злочинів проти правосуддя звернемося до його структури: 1) це суб'єкти або учасники суспільних відносин; 2) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин; 3) предмет суспільних відносин [1, с. 90].

Суб'єктами суспільних відносин у сфері здійснення правосуддя, проти яких спрямовується злочинне діяння, є окремі особи – учасники процесуальної діяльності (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений, свідок, потерпілий, експерт, перекладач, захисник, представник особи та ін.), державні органи (суд, органи дізнання та досудового слідства, тимчасова слідча чи спеціальна тимчасова слідча комісія Верховної Ради України, органи та установи відбування покарань), а також їх представники (суддя, слідчий, співробітник дізнання, державної виконавчої служби тощо). Це можуть бути як фізичні особи, так і юридичні. Для досягнення мети кримінального судочинства необхідною умовою є не тільки виявлення осіб, які вчинили злочин, притягнення їх до кримінальної відповідальності, а й захист суддів, слідчих, свідків, потерпілих та інших учасників кримінального судочинства від посягань на відносини, що забезпечують їх життя, здоров'я, майно, а також захист їх від незаконного впливу з метою перешкодження правосуддю [13, с. 254].

Це також стосується всіх судів загальної юрисдикції, спеціалізованих судів (тобто суддів, свідків, експертів, перекладачів тощо).

Вивчення соціальної функції суб'єкта відносин, тобто його прав і обов'язків (статусу), має певну цінність, оскільки з'ясування суб'єктного складу відносин сприяє визначенню змісту самих відносин, дає можливість оцінити їх характер, обсяг цих відносин і межі дії закону. Отже, робити певний перелік суб'єктів суспільних відносин (об'єкта злочинів проти правосуддя) немає необхідності. Важливо лише зрозуміти, що вони можуть мати різноманітні варіанти, які так чи інакше можуть впливати на зміст відносин та межі кримінальної відповідальності. Про це свідчить і судова практика: суди правильно кваліфікували діяння лише тоді, коли встановлювали суб'єктів відносин, їх соціальний статус (роль) у суспільних відносинах.

У контексті дослідження структури об'єкта злочинів проти правосуддя, для усвідомлення змісту цих відносин, важливе значення має предмет відносин. Справедливим є твердження, що предметом суспільних відносин є те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують і самі ці відносини. Слід звернути увагу на те, що не можна змішувати предмет відносин з предметом зовнішнього світу, їх не можна поспробувати, перенести тому, що це відносини і тільки. Тому предметом відносин у злочинах проти правосуддя є умови, що забезпечують порядок або охорону. Більш детально це буде розкрито при з'ясуванні безпосереднього об'єкта складу злочину, передбаченого ст. 371 КК України.

Такий підхід до дослідження свідчить про те, що нас цікавлять не будь-які соціальні зв'язки, а зв'язки у межах діяльності з охорони відносин у сфері правосуддя. Зовні зв'язок може проявлятися в таких формах, як діяльність – у забезпеченні прав на захист. У деяких випадках, соціальний зв'язок, як і самі суспільні

відносини, може проявлятися не тільки у вигляді діяльності, а й у «застиглій», пасивній формі.

Слід звернути увагу на те, що правосуддя ширше поняття «судочинства», «кримінального процесу», оскільки правосуддя охоплює собою діяльність будь-якого суду, а також органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, органів виконання судових рішень, вироків, ухвал, постанов, органів та осіб, які сприяють діяльності суду щодо здійснення правосуддя [13, с. 29-30].

Закон про кримінальну відповідальність охороняє не всі види діяльності органів правосуддя, а лише діяльність з реалізації завдань і цілей правосуддя.

З усієї діяльності органів, причетних до правосуддя, слід виділити лише ті їхні функції, що забезпечують виконання завдань правосуддя і виділяти їх з усієї багатогранної діяльності судово-слідчих та інших органів [8, с. 20]. Тому у сферу кримінально-правової охорони підпадають не всі суспільні відносини, які виникають у процесі функціонування органів досудового слідства, прокуратури і суду, органів, які виконують вирок, рішення, постанови, а тільки ті, які з'являються при здійсненні цими органами та особами спеціальних задач правосуддя. Крім того варто мати на увазі, що можуть бути вчинені різні злочини, які наносять шкоду нормальній роботі судів та іншим правоохоронним органам, але не всі вони будуть злочинами проти правосуддя. Норми що розглядаються, охороняють від посягань нормальну роботу правосуддя не в усіх її проявах, а лише в тих, що безпосередньо стосуються специфічної діяльності органів правосуддя, тобто такої діяльності, яка виділяє органи дізнання, слідства, суду, місць позбавлення волі з числа інших у системі державного апарату і може бути визначена як правильна діяльність з вирішення завдань по досягненню мети правосуддя [8, с. 14-15]. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що Конституція України 1996 р. у ст. 125 визначає, що правосуддя в Україні здійснюється тільки судом, однак визначення поняття «правосуддя» Основний закон не містить [4, с. 58], це положення не співпадає з назвою розділу XVIII КК України і її змістом.

У науковій літературі дається й таке поняття правосуддя та розкриваються його ознаки як правозастосовної діяльності суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [13, с. 514].

Що ж стосується роботи комісії Верховної Ради України, посадові особи (крім Президента України та захисника (захисників його прав), службові особи, експерти та інші особи, запрошені спеціальною тимчасовою слідчою комісією, попереджаються в письмовій формі про визначену Кримінальним кодексом України відповідальність за відмову особи від давання свідчень чи пояснень або відмову експерта чи перекладача без поважних причин від виконання покладених на них обов'язків під час розслідування, що проводиться спеціальною тимчасовою слідчою комісією, а також надання завідомо неправдивих показань чи пояснень, завідомо неправдивого висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, здійсненого перекладачем.

У разі вчинення посадовими особами (крім Президента України та захисника (захисників його прав), службовими особами, експертами та іншими осо-

бами, запрошеними спеціальною тимчасовою слідчою комісією, дій, передбачених частиною 4 ст. 169 Регламенту Верховної Ради України, спеціальна тимчасова слідча комісія направляє відповідні матеріали до органів прокуратури для порушення кримінальної справи. Але необхідно зауважити, що тимчасові комісії, які зараз створені у парламенті, є напівлегітимними. Вони працюють поза правовим полем, адже порядок їх діяльності, відповідно до Конституції, має встановлюватися законом, а такого закону немає, прийнятий Верховною Радою України закон України від 15 січня 2009 р. №890-VI (890-17) (Голос України, 2009р., 21 березня). Закон «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» заветований Президентом України, оскільки окремі його положення не відповідають Конституції України. Зокрема, викликають заперечення передбачені в Законі положення щодо обов'язку надання свідчень чи пояснень посадовими, службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, керівниками підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян та окремими громадянами тимчасовій слідчій комісії, в тому числі в частині покладання на них кримінальної відповідальності за відмову від надання свідчень чи пояснень тимчасовій слідчій комісії. Таким чином, тимчасовій слідчій комісії фактично надаються функції, які згідно із законодавством України віднесені до компетенції органів слідства та суду. Також необхідно зазначити, що Конституційний Суд України вирішив визнати Закон України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України від 15 січня 2009 р. № 890-VI (890-17) таким, що не відповідає Конституції України (254к/96-ВР) (є неконституційним), адже при прийнятті Верховною Радою України цього Закону повторно, коли до нього було застосовано право вето, офіційному оприлюдненню та опублікуванню підлягає саме повторно прийнятий закон з датою його повторного прийняття. А зазначення в повторно прийнятому і опублікованому законі іншої дати є порушенням конституційної процедури набранням чинності.

На даному етапі розбудови нашої держави дуже важливо, щоб закон про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії був прийнятий й вони працювали в правовому полі. Оскільки ці комісії не здійснюють правосуддя, то й неправильним є те, що особи, які перешкоджають їхній діяльності несуть відповідальність за діяння, що розміщені у розділі «Злочини проти правосуддя». Необхідно, або законодавчо визначити, що тимчасові слідчі комісії Верховної Ради мають усі компетенції органів слідства й суду, або ж розмістити відповідну статтю КК України про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, висновків чи перекладів, або відмову від давання показань, висновків чи перекладів тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України у розділ «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян».

Отже, під правосуддям слід розуміти виключно діяльність, судів у межах їх компетенції на засадах верховенства права, яка забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких видана Верховною Радою України.

Натомість у розділі XVIII КК України, який має назву «Злочини проти правосуддя» йдеться: 1) про здійснення правосуддя у формах цивільного, господарського чи кримінального судочинства (регламентується цивільно-процесуальним, господарсько-процесуальним та кримінально-процесуальним кодексами України); 2) здійснення правосуддя у формі адміністративного судочинства (регламентується Кодексом адміністративного судочинства України); 3) діяльність органів і службових осіб, спрямована на примусове виконання рішень судових та інших органів (службових осіб), які здійснюються на підставах у спосіб та межах повноважень, визначених законами та іншими нормативно-правовими актами, виданими відповідно до закону про виконавче провадження, до Кримінально-виконавчого кодексу України тощо; 4) діяльність захисників, представників особи; 5) правозастосовна діяльність, яка спрямована на реалізацію норм права стосовно конкретних життєвих ситуацій; 6) діяльність правоохоронних органів та їх службових осіб (дізнання, досудового слідства, прокуратури); 7) охорона законних прав та інтересів громадян, суспільства, держави в процесі судочинства, дізнання, досудового слідства та виконання судових рішень.

Отже, виходячи з вищезазначеного, назва розділу вужча за зміст розділу XVIII КК України. Тому під родовим об'єктом злочинів, передбачених цим розділом слід розуміти суспільні відносини з приводу умов, що забезпечують регламентовану законодавством та іншими нормативно-правовими актами діяльність: судів по здійсненню правосуддя; органів дізнання, досудового слідства, прокуратури; установ, що виконують судові рішення; осіб, що забезпечують для суду, дізнання, досудового слідства повне, всебічне і об'єктивне вирішення справ, з охорони законних прав та інтересів громадян, суспільства, держави в процесі судочинства, дізнання, досудового слідства та виконання судових рішень, захисту та представництва особи. Таке визначення родового об'єкта злочинів проти правосуддя, в тому числі й проаналізованого складу злочину зумовлене чинним законодавством, яке встановило межі кримінально-правової відповідальності для досліджуваних нами відносин.

Висновки. На підставі дослідження можна зробити такі висновки:

- автором дотримано концепції об'єкта злочину як суспільних відносин;
- для дослідження використано трьохступеневу класифікацію об'єктів злочинів (загальний об'єкт злочину, родовий об'єкт злочину, безпосередній об'єкт злочину);
- під родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом XVIII КК України, слід зрозуміти суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що забезпечують регламентовану законодавством та іншими нормативними актами діяльність: судів по здійсненню правосуддя, органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, установ, що виконують судові рішення, осіб, що забезпечують для суду, дізнання досудового слідства повне, всебічне і об'єктивне вирішення справ, з охорони законних прав та інтересів громадян, суспільства, держави в процесі судочинства, дізнання, досудового слідства та виконання судових рішень, захисту та представництва особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мельник Р.І. Процедурні питання, що постають у кримінальному судочинстві України під час застосування запобіжних заходів, пов'язаних з обмеженням права особи

на свободу та особисту недоторканність / Р.І. Мельник // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – ДЮІ МВС при ДонНУ. – 2005. – № 3 – С. 262-271.

2. *Кулешов Ю.И.* Уголовная ответственность должностных лиц ОВД за преступления против правосудия / Кулешов Ю.И. – Хабаровск, 1988. – 76 с.

3. Ніколова проти Болгарії: Рішення Європейського суду з прав людини у справі від 29.03.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/td/1997/viewhbkm.asp?ation>. – Мовою оригіналу.

4. *Лобойко Л.М.* Кримінально-процесуальне право : Курс лекцій: Навч. посіб. / Лобойко Л. М. – К. : Істина, 2005. – 456 с.

5. *Чуваков О.А.* Преступления против правосудия / О.А. Чуваков // Уголовный кодекс Украины : науч. – практ. комментарий / Отв. ред. Е.Л. Стрельцов. – [7-е изд., перераб. и доп.] – Х., 2010. – С. 759-809.

6. *Фасхутдинова Н.Р.* Уголовно-правовая охрана личной неприкосновенности от заведомо незаконных задержаний, заключения под стражу и содержания под стражей: дис...канд. юрид. наук : 12.00.08 Фасхутдинова Наталия Робертовна. – Ростов-на-Дону, 1999. – 203 с.

7. Уголовное право. Особенная часть : Учебник / Под ред. Л. Д. Гаухмана, С. В. Максимова. – М. : Инфра – М, 2003. – 400 с.

8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України: Закон України № 669 – IV від 03.04.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003 – № 26. – Ст. 199. Вибрані рішення Європейського суду з прав людини (1993-2002 рр.) : [праці Львівської лаб. прав люд. і гром. наук.-досл. інст. держ. будівн. та місц. самовр. АПрН України] / [редкол. : П.М. Рабінович та ін]. – Вип. 3. – Х. : Консум, 2003. – 464 с. – (Серія II. Коментарі прав і законодавства).

9. Конституція України : станом на 15 серп. 2011р. : відповідає офіц. тексту / Верховна Рада України. – К. : Право-інформ, 2011. – 48 с. : табл.. – (Серія «Юридична бібліотека»).

10. Коментарий к Уголовному кодексу РФ : Особенная часть / Под ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. – М., 1996. – 592 с.

11. *Рашковская Ш.С.* Преступления против правосудия / Рашковская Ш.С. – М., 1978. – 104 с.

12. *Клочков В.* Прокурорський нагляд за законністю та обґрунтованістю обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою / Володимир Клочков // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 6. – С. 82-85.

13. *Чуваков О.А., Крупко Д.И.* Преступления против правосудия / О.А. Чуваков, Д.И. Крупко // Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю.А. Кармазина и Е.Л. Стрельцова. – Харьков: ООО «Одиссей», 2001. – С. 774-835.

Шнипко О.С. Родовий об'єкт складу злочину, передбаченого ст. 371 КК України

У даній статті автором, на основі критичного аналізу досоціалістичних, соціалістичної та сучасних точок зору на об'єкт злочину, дано визначення родового об'єкта злочину, передбаченого ст. 371 КК України.

Ключеві слова: об'єкт злочину, суспільні відносини, родовий об'єкт, кримінальна відповідальність.

Шнипко А.С. Родовой объект преступления, предусмотренного ст. 371 УК Украины

В данной статье автором, на основе критического анализа досоциалистических, социалистической и современных точек зрения на объект преступления, дано определение родового объекта преступления, предусмотренного ст. 371 УК Украины.

Ключевые слова: *объект преступления, общественные отношения, родового объект, уголовная ответственность.*

Shnyrko O.S. Generic object of corpus delicti envisaged by article 371 of the Criminal Code of Ukraine

Based upon the critical analysis of pre-socialist, socialist and contemporary views on the object of crime, a definition of generic object of crime envisaged by article 371 of the Criminal Code of Ukraine is given.

Keywords: *object of crime, social relations, generic object, criminal liability.*

Стаття надійшла до редакції 30.05.2012.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
LAW OF CRIMINAL PROCEDURE**

**УГОДА ПРО ВИЗНАННЯ ВИНИ У НОВОМУ
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ**

В.І. Теремецький

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Харківського національного університету внутрішніх справ

Г.В. Соловей

аспірант кафедри кримінального процесу та

криміналістики ННПМК ХНУВС

Постановка проблеми. Судово-правова реформа, яка проводиться в Україні, вимагає від нас звернення до міжнародного досвіду з метою ознайомлення та врахування правових інститутів і процедур, що довели свою ефективність на практиці, можливого їх запозичення у вітчизняне законодавство. Новий Кримінальний процесуальний кодекс (далі – КПК) вніс суттєві зміни у розуміння принципу змагальних засад у досудове та судове провадження, передбачив суд присяжних, а також запровадив такий інститут для вітчизняного кримінального судочинства, як угоди про визнання вини.

Інститут угоди про визнання вини є розвиненим у кримінальних процесах Англії та США, де 70 – 90% усіх кримінальних справ вирішується шляхом укладання такої угоди між сторонами обвинувачення і захисту. Таке вирішення справи відповідає завданням кримінального судочинства: швидке та повне розкриття злочинів, викриття винних й охорона прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання диференціації кримінально-процесуальних форм і спрощених та скорочених процедур розгляду кримінальних справ, зокрема із застосуванням угоди про визнання вини, досліджували такі зарубіжні науковці: А. Альшулер, А. Гольдштейн, Л. Уайнреб, М. Філі, Л. Фрідман, М. Хейманн, В. Штрунц, Р. Веннігер, Г. Веттер, Д. Дресслер, Д. Ленгбайн, В. Макдоналд, Ч. Мірські та Р. Скотт. Більшість вітчизняних вчених-процесуалістів (наприклад, П.М. Маларчук, В.Н. Махов, П.В. Пушкар, Д.В. Філін та інші) велику увагу приділяють питанню щодо імплементації угоди про визнання вини у кримінально-процесуальне законодавство. У гл. 35 нового КПК зазначається порядок укладання угод про визнання вини у кримінальному провадженні, тому останні потребують ґрунтового наукового аналізу.

Метою статті є дослідження суті угоди про визнання вини за новим КПК, а також вивчення основних положень, що визначають організацію та законодавчу регламентацію цього інституту у США.

Основні результати дослідження. У 2011 р. спостерігалася тенденція до збільшення надходження справ у суди. Це насамперед зумовлено конституційним принципом поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, а також значною кількістю звернень громадян щодо захисту порушених прав. Так, у минулому році на розгляді у місцевих та апеляційних судах перебувало понад 874 тис. кримінальних справ і матеріалів, що майже на 20 % більше, ніж у 2010 р. Із них розглянуто 812 тис., нерозглянутими залишилось близько 61 тис. або 7 % від загальної кількості. Варто відмітити, що з 2010 р. середньомісячне надходження справ на одного суддю у місцеві загальні суди збільшилося на 15 % [1].

З огляду на це постає проблема диференціації процесуальної форми, необхідності прискорення і спрощення судового провадження за умови забезпечення прав учасників процесу. Така проблема існує й в інших державах, в яких також намагаються знайти оптимальну модель процесуальної форми. Це особливо необхідно в тих справах, в яких до суду подаються достатні докази вини особи у вчиненні злочину, а сама вона її не заперечує, й тому можливо вирішити справу без повного судового розгляду [2, с. 7]. У даному випадку саме угоди про визнання вини є способом вирішення цих проблем. Такі угоди, по-перше, є важливою умовою збереження ефективного функціонування судової системи, не проводячи при цьому повного розгляду кримінальної справи, по-друге, суттєво зменшать навантаження на суддів.

Американський юрист Дональд Ньюмен зазначає, що угоди про визнання вини – це результат переговорів між прокурором та обвинуваченим, у процесі яких обвинувачений визнає себе винним в обмін на зниження обвинувачення, обіцянку поблажливості при призначенні покарання або будь-який інший відступ у бік пом'якшення від використання повної, максимальної влади суду при засудженні та призначенні покарання [3, с. 55].

Отже, угода про визнання вини – це переговори, у результаті яких обвинувачуваний у злочині відмовляється від права на судовий розгляд в обмін на зниження міри покарання або пом'якшення вироку.

Угоди про визнання вини застосовувалися в США ще на поч. ХІХ ст. й мають більш ніж 150-тилітню практику. Угода про визнання вини, закріплена у Федеральних правилах кримінального процесу в окружних судах США у Правилі П пункті Е. Зміст такої угоди полягає у тому, що прокурор та обвинувачуваний укладають угоду про визнання обвинувачуваним своєї вини у вчиненому злочині в обмін на скорочення йому обсягу обвинувального акту або на пом'якшення покарання [4, с. 171]. За даними американського юриста Реймонда Моллі у 1839 р. у штаті Нью-Йорк 22 % судових вироків по кримінальних справах виносилися на підставі угод про визнання вини, а в 1920 р. більш ніж 80 % кримінальних справ вирішувалися за допомогою заяв про визнання вини [5, с. 626].

Таким чином, угода про визнання вини є основним способом вирішення великої кількості кримінальних справ у судах США та більшості держав, які відносяться до англосаксонської правової сім'ї. Тому в Америці значна частина досвідчених адвокатів вирішують кримінальні справи шляхом переговорів й оформлення угоди про визнання вини. Судова система США зіткнулася з тим, що переважна більшість обвинувачених у кримінальних справах відмовляються

від свого права на судовий розгляд і натомість погоджуються на укладення угоди про визнання вини. Роберт Скотт і Білл Стунц стверджували, що такі угоди є не додатком до системи кримінального правосуддя, а самою системою кримінального правосуддя. На підтвердження викладеного можна навести такі статистичні дані. У 2010 р. у США 3463 обвинувачених у злочинах постали перед судом, тоді як 72110 – уклали угоди про визнання вини. Таким чином, менш ніж 5 % кримінальних справ були розглянуті у судовому слуханні, а 95,4 % – закінчилися укладенням угод. Американські вчені-процесуалісти констатують, що угоди про визнання вини стали нормою для судової системи США, тоді як судові розгляди – аномалією для кримінального судочинства [6, с. 163].

Новий КПК ввів у кримінальне судочинство такий правовий інститут, як угода про визнання вини. Так, у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі угоди: про примирення між сторонами та про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим (п. 1, 2 ч. 1 ст. 468 нового КПК) [7]. Варто зазначити, що вищезазначені види угод можуть ініціюватися як у досудовому, так і судовому провадженні кримінальних справ аж до того моменту, коли суддя вийде із нарадчої кімнати для ухвалення вироку (ч. 5 ст. 469 нового КПК) [7]. Також новий КПК передбачає: якщо обвинувачений чи підозрюваний укладають угоди про визнання вини, то це призводить до обмеження права на подання апеляції на вирок суду (ч. 2 ст. 473) [7].

Противники введення такого інституту у кримінальне судочинство зазначають, що такий законодавчий припис, по-перше, створить ще одну корупційну складову, тому що підозрюваний та обвинувачений будуть зацікавлені в укладенні таких угод, по-друге, – фактично легалізується визнання вини невинуватою особою, що є не допустимим у правовій державі, а по-третє, угода про визнання вини суперечить принципам кримінального процесу України, зокрема засаді об'єктивної істини [8, с. 302]. Таку позицію підтримують і більшість вітчизняних суддів. Вони вважають, що укладення угоди про визнання вини є «брудною» справою, а введення переговорів про призначення меншого покарання, ніж те, яке могло бути призначене у випадку застосування закону на загальних підставах, є потенційно корупційним.

На противагу цим твердженням, ми наголошуємо на тому, що корупційні діяння можуть виникати у будь-яких випадках і від цього не можливо у повній мірі застрахуватися, коли людина вчиняє вчинки на власний розсуд. Також угода про визнання вини задовольняє інтереси всіх зацікавлених осіб у кримінальній справі. Так, обвинувачений отримує укладену угоду, за якою знижується міра покарання, прокурор впевнений в тому, що засудження особи буде мати місце, потерпілий знає, що виконавець злочину не уникнув покарання, а до виправних органів доставлять правопорушника, який визнав свою вину. Варто відмітити, що виправним органам завжди важче перевиховати злочинця, який навіть після судового розгляду справи стверджує про свою невинуватість.

Варто відмітити, що визнання обвинувачуваним вини у вчиненому злочині в обмін на полегшення покарання не суперечить засаді об'єктивної істини у справі, а стосується тільки суб'єктивних оцінок, відповідно до яких прокурор і суддя вважають за можливе кваліфікувати діяння обвинувачуваного за статтею кримінального закону з менш суворою санкцією й відповідно призначити більше м'яке покарання [9].

Однак ми згодні з тими науковцями, які зазначають, що при рецесії угоди про визнання вини варто враховувати особливості діяльності правоохоронних органів України. Тому, така угода може мати місце у вітчизняному кримінальному процесі тільки тоді, коли встановлені всі обставини кримінальної справи, що підлягають доказуванню [9]. Сама кримінальна справа повинна бути розслідувана повно, всебічно й об'єктивно. Тому гл. 35 нового КПК потребує уточнень і доповнень такими статтями, по-перше, які б гарантували обвинуваченому та його захиснику мати можливість ознайомитися з усіма матеріалами кримінальної справи перед початком переговорів із прокурором про укладення угоди про визнання вини. По-друге, переговори про визнання вини повинні вестися тільки в присутності захисника. Також Д.В. Філін відмічає: якщо обвинувачуваний відмовиться від захисника, що бере участь у переговорах, то переговори не можуть вестися далі, поки не буде допущений до участі в справі інший захисник, обраний обвинувачуваним, або призначений йому за його згоди. Відмова обвинувачуваного від захисника до початку переговорів або в їхньому процесі може допускатися тільки в присутності захисника. Якщо буде інша процедура відмови від захисника за його відсутності, то це може спричинити незаконні дії щодо обвинувачуваного, з метою примусити останнього відмовитися від захисника. У такій ситуації немає гарантії, що кримінальна справа була розслідувана повно, всебічно й об'єктивно, а пропозиція обвинувачуваному визнати вину надійшла не у зв'язку з відсутністю переконливих доказів його винності [9].

Отже, в юридичній літературі не існує чітко визначеної, однозначної думки стосовно того, чи є угода про визнання вини позитивним чи негативним явищем для кримінального процесу. Можна стверджувати, що угода про визнання вини є необхідною для кримінального судочинства, тому що вона має на меті пом'якшення покарання та зменшення навантаження на систему здійснення правосуддя у кримінальних справах. Угода про визнання вини є більш справедливою по відношенню до правопорушника, який стає на шлях виправлення.

Висновки. На підставі проведеного дослідження можна запропонувати такі висновки:

1. Угоди про визнання вини є юридичною домовленістю сторін обвинувачення та захисту щодо вирішення кримінальної справи на взаємовигідних умовах, тобто особа визнає свою вину в обмін на меншу міру покарання, ніж та, що визначена законом за злочин, у вчиненні якого його обвинувачують чи підозрюють.

2. Новий КПК потребує доопрацювань, які насамперед пов'язані з тим, щоб законодавчо забезпечити обов'язкове надання правової допомоги обвинуваченому чи підозрюваному під час укладання угоди про визнання вини.

3. США та Велика Британія були першими державами, що почали застосовувати угоду про визнання вини у кримінальному процесі. Досвід цих та інших європейських країн може бути використано й в Україні. Проте впровадження класичного інституту угоди про визнання вини повинно здійснюватися з урахуванням національних особливостей здійснення кримінально-процесуальної діяльності.

На нашу думку, перспективним у подальшому є наукове обґрунтування питань, пов'язаних з визначенням процесуального статусу учасників угоди про визнання вини у кримінальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стан здійснення правосуддя у 2011 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/oglyad/
2. *Пушкар П.В.* Угода про визнання вини у сучасному кримінальному процесі: порівняльно-правове дослідження: Автореф. дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / П.В. Пушкар. – К., 2005. – 23 с.
3. *Алексеева Л.Б.* Международные нормы и правоприменительная практика в области прав и свобод человека : Пособие для российских судей / Л.Б. Алексеева, С.В. Сиротин. – М., 1993. – 143 с.
4. *Махов В.Н.* Уголовный процесс США (досудебные стадии) / В.Н. Махов, М.А. Пешков. – М. : Юристъ, 1998. – 201 с.
5. *Бернам Уильям.* Правовая система США. – Вып. 3 / Уильям Бернам. – М. : Новая юстиция, 2006. – 1216 с.
6. *Купрієвич О.А.* Підвалини вільного суспільства : Підручник / О.А. Купрієвич. – К. : Левіт Інститут міжнародного розвитку, 2010. – 405 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/files/noviy_kpk_2012.pdf
8. *Куцова Э.Ф.* Истина и состязательность в уголовном процессе Российской Федерации / Э.Ф. Куцова // Ученые юристы МГУ о современном праве / Под ред. М.К. Треушникова. – М. : Городец, 2005. – 464 с.
9. *Філін Д.В.* «Угода про визнання вини» та можливості її застосування у кримінальному судочинстві України / Д.В. Філін // Форум права. – 2011. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11fdvksu.pdf>

Терецький В.І., Соловей Г.В. Угода про визнання вини у новому Кримінальному процесуальному кодексі України

У статті досліджується сутність інституту угоди про визнання вини у кримінальному процесі. Автор пропонує доповнити новий КПК статтями, які б забезпечили обов'язкове надання правової допомоги обвинуваченому чи підозрюваному під час укладання угоди про визнання вини.

Ключові слова: угода про визнання вини, новий КПК, судова реформа, судова система США.

Терецький В.И., Соловей Г.В. Соглашение о признании вины в новом Уголовном процессуальном кодексе Украины

В статье исследуется сущность института соглашения о признании вины в уголовном процессе. Автор предлагает дополнить новый УПК статьями, которые бы обеспечили обязательное предоставление правовой помощи обвиняемому или подозреваемому при заключении соглашения о признании вины.

Ключевые слова: сделка о признании вины, новый УПК, судебная реформа, судебная система США.

Teremetsky V., Nightingale G. Plea agreement in the new Criminal Procedure Code

The article is devoted the nature of the Institute of plea agreements in criminal proceedings. The author proposes to add new CCP articles, which would provide legal assistance as the accused or suspect during an agreement on the plea.

Keywords: agreement on the plea, the new CCP, judicial reform, the judiciary in USA.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2012.

**МІЖНАРОДНЕ ПРАВО
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО
INTERNATIONAL LAW**

**ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА:
ЗАГАЛЬНЕ І ОСОБЛИВЕ**

А.І. Павко

*доктор історичних наук,
професор, лауреат премії
імені М. Грушевського НАН України,
відмінник освіти України*

Я.А. Павко

*студентка Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Постановка проблеми. Невід'ємним компонентом внутрішньої будови будь-якої науки, важливим засобом вироблення та систематизації нею знань про дійсність є її категоріальний апарат. Цілком природно, що певну сукупність категорій використовують також і юридичні науки. Зазначимо, що категорії права – це найзагальніші типові поняття, які вживаються у праві. На думку академіка НАН України Ю. Шемшученка, саме вони є засобами конструювання й розуміння права як системного утворення для регулювання суспільних відносин [4, с. 351].

До фундаментальних юридичних категорій варто, на наш погляд, віднести й поняття «джерела права». Особливе значення для правової теорії та практики мають питання визначення поняття джерел права, їх співвідношення з формами права, класифікації джерел права та їх юридичної природи й характеру співвідношення з іншими джерелами права [8, с. 5].

Та обставина, що в полі зору вітчизняних і зарубіжних дослідників традиційно перебувають актуальні проблеми, які стосуються різних аспектів джерел права, переконливо свідчить про академічне значення вивчення цих питань для розвитку національних і зарубіжних правових систем сучасності та права як такого й водночас про їх прикладний характер. У нас є всі підстави стверджувати, що питання, пов'язані із сутнісним розумінням та творчим застосуванням теоретичних і практичних аспектів пізнання й функціонування джерел права, є методологічним орієнтиром як у процесі дослідження всіх інших правових інститутів, так і самого права. Вказуючи на методологічне значення глибоких наукових досліджень, Леонардо да Вінчі, зокрема, наголошував: «Той, хто захоплюється практикою без науки, – немов керманіч, який ступає на корабель без керма або компаса; він ніколи не впевнений, куди пливе. Завжди практика повинна ґрунтуватися на дуже розвиненій теорії» [2, с. 11].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітлення теоретико-методологічних аспектів змістовного та структурного наповнення джерел права у пра-

вових системах сучасного світу, здійснення компаративістського підходу до аналізу категоріального апарату міжнародно-правової науки знайшли відображення на сторінках праць як зарубіжних, так і вітчизняних науковців: Р. Давида, Ж. Бержеля, М. Марченка, В. Нерсисянца, О. Васильченко, О. Зайчука, Ю. Шемшученка.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити загальні риси та особливості джерел права в романо-германській та англо-американській правових сім'ях, показати їх значення для розвитку основних моделей правових систем сучасності.

Основні результати дослідження. Незважаючи на те, що з часу запровадження відомим римським істориком Тітом Лівієм до наукового вжитку категорії «джерела права» минуло понад дві тисячі років, у сучасній вітчизняній і зарубіжній літературі є досить широкий спектр тлумачень цього поняття й залишаються нез'ясованими різні аспекти його змістового та структурного наповнення, а тому потребують глибшого загальнотеоретичного аналізу.

Слід підкреслити, що одним із пріоритетних підходів вітчизняних правознавців до розкриття сутності одного з базових понять юридичної науки є розуміння ними джерел права як зовнішньої форми вираження норм права.

Поділяючи такий підхід, авторський колектив «Юридичної енциклопедії» визначає джерело права як спосіб зовнішнього вияву правових норм, що засвідчує їх загальнообов'язковість [16, т. 2, с. 171]. Прикладом одного з модифікованих варіантів такого тлумачення окресленої нами правової категорії може слугувати точка зору професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка П. Шляхтуна. На його думку, джерела права слід розглядати як форми закріплення й зовнішнього вияву правових норм [4, с. 124]. Теоретичні положення про джерело права як зовнішню форму вираження права були сприйняті й у пострадянській юридичній науці.

У цьому контексті варто прислухатися до раціональної, науково коректної позиції щодо визначення категоріального поняття «джерела права» відомого російського правознавця, академіка Російської академії наук В. Нерсисянца. Він небезпідставно стверджує, що тлумачення терміна «джерела права» певною мірою є умовним, бо це поняття може мати інше значення: соціальні чинники, безпосередня сила, що створює право, джерело інформації про право (законодавчі пам'ятки, підручники з права, доктринальне право тощо). Формально-юридичне визначення джерел права є результатом «джентльменської угоди» між юристами (як практиками, так і вченими), що покликана створювати умови для уникнення багатозначності цього поняття [5, с. 265].

Більшість російських правознавців поділяють думку, що категорію «джерело права» в сучасній юридичній науці слід використовувати саме у формально-юридичному значенні та розуміти під джерелами права форму вираження й закріплення (а також зміни або скасування) правових норм [11, с. 33]. Зокрема, російський правознавець М. Марченко у своєму ґрунтовному монографічному дослідженні «Джерела права» на основі порівняльного аналізу категорій «джерело права» та «форма права» дійшов висновку, що за умови збігу цих категорій терміни, що їх позначають, слід розглядати як ідентичні за значенням [10].

Разом з тим треба враховувати й те, що кожна галузь права має власні особливості застосування цієї юридичної категорії, що зумовлені особливостями-

ми норм галузі права, специфікою галузевої правотворчості, юридичними доктринальними традиціями [12, с. 321].

У вітчизняній традиційній науці активно здійснюється пошук такого методологічного інструментарію, який дав би змогу дослідити джерела права, спираючись на сучасні здобутки в пізнанні правових явищ. Українські дослідники вказують на декілька значень поняття «джерело права»:

1. Спосіб виникнення права, соціальна категорія. Це, зокрема, пам'ятки історії, літописи, судові справи та звичаї, що існували в історичній перспективі, мають юридичний зміст і визначають основні напрями становлення права конкретної держави.

2. Чинники правотворчості, що безпосередньо впливають на формування та функціонування права.

3. Діяльність суб'єктів суспільних відносин, у результаті якої реалізуються їхні потреби та задовольняються інтереси.

4. Зовнішні прояви права: текстуальні джерела права, котрі можна поділити на первинні (нормативно-правові аспекти, нормативно-правові договори, правові прецеденти, релігійні норми, правові звичаї) та похідні (уточнюють зміст первинних: судова та адміністративна практика) [5, с. 188, 189].

Варто зазначити, що світові правові сім'ї, так само як і національні правові системи, характеризуються не тільки їхніми сутнісними і змістовними компонентами, а й джерелами, що наповнюють їхній юридичний зміст. Західні правознавці, які є прибічниками компаративістського підходу, стверджують, що спільність національних правових систем, незважаючи на відмінності між ними, ґрунтується, з одного боку, на спільності притаманних ним правових традицій, а з другого – на безумовній схожості джерел, що формують їх [10, с. 417].

Традиційно в юридичній літературі виокремлюють такі види джерел права, характерні загалом і для світових, і для національних правових систем: правовий звичай – санкціоноване (забезпечуване) державою звичаєве правило поведінки загального характеру; правовий прецедент – об'єктивоване (виражене зовні) рішення органу держави у конкретній справі, обов'язкове під час розв'язання всіх наступних аналогічних справ; нормативно-правовий договір – об'єктивоване, формально обов'язкове правило поведінки загального характеру, встановлене за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і забезпечуване державою; нормативно-правовий аспект – письмовий документ компетентного органу – держави (а також органу місцевого самоврядування), в якому закріплено забезпечуване нею формально обов'язкове правило поведінки загального характеру [12, т. 2, с. 171]. Слід вказати, що взаємна обумовленість правових систем сучасності та їхніх джерел безпосередньо стосується і їхніх особливостей.

Так, наприклад, якщо у країнах з континентально-європейською (романо-германською) моделлю правових систем основними джерелами права є нормативно-правові акти, то у країнах з англосаксонською (англо-американською) моделлю поряд із нормативно-правовими актами важливе місце серед джерел права посідають судові прецеденти, не характерні для держав континентальної Європи й тих країн, що наслідували їхні правові системи.

Головними джерелами права в кожній країні є національні нормативно-правові акти. Вони поділяються на закони, нормативні акти органів конституцій-

ного контролю, парламентські регламенти й постанови, акти безпосереднього волевиявлення народу (рішення, прийняті на референдумі) та акти органів місцевого самоврядування [15, с. 124].

З-поміж найхарактерніших рис та особливостей джерел права, які розглядаються в межах світових та національних правових систем у вигляді взаємопов'язаних між собою та взаємодіючих один з одним правових феноменів, у юридичній літературі особливий акцент зроблено на таких їхніх якісних особливостях, як системний та ієрархічний характер.

Важливо підкреслити, що ієрархія та системність джерел права об'єктивно необхідні для збереження, розвитку й ефективного функціонування будь-якої національної та зарубіжної правової системи.

Системність джерел права первісно закладена в самій їхній природі та в їхньому характері як правових феноменів, що існують і функціонують не окремо, а тим більше не ізольовано один від одного, а в тісному взаємозв'язку та взаємодії один з одним. У зарубіжній юридичній літературі визнається факт їхньої взаємодії у процесі функціонування основних правових систем сучасності. Пояснюючи цю тезу, французький правознавець Ж.-Л. Бержель стверджує, що «немає такого юридичного порядку, який віддавав би перевагу виключно одному із джерел і нехтував усіма іншими, але існують системи, де одне із джерел панує над іншими. Право створюється тільки у процесі своєї реалізації. Усі джерела права мають схожу природу, бо виконують одну й ту саму функцію» [1, с. 1]. На думку авторитетних вітчизняних правознавців, правова система – поняття складне й багатопланове, що містить цілий комплекс компонентів, справляє нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини. Елементи правової системи об'єднані спільною метою, завданнями, виконують деякі загальні функції, що, між іншим, не свідчить про однорідність та ідентичність останніх [16, т. 5, с. 39].

Слід наголосити, що на сучасному етапі спостерігається зближення національних і міжнародних правових систем, їхнє взаємозбагачення. Це сприяє сумісності різних за типологічними та іншими ознаками правових систем і здатності взаємодіяти між собою, а також зменшує відставання окремих національних правових систем від сучасних надбань і вимог правового розвитку людської цивілізації [9, с. 400].

Відомий французький правник Р. Давид з метою об'єднання правових систем сучасності запропонував нову, більш узагальнену юридичну категорію «правова сім'я». В цьому зв'язку необхідно зазначити, що правова сім'я утворюється з національних правових систем, об'єднаних на основі подібності таких ознак: структура права, юридична практика, джерела права, правова ідеологія.

Р. Давид, зокрема, обґрунтував виокремлення трьох правових сімей: романо-германської, англосаксонської та соціалістичної. В основу такої класифікації він поклав два критерії: ідеологічний (релігія, філософія, свідомість) і юридичної техніки [4, с. 691]. Одним із найважливіших критеріїв класифікації правових сімей сучасного світу є форма, система та ієрархія джерел права.

Особливе місце серед правових груп у сучасному світі посідає романо-германська правова сім'я. Вона є своєрідним результатом еволюції римського права, проте аж ніяк не його копією [7, с. 29].

Романо-германська правова сім'я охоплює національні правові системи більшої частини країн Африки, Латинської Америки, Близького Сходу, Індонезії

та Японії, а також країни континентальної Європи. Правові системи континентальної Європи за низкою специфічних ознак зарубіжні дослідники поділяють на дві групи: романську та германську. До першої належать правові системи Франції, Італії, Іспанії, Бельгії, Люксембургу та Голландії. До другої – Німеччини, Австрії, Швейцарії та інших країн [6, с. 51-60].

Варто вказати, що романо-германська сім'я протягом багатьох століть невинно розвивалась і продовжує розвиватися в тісному взаємозв'язку та взаємодії, а нерідко й у протидії з іншими правовими сім'ями й окремими правовими системами [13, с. 15]. Континентальне (романо-германське) право являє собою правову систему, в якій головним джерелом права є законодавчі акти. Континентальне право склалося в країнах континентальної Європи: Італії, Франції, Німеччини, Іспанії та інших, право кожної з яких впливало на формування загальних характеристик системи.

Серед основних ознак правової системи континентального права варто виокремити формальне невизнання судового прецеденту як джерела права [15, с. 222]. Однією з основних моделей правових систем поряд із романо-германським (континентальним) правом є англосаксонське (англо-американське) право. Це система англійського права, яка діє в Англії, США, Австралії, Ірландії, Канаді та багатьох інших колишніх англійських колоніях. Зазначимо, що для англосаксонського права характерним є поділ права на статутне, джерелом якого є парламентські акти, й загальне право, що склалося на базі місцевих звичаїв і узагальнення практики судів, рішення яких – судові практики – визнаються одним із основних джерел права [15, с. 21-22].

Аналіз юридичної літератури та правового життя різних країн свідчить, що в кожній правовій системі існує значна різноманітність джерел права. Цілком природно, що не всі вони мають однакове значення в ієрархії джерел права і виконують спільні регулятивні функції.

Порівнюючи романо-германську правову сім'ю та правову сім'ю загального права, Р. Давид вказує: якщо в країнах романо-германської правової сім'ї «намагаються знайти справедливі юридичні рішення, використовуючи правову техніку, в основі якої – закон, то в країнах, які належать до сім'ї загального права, прагнуть до такого самого результату, ґрунтуючись передусім на судових рішеннях» [6, с. 121-122].

Слід підкреслити, що спільними для всіх правових систем є такі джерела права:

- 1) нормативно-правові акти на чолі із законом;
- 2) звичаї, які формують систему норм звичаєвого права;
- 3) судова практика, судові прецеденти, які є загальновизнаними джерелами права;
- 4) міжнародні договори, які за своїм значенням наближаються до конституційних законів;
- 5) загальні принципи права, у відповідності з якими повинна будуватися діяльність судових та інших державних органів;
- 6) доктрини, за допомогою яких виробляються основоположні принципи романо-германського права [10, с. 463].

Відповідна ієрархія джерел права юридично та фактично простежується не тільки у правових сім'ях, що охоплюють значну кількість країн, а й у правових

системах. При цьому слід наголосити, що кожній правовій системі притаманна власна система джерел. Наприклад, романо-германська правова система є однією з найскладніших. Уже згадуваний Р. Давид, зокрема, зазначав, що «викласти прийнятну в романо-германській системі теорію джерел права – нелегка справа. Правові системи, що складають романо-германську сім'ю, численні, й кожна з них має специфічні порівняно з іншими риси. Більше того, навіть у кожній системі національного права це питання дуже складне й суперечливе. Спосіб, за допомогою якого дається відповідь на це питання, може залежати від галузі права, щодо якої воно поставлене» [7, с. 74].

У цьому контексті варто звернути увагу, що важливою ознакою системи позитивного права є побудова складових елементів системи джерел права за ієрархічним принципом. Зазначимо, що ієрархія нормативно-правових актів зумовлюється ієрархією відповідних державних органів. Потрібно підкреслити, що українське право належить до європейської континентальної (романо-германської) системи права, для якої основним видом джерел права є закони та інші нормативно-правові акти державних органів, органів місцевого самоврядування.

Зауважимо, що в процесі еволюції держави і права відбувається постійний процес формування й розвитку наукових уявлень про джерела і форми права. Вітчизняний правознавець О. Васильченко виокремила декілька періодів розвитку джерел українського права:

- період панування східнослов'янських джерел самобутнього права (IX – XVII ст.);
- період впливу переважно західноєвропейського законодавства дореволюційної Росії (XVII – поч. XX ст.);
- період національно-визвольних змагань і спроба створення національної системи джерел права (1917-1920 рр.);
- період радянської доби та існування джерел радянського права (1922 – кінець 80-х років XX ст.);
- період сучасної України та існування джерел права у вітчизняній правовій системі (90-ті роки XX ст. і до сьогодні) [3, с. 14].

Мають рацію вчені, які стверджують, що в кожній державі є своя, нерідко унікальна, система об'єктивації правових норм. Однак безперечно, що без держави та її інструментів право не може існувати.

Серед специфічних рис і особливостей англосаксонської правової сім'ї, яка значною мірою зумовила юридичну природу й характер її джерел, у вітчизняній та зарубіжній літературі виокремлюють загальне право, котре за змістом є «суддівським правом». Це означає, що в основу загального права першопочатково були закладені й залишаються там до цього часу рішення Королівських (Вестмінстерських) судів в Англії, рішення Верховного суду з питань конституційності або неконституційності звичайних законів у США, вердикти вищих судових інстанцій з аналогічних питань у Канаді, Австралії та інших англомовних країнах.

Безперечно, закони, які приймаються парламентами, відіграють у правових системах цих країн, і насамперед в Англії, значну роль. Проте потрібно зважати й на ту обставину, що вже в процесі підготовки та прийняття парламентських

актів завжди враховуються наявні судові рішення, а в процесі застосування права саме судді офіційно оцінюють практичне значення актів парламенту.

Треба зазначити, що місце й роль джерел права залежать не тільки від етапів розвитку суспільства, держави і права, а й від особливостей саме правових систем.

Так, наприклад, проаналізувавши сучасну правову систему Великої Британії, дослідники вказують переважно на три основні джерела права: статутне право, делеговане законодавство, звичаєве право.

Зазначимо, що статутне право – це сукупність норм, які містяться у статутах, що функціонують у країнах англосаксонської системи права поряд із загальним правом. Характерною рисою статутного права Великої Британії є його фрагментарність. Хоча роль статутного права і є вагомою, як стверджують фахівці, проте воно не претендує на вироблення загальних принципів.

Делеговане законодавство, яке значно поширилося у правовій системі Великої Британії, – це сукупність нормативних актів, що приймаються виконавчою владою за уповноваженнями парламенту й мають силу закону [4, с. 851].

До речі, в Україні інститут делегування вперше було запроваджено за поданням Кабінету Міністрів у листопаді 1992 р. шляхом прийняття закону Верховною Радою, а 19 грудня 1992 р. відповідне питання – вирішене на конституційному рівні.

І, нарешті, звичаєве право, що є також характерною ознакою правової системи Англії, – результат правотворчої діяльності різних судових інстанцій [4, с. 148]. Важливо враховувати, що значення кожного з джерел права в різних частинах Великої Британії є неоднаковим. Адже потрібно пам'ятати, що сучасна Велика Британія, яка складається з Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії, хоч і вважається єдиним політичним утворенням, проте аж ніяк не є таким у правовому розумінні. Кожна з її адміністративно-територіальних частин має особливі джерела права. Якщо, наприклад, правові системи Північної Ірландії й Уельсу досить схожі за своєю природою та характером із правовою системою Англії та лише опосередковано відчули на собі вплив римського права, то правова система Шотландії сформувалася саме під значним впливом традицій староримського права [10, с. 4-5].

Висновок. Отже, серед усього комплексу загальнотеоретичних і методологічних проблем українського та зарубіжного права особливу увагу дослідників привертають питання джерел права – їх поняття, змісту, ролі й значення. І це не випадково. На нашу думку, саме від того, як розуміються й інтерпретуються джерела права, які юридичні феномени визнають чи не визнають ті чи інші правові системи сучасності як джерела права, залежить зміст і характер правової системи, її соціальне значення та ефективність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бержель Ж.-Л.* Общая теория права. – М., 2000.
2. *Берман Г. Дж.* Западная традиция права: эпоха формирования / [пер. с англ.]. – М., 1994.
3. *Васильченко О.П.* Джерела конституційного права України (системно-функціональний аналіз: Автореф. дис....канд. юрид. наук. – К., 2007.

4. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2007.
5. Загальна теорія держави і права (основні поняття, конструкції та наукові концепції): Навч. посібник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенка. – К., 2008.
6. *Давид Р.* Основные правовые системы современности (сравнительное право). – М., 1967.
7. *Давид Р., Жоффре-Спинози К.* Основные правовые системы современности. – М., 1999.
8. Источники российского права: Вопросы теории и истории: Учебн. пособие / Отв. ред. М. Н. Марченко. – М., 2005.
9. *Луць Л.А.* Проблеми взаємодії національних та міждержавних правових систем // Правова держава. – К., 2002. – Вип. 13.
10. *Марченко М.Н.* Источники права: Учебн. пособие. – М., 2007.
11. Общая теория государства и права: Академический курс: В 2 т. / Под ред. М.Н. Марченко. – М., 1998. – Т. 2.
12. *Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л.* Конституційне право України. Академічний курс: Підручн.: У 2 т. / За ред. В.Ф. Погорілка. – К., 2006. – Т. 1.
13. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник / Отв. ред. А.Я. Сухарев. – М., 2000.
14. Проблемы общей теории права и государства / Под общ. ред. проф. В. С. Нерсесянца. – М., 1999.
15. *Шляхтин П. П.* Конституційне право: словник термінів. – К., 2005.
16. Юридична енциклопедія / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 1999. – Т 2; К., 2003. – Т. 5.

Павко А.І. Павко Я.А. Джерела міжнародного права: загальне і особливе

У статті, з урахуванням творчих здобутків вітчизняної та зарубіжної правової думки, проаналізовано сутність джерел права у світових та національних правових системах сучасності, виокремлено їх загальні риси та особливості.

Ключові слова: джерело права, романо-германська правова система, англо-американська модель правових систем.

Павко А.И., Павко Я.А. Источники международного права: общее и особенное

В статье с учетом творческих достижений отечественной и зарубежной юридической мысли осуществлен анализ источников права в мировых и национальных правовых системах, раскрыты их общие черты и особенности.

Ключевые слова: источники права, романо-германская правовая система, англо-американская правовая система.

Pavko A.I., Pavko I. Sources of international law: general and special

The article analyses the sources of law in contemporary world and national law systems subject to domestic and foreign legal theory developments, their general and specific features have been specified.

Keywords: source of law, Roman-German law system, Anglo-American model of law systems.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2012.

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ДУМКА ЕПОХИ
ВІДРОДЖЕННЯ І РЕФОРМАЦІЇ**

(конспективний виклад лекції в контексті обміну досвідом викладання
навчальної дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті
ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ)

С.І. Присухін

доцент кафедри суспільних наук

ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ,

доцент кафедри філософії

ДВНЗ «Київський національний економічний

університет імені Вадима Гетьмана»

Постановка проблеми. Досвід викладання навчальної дисципліни «Філософія права» дозволяє висновувати, що висвітлення теми «Філософсько-правова думка епохи Відродження і Реформації» стане додатковим аргументом на користь тези щодо її суттєвого і значущого внеску у формування всієї системи правничих наук. Ознайомлення широкого загалу студентської молоді з філософсько-правовою думкою мислителів епохи Відродження і Реформації залишається актуальним завданням і водночас складає зміст лекції, запропонованої для слухачів магістратури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема становлення і розвитку філософсько-правової думки епохи Відродження і Реформації представлена в працях О.В. Бабкіної, Т.В. Воєцької, О.Г. Данильяна, К.К. Жоля, М.Л. Заїнчковського, В.С. Нерсесянца, Ю.С. Симона, О.В. Скрипнюк, Т.І. Тимошенко, Г.І. Іконникова, В.П. Ляшенко та ін.

Мета дослідження полягає у висвітленні засадових питань становлення і розвитку філософсько-правової думки епохи Відродження і Реформації в межах лекційного курсу.

Основні результати дослідження. В лекції «Філософсько-правова думка епохи Відродження і Реформації» до розгляду пропонується три головних питання: 1) Особливості розвитку філософсько-правової думки в епоху Відродження і Реформації. 2) Філософсько-правові погляди Мішеля Монтеня, Нікколо Макіавеллі, Жана Бодена. 3) Філософсько-правові погляди реформаційного напрямку (Мартин Лютер, Еразм Роттердамський).

При висвітленні першого питання («Особливості розвитку філософсько-правової думки в епоху Відродження і Реформації») слід зазначити, що філософсько-правова думка XIV-XVI ст. продовжила свій розвиток на європейському континенті в межах епохи Відродження та Реформації.

Відомо, що філософія Відродження (Ренесансу) в Європі (насамперед в Італії) займала значний історичний проміжок часу – з XIV по XVI ст. Сама назва епохи говорить про відродження інтересу до античної філософії та культури, які стали зразками для діяльності й поведінки людей. Передумовами філософії Ренесансу була криза феодалізму, криза офіційної ідеології Середньовіччя – католицької релігії (церкви), а разом з тим й схоластичної філософії. Цьому сприяли певні соціально-історичні передумови, пов'язані з капіталізацією суспільства. Цей час позначився новим рівнем засобів виробництва (мануфактура та машинне виробництво), новими виробничими відносинами, розвитком торгівельних й грошових відносин, централізацією європейських країн, їх прагненням оформити суверенітет і незалежність (у тому числі й від церкви), посиленням світської влади, розвитком світської освіти, науково-технічними винаходами та відкриттями тощо. Розвиток ремесел і торгівлі зумовив пошук нових джерел матеріального збагачення та ринків збуту. Це сприяло великій кількості географічних відкриттів (Колумб, Васко да Гама, Магеллан). В епоху Відродження виник «бум спілкування» з «іншим» світом (людьми і природою) на відміну від середньовічного суспільства, в якому існувала локальна обмеженість у спілкуванні між людьми певних соціальних ієрархій та церковних організацій.

Загалом розуміння сутності людини в її природно-суспільних характеристиках (на відміну від теологічно-богословського тлумачення людини в її гріховній сутності) по-своєму визначило розвиток філософсько-правової думки епохи Відродження та Реформації. В контексті останнього всі дії і вчинки людей стали тлумачитись як наслідок особистісної мотивації, свободи волі і природного права.

До головних періодів розвитку філософії епохи Відродження, в межах яких формувались і розвивались філософсько-правові ідеї, належать: гуманістичний (Данте Алігері, Франческо Петрарка, Лоренцо Валла та ін.); неоплатонічний (Микола Кузанський, Піко делла Мірандола, Парацельс та ін.); натурфілософський (Ніколай Коперник, Джордано Бруно, Галілео Галілей та ін.); реформаційний (Мартін Лютер, Жан Кальвін, Томас Мюнцер, Е. Роттердамський та ін.); політичний (Нікколо Макіавеллі, Томас Мор, Томазо Кампанела та ін.) [6, с. 88].

Загалом філософсько-правовою проблематикою цікавились майже всі великі гуманісти, але в межах лекції показовими можуть бути здобутки Мішеля Монтеня, Ніколо Макіавеллі, Жана Бодена, Мартіна Лютера та Еразма Роттердамського.

Висвітлення другого питання («Філософсько-правові погляди Мішеля Монтеня, Нікколо Макіавеллі, Жана Бодена») доцільно розпочати з ознайомлення з філософсько-правовими ідеями французького гуманіста Мішеля Монтеня (1533-1592 рр.). Основний твір: «Досвіди» («Проби», переклад укр. А. Перепадя; виданий вперше у 1580 р., потім трьома перевиданнями із внесеними автором значними доповненнями, останнє датується 1588 р.). У 1676 р. головний твір Монтеня «Досвіди» був внесений до «Індексу заборонених книг». Мислитель не прагнув до створення власної оригінальної філософсько-правової концепції. Він виступив засновником нового жанру – філософсько-моралізаторського есе, що містять у собі поряд із філософськими морально-правові ідеї, які були покликані стати «підручником життя»¹.

---

¹ Відомо, що в «Досвідах» Монтень використав близько трьох тисяч цитат античних і середньовічних авторів.

Узагальнюючими рисами Монтенівського світогляду виступають стоїцизм і скептицизм. Мислитель обстоював тезу про необхідність встановлення гармонійної рівноваги між душею і тілом, між моральною силою і фізичними уподобаннями тощо. На його думку, основною метою людського життя має стати самовдосконалення і самопізнання – подолання власного невігластва. Подолання невігластва є надзвичайно важливим завданням для людей, «тому що люди ні в що так твердо не вірять, як у те, про що вони найменше знають», а «не досягнувши бажаного, вони роблять вигляд, буцімто бажане вже досягнуто» [1, с. 655-656]. Істини, на думку Монтеня, неможна досягнути на основі чужих свідчень (або ґрунтуючись на авторитеті інших людей) – «ми беремо на схов чужі думки і знання, та й по всьому. А треба б зробити їх власними» [4, с. 153].

Надзвичайно цікавими стали ідеї Монтеня щодо встановлення свободи і рівності між різними верствами суспільства, які стали надбанням філософсько-правової культури в питаннях ідеалу людської гідності європейської цивілізації (за влучним виразом Монтеня, «душі імператорів і чоботарів створені на один лад»). Ж. Монтень висновує, що «вся мудрість і весь розум світу, зрештою націлені на те, аби навчити нас не боятися смерті» [4, с. 92]. «Розважати про смерть – це розважати про волю: хто навчився умирати, розучився прислужуватись... готовність померти визволяє нас від усякої неволі та примусу» [4, с. 98].

Загалом з огляду на філософію права Монтень обстоював позицію, згідно з якою закони створюються людьми і покликані забезпечити щастя людини, краще життя. Всі закони він розділяв на дві групи: моральні («закони честі») і юридичні («закони Феміди»). І ті й інші мають свою специфіку вияву в людському співтоваристві, що інколи приводить до суперечностей між ними. Наприклад, помста має підстави з погляду «закону честі», але є абсолютно не припустимою з погляду на «закони Феміди»: «хто позиває до суду за зневагу честі, вкриває себе ганьбою, а хто не позиває, того закон переслідує і карає. Тобто з цих двох станів, таких різних, а проте підлеглих одній голові, один зрештою домагається миру, а другий – війни; один задовольняється зиском, а другий честю; один знаннями, другий чеснотою; один словами, другий учинками; один правосуддям, другий звагою; один розумом, другий силою» [4, с. 132]. Одним із головних законів («закон законів») Монтень називав не догмати релігії, а неухильне дотримання норм і вимог державного устрою: «релігія християнська має всі ознаки найвищої справедливості і корисності, але ні в чому це не виявляється ясніше, ніж у вимозі послуху владі й підтримки запровадженого ладу» [4, с. 135]. Надзвичайно цікавими є його думки про взаємодію природного і позитивного права, писаних і неписаних законів. Він уважав, що ефективність позитивного закону залежить від поєднання з нормами і вимогами природного права. Якщо ці дві групи законів не суперечать одна одній, то немає підстав для їхньої подальшої заміни.

Згодом зміст «Досвідів» Монтеня став сприйматися як енциклопедичний довідник, в межах якого знаходилися раціональні філософські і морально-правові ідеї, які будувалися на критичному переосмисленні середньовічної схоластики, текст, що віддзеркалював світські потреби людини і суспільства. Цей текст став джерелом натхнення для мислителів Нового часу і доби Просвітництва (Вольтера, Шекспіра (відомо, що Шекспір здійснив близько 700 посилань на праці Монтеня)) та згодом для Г. Флобера, О. Пушкіна, Л. Толстого, Б. Пруста та ін.

У філософсько-політичних працях італійця Нікколо Макіавеллі (1469-1527 рр.) чи не вперше була обґрунтована теза про залежність позитивного розвитку держави від законотворчої діяльності. Головними працями, в яких розкривалися його філософсько-політичні та правові погляди, були «Державець» (1503-1515 рр.), «Флорентійські хроніки» (1520-1525 рр.), «Роздуми про першу декаду Тита Лівія» (1513-1519 рр.). У цих та інших творах Макіавеллі обґрунтував основні принципи дослідження законів розвитку соціального організму, передусім його політичних відносин. У 1559 р. усі твори Макіавеллі були включені до «Індексу заборонених книг».

Головним завданням політичної діяльності, на думку Н. Макіавеллі, є прагнення отримати владу й зберегти її від посягань. Для можновладців, що більше влади, то більше загрози й страху за можливість її втратити вони відчують. Тому влада не допускає компромісу й посягань на неї з боку опозиції.

Важливими інструментами політики є релігія й мораль, але керуватися нормами і вимогами релігії й моралі держава не має права. Макіавеллі обґрунтовує цю тезу тим, що зло існує на рівні окремо взятої людини, тож тільки держава, а не релігія має всі важелі впливу на особу і повинна здійснювати виховну роботу. Філософ зробив висновок про те, що в справах розбудови державного устрою і виховання особи релігія і церква не повинні приймати жодної участі.

Макіавеллі зазначав, що значення християнської церкви було вагомим лише за часів Римської імперії (використання етики християнського примирення і упокорення), але згодом позитивні характеристики християнства трансформувались на негативний чинник у державному управлінні. На думку політика, основою будь-якого державного устрою є не релігія і мораль, а жорстока боротьба за владу і конкуренція. Останнє віддзеркалює кредо Макіавеллі: «Добрі приклади є наслідком доброго виховання; добре виховання є наслідком добрих законів, а добрі закони – наслідком тих самих смут, які багато хто безрозсудно засуджує» [1, с. 594].

Всупереч цінностям релігії і моралі насильство стає бажаним інструментом, за допомогою якого владу утримують, оберігають й використовують. У праці «Державець» Макіавеллі стверджував, що для досягнення необхідної мети (успішності) в процесі державного будівництва цілком допустимими є аморальні методи – погрози, помста, підкуп, шантаж тощо. Відношення між владою (правителем) і підданими мають будуватися на страху і любові водночас; правитель, який бажає залишатися правителем, має бути суворим і безжалювим.

Макіавеллі висноує, що жорстокі закони мають сприяти владі керувати підлеглими (встановлювати необхідний правопорядок у державі). Але ці закони не є вічними і незмінними, існують ситуації, коли вони перестають виконувати зазначену функцію. По-перше, у ситуаціях внутрішніх і зовнішніх криз деякі закони встановлюються державою за необхідності, а це означає, що після подолання кризи необхідність в таких законах відпаде. По-друге, необхідний характер багатьох законів залежить від вміння законотворців віддзеркалити в законі старі і нові обставини, знайти їх оптимальне співвідношення. По-третє, закони зазвичай не є дієвими, а, отже, стають непотрібними внаслідок їх неточного формулювання, що приводить до їх суперечливого тлумачення і самоліквідації (самозаперечення) [2, с. 24-25].

Загалом ідеї Н. Макіавеллі стали свідченням нового етапу розвитку політично-правової культури європейської цивілізації: філософська рефлексія над

політико-правовими проблемами повинна була звільнитись від впливу з боку теології і богослов'я (християнської моральності). Відбувся повний розрив із традиціями, закладеними Августином Блаженным, з його орієнтацією лише на Град Божий і приниження Граду людського. Політична і правова система затвердили себе як самостійний об'єкт дослідження, як мистецтво створення і укріплення державної влади.

Логічним продовженням розвитку апології абсолютизму стали праці французького юриста, політичного діяча Жана Бодена (1530-1596 рр.). З багатой теоретичної спадщини Ж. Бодена привертають увагу перш за все ті праці, в яких містяться філософсько-правові аргументи. До таких праць належать: «Метод легкого вивчення історії» (1566 р.) та «Шість книг про республіку» (1576 р.), в яких мислитель повністю відмежовується від релігійно-схоластичного мислення, заперечує значення римського права як загального права і пропонує вивчати державу і право на основі узагальнених фактів з урахуванням систем позитивного права.

Ж. Боден стверджував, що держава виникає незалежно від волевиявлення Бога (чи людей) під впливом природного середовища (клімат, ґрунт тощо), її розвиток відображає та аналізує наука історія. Саме тому історія різних народів дає найкращий матеріал під час вивчення права і політики. Історичний матеріал дає підстави говорити про те, що існує три види історії – людська, природна і божественна. На його думку, розвиток історії скерований у бік прогресу на відміну від розвитку природи, яка розвивається циклічно (колоподібно). Отже, держава, згідно з Боденом, розвивається самостійно, скерованість розвитку визначається законами і головною метою – справедливістю.

Ж. Боден одним із перших запропонував розрізняти право і закон. На його думку, завданням закону є недопущення переродження королівської монархії в тиранію, а право є показником наявності розуму, який віддзеркалює норми і принципи, що дозволяють утверджувати добро і справедливість в державі. Розумне начало втілюється в Божому і природному праві, в міжнародному праві, основних законах тієї чи іншої країни, які віддзеркалюють її історичний розвиток. Позитивне право, що його встановлює суверенна влада (законодавство), не повинне суперечити цьому праву.

До головних завдань, які має вирішувати право, належить керування процесом розвитку і взаємовідносин між сім'ями (сім'я – основа держави) в умовах об'єктивно існуючої (природної і необхідної) нерівності. Політичним ідеалом Ж. Бодена є світська держава, яка покликана гарантувати право, свободу і справедливість для всіх. Гарантувати правопорядок покликаний монарх (монархія) як єдине джерело права і суверенності.

Проблема суверенності стає однією з визначальних в політико-правовому вченні Ж. Бодена. Він зазначав, що поняття суверенності є одним із найважливіших ознак держави. Суверенна держава має в основі необмежену владу, протиставляючи свою світську форму раніше існуючому ідеалу феодалної держави з соціальною нерівністю і обмеженою владою королів. На міжнародній арені суверенітет, за Боденом, означав перш за все незалежність держави від церкви, папи римського, інших держав тощо. Як верховна влада суверенітет, на думку мислителя, включає право видавати і скасовувати закони, оголошувати війну і укладати мир, призначати вищих посадових осіб, чеканити монети тощо [9, с. 254].

Спираючись на свою концепцію суверенітету, Ж. Боден поділяв держави на дві групи: засновані на рівності і засновані на нерівності. До перших належать федерації та конфедерації, кожний з членів яких зберігає свій суверенітет. До другої групи належить імперія, складові частині якої перебувають у васальній залежності від суверена, а також ті федерації, суб'єкти якої не мають суверенітету, бо він належить «вищій», «федеративній державі». Таким чином, ідеї Ж. Бодена при всіх недоліках стали новим кроком в розвитку юридично-правових знань, особливо в питаннях утвердження і подальшого розвитку державного суверенітету.

Загалом філософсько-правові погляди мислителів епохи Відродження стали етапними в розвитку правової науки в Європі, суттєво вплинули на погляди наступного покоління вчених-правознавців.

При висвітленні третього питання («Філософсько-правові погляди реформаційного напрямку (Мартин Лютер, Еразм Роттердамський)») слід звернути увагу на те, що феномен реформації XV-XVI ст. віддзеркалив глибоку кризу феодалізму і католицизму як його ідеології й став показником того, що феодальне суспільство не могло досягти бажаної соціальної мети – подолати надмірну гріховність людей і підготувати їх до приходу Царства Небесного. Криза католицизму виявилася і в інших явищах: надмірному обожнюванні папи римського, поширенні фактів зловживання духовенством своїм становищем, компроментуючій діяльності інквізиції, претензійності католицького духовенства відпускати будь-які гріхи, продажу індульгенцій, складній культовій діяльності церкви, деморалізації суспільства та знедуховлення віруючих, підтримці ідеї «благочестивої омани» тощо [5, с. 98].

Лицемірній позиції феодально-католицької церкви (спасіння не через віру, а через театралізовану поведінку, лояльність до церкви й держави) теоретики Реформації протиставили такий спосіб життя, який орієнтував на «чистосердечне спокутування гріхів власною вірою». Принцип мирського аскетизму закликав протестантів жити таким життям, яке логічно продовжувало б служіння Богу й сприяло порятунку душі. Особливості протестантизму влучно охарактеризував Карл Маркс, зазначивши, що він «звільнив людину від зовнішньої релігійності й зробив релігійність внутрішнім світом людини» [3, с. 422]. Не менш значущою для Реформації стала ідея «дешевої церкви», яка виходила з того, що для порятунку віруючої людини не потрібен посередник (на роль якого претендувала католицька церква) – за власний порятунок людина відповідає сама.

Епоха Реформації й поява протестантизму спричинили загострення міжрелігійних конфліктів, що зумовило формування в європейській правовій культурі принципів свободи совісті, віротерпимості, інших політичних свобод. Протестантизм дав змогу по-новому переосмислити взаємодію держави й церковних організацій, позбутися консервативного принципу теократизму. Релігія стала лише інститутом держави.

Реформація розпочалася в Німеччині й Швейцарії, а головним її натхненником і організатором став Мартін Лютер (1483-1546 рр.) – автор знаменитих «95 тез», адресованих керівництву католицької церкви. Віровчення протестантизму було репрезентоване в «Аугсбурзькому ісповіднику віри» (1559 р.), а узагальненою формулою протестантизму став вислів Мартіна Лютера: «Тільки Віра, тільки Письмо, тільки милосердя Боже».

До філософів-гуманістів ставився неоднозначно, вважаючи, що вони є союзниками в боротьбі проти католицизму (папства), але союзниками непослідовними в своїй діяльності, тому що вони заклопотані більше «людським», ніж «божественним». Співпрацював, а потім полемізував з Еразмом Роттердамським (протиставив його праці «Діатрибі, або міркування про свободу волі» свій трактат «Про рабство волі»).

Однією з головних тез лютеранства стає теза про гріховність усіх людей, за якою людина є носієм первородного гріха, а отже, є незворотним носієм зла і може сподіватися лише на милосердя Боже і спасіння за його допомогою. Людина, за Лютером, вільна чи невільна не тоді, коли може вибирати, а коли вибрана Богом (чи відповідно Сатаною).

Водночас Лютер підтримував ідею розмежування сфер (істин) розуму і віри. Розум він сприймав як орган досягнення того, що «нижче нас», а віру – як того, що «над нами». В трактаті «До християнського дворянства німецької нації» реформатор заперечив вчення Аристотеля, оскільки воно, на його думку, відвертає від істини християнської віри, без якої неможливо щасливе суспільне життя, нормальне функціонування держави та її законів.

Загалом реформи М. Лютера підірвали монополізм католицизму (папства) в організації соціально-політичного і правового життя сучасної йому Європи. Реформи ініціювали поворот «від католицького законоцентризму, орієнтованого на Старий Завіт, до новозавітного християнства; від засади «Папа вище Писання» до ствердження пріоритету Святого Письма над церковними переказами і настановами; від виокремлення духівництва у вивищений над усіма стан – посередника між Богом і людьми, до принципу «все загальності і священства» («кожний християнин – священник») і верховенства Христа над усіма посередниками; від віри в авторитет і спасенність освячених законом «добрих вчинків» – до віри в віру (принципу спасіння лише вірою); від церкви як бюрократичної і економічної інституції – до церкви як громади рівно достойних вірян» [8, с. 351].

Реформація, однією з чільних постатей якої був М. Лютер, чи не вперше в правовій культурі поставила правову ідею про свободу совісті (як право вірити за власним волевиявленням, як право на весь спосіб життя, що диктується вірою й обирається віруючою людиною відповідно до її віри). Його ідея про свободу совісті конкретизувалася наступними положеннями: свобода віри за совістю є універсальним і рівним правом усіх; правового захисту потребує не тільки віра, але й її передумови; свобода совісті передбачає свободу слова, друку і висловлювань; право на свободу совісті реалізується в непокорі державній владі по відношенню до утисків свободи совісті; право захищає лише духовне, а тілесне залишається на милосердний розгляд влади (держави) [7, с. 51].

Можна висновувати, що, незважаючи на те, що М. Лютер був церковний діяч (теолог і богослов), а не філософ-правознавець, його реформаційні погляди сприяли подальшому розвитку філософсько-правових ідей, особливо в вирішенні питань віротерпимості (свободи совісті, свободи релігії, свободи слова тощо).

Окрім М. Лютера та інших теологів-богословів, наприклад, Ж. Кальвіна, Т. Мюнцера, які прагнули кардинально переглянути зміст церковної ідеології та взаємовідносин церкви та держави, цими ж проблемами переймався відомий філософ-гуманіст, богослов Дезидерій Еразм Роттердамський (1468-1536 рр.).

Головні роботи, що репрезентують його філософські погляди, такі: «Похвала глупоті» (1511 р.), «Про свободу волі» (1524 р.). В своїх перших працях Еразм Роттердамський виступив автором нової системи богослов'я («метод істинного богослов'я»), яку він часто називав «філософією Христа». Особливістю «філософії Христа» було те, що мислитель вважав другорядними богословські проблеми для повсякденного життя окремих людей. На його думку, необхідно сконцентрувати увагу не на схоластичних абстракціях, а на виконанні людьми моральних біблійних настанов.

Критикою схоластики Е. Роттердамський пропагував морально-етичні цінності раннього християнства, відмову від надмірного тиску (політичного диктату) з боку католицької церкви, прагнув раціонально пояснити навколишній світ і знайти шлях людини в ньому. Навколишній світ, на думку філософа, в своїх основах має подвійну природу (умовно діалектичний) – все у світі має протилежні боки, взаємопов'язані в одному цілому, тому люди мають сприяти цілому всіма своїми силами уникати екзальтації, афектів, фанатизму, сприяти спокою й тверезості в міркуваннях, діях і вчинках.

Протидія фанатизму, заперечення позиції самоприниження людини перед Богом сприяли розробці якостей, які, згідно з Е. Роттердамським, мають бути притаманні діяльності і вчинкам людини. До хороших (бажаних) якостей належали свобода, справедливість, миролюбство, стриманість, простота, освіченість, здоровий глузд. До негативних (небажаних) якостей філософ відносив фанатизм, невігластво, насилля, лицемірство, інтелектуальну зарозумілість схоластики. Найвідомішим твором Е. Роттердамського, безперечно, є «Похвала глупоті», в якому він з геніальною іронією висміяв суспільні вади, лицемірство, ханжество поряд з непримиренною критикою католицької церкви (таїнство причастя, цілібат), заперечував триєдинство Бога, виступив з критикою релігійного фанатизму і насильства, релігійних конфліктів [6, с. 98-99].

Висновки. Філософія епохи Відродження (Ренесансу) (XIV-XVI ст.) характеризувалась домінуванням у ній ідей антропоцентризму і гуманізму. Вона утвердила віру в безмежні можливості людини та її добротності, створила опозицію до церкви та релігії, що привело до втрати католицизмом монопольного становища в суспільстві й сприяло розвитку науки й світської культури. Філософсько-правова думка епохи Відродження заперечувала схоластику, прагнула замінити її раціоналізмом і ірраціоналізмом, на основі принципово нової філософської картини світу генерувала практичний інтерес до суспільно-політичної і правничої проблематики і заклала основи філософсько-правової науки, продемонструвала зв'язок політики, держави і права. В період Реформації подальший розвиток отримав принцип віротерпимості, на якому згодом ґрунтувалися принципи свободи совісті, свободи релігійного віросповідання тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всемирная энциклопедия: Философия / [главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов]. – М. : АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
2. *Иконникова Г.И., Ляшенко В.П.* Основы философии права. – М. : ИНФРА-М, Изд-во «Весь мир», 2001. – 256 с. – (Высшее образование).
3. *Маркс К.* К критике гегелевской философии права. Введение // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М., 1955. – Т. 1. – С. 422.

4. *Мишель Монтень*. Проби. – Кн. 1 / Пер. з фр. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 365 с.
 5. *Присухін С.І.* Релігієзнавство: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 192 с.
 6. *Присухін С.І.* Філософія: Навч. посіб. / С.І. Присухін. – К.: КНЕУ, 2008. – 361, [7] с.
 7. Філософія права: конспект лекцій / О.Г. Данильян, А.П. Дзєбань, С.І. Максимов и др.; под ред. О.Г. Данильяна. – Харьков: Право, 2009. – 176 с.
 8. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
 9. Юридична енциклопедія: У 6 т. Т. 1: А-Г / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. – 656 с.: іл.

Присухін С.І. Філософсько-правова думка епохи Відродження і Реформації (конспективний виклад лекції в контексті обміну досвідом викладання навчальної дисципліни «Філософія права»)

Стаття пропонує конспективний виклад лекції за темою «Філософсько-правова думка епохи Відродження і Реформації» в контексті обговорення досвіду викладання дисципліни «Філософія права» на юридичному факультеті ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ.

Ключові слова: антропоцентризм, гуманізм, секуляризація, суверенна держава, закон, політика, веротерпимість, свобода віри, свобода совісті, свобода слова.

Присухин С.И. Философско-правовая мысль эпохи Возрождения и Реформации (конспективное изложение лекции в контексте обмена опытом преподавания дисциплины «Философия права»)

Статья предлагает конспективное изложение лекции «Философско-правовая мысль эпохи Возрождения и Реформации» в контексте обсуждения опыта преподавания учебной дисциплины «Философия права» в высших учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: антропоцентризм, гуманизм, секуляризация, суверенное государство, закон, политика, веротерпимость, свобода веры, свобода совести, свобода слова.

Prisukhin S.I. The philosophical and legal thought of the Renaissance and Reformation (the concise of lecture in the context of discussion of the experience of teaching of disciplines of «Philosophy of rights»).

The article brings forward the concise of lecture on «The philosophical and legal thought of the Renaissance and Reformation» in context of discussion of the experience of teaching of disciplines of «Philosophy of rights» in higher educational establishments of Ukraine.

Key words: anthropocentrism, humanism, secularization, sovereign state, law, politics, toleration, liberty of faith, liberty of conscience, liberty of word.

Стаття надійшла до редакції 08.06.2012.

НОВИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ*

Нещодавно світ побачила нова монографічна робота молодого українського вченого-цивіліста О.О. Лов'яка, який займається теорією та практикою застосування положень цивільного законодавства у діяльності органів внутрішніх справ України.

На сучасному етапі розвитку української держави гостро постає проблема відповідальності органів внутрішніх справ та їх службових осіб, що зумовлено місцем органів внутрішніх справ у системі управління суспільними процесами, вирішенням відповідних завдань і функцій.

Дослідження, запропоноване на розсуд читача, покликане вдосконалити наукові положення щодо проголошення пріоритету захисту загальнолюдських цінностей, прав, свобод та інтересів особи є найважливішим фундаментальним завданням правової держави.

Здійснення органами внутрішніх справ заходів щодо забезпечення охорони власності, захисту законних прав та свобод громадян від злочинних посягань, попередження і розкриття злочинів, якими завдається шкода особистості, майну громадян та суб'єктам підприємницької діяльності, створює необхідні умови для фактичного відшкодування завданої шкоди.

Особливу увагу, з огляду на викладене, привертає вихід ґрунтовних фундаментальних праць, у яких нетрадиційно розглядаються загальновідомі, на перший погляд, проблеми та малодосліджені питання.

Автор на основі аналізу нормативно-правового регулювання, наукових теорій, проведених емпіричних досліджень усебічно проаналізував правовий механізм та організаційні засади та особливості настання цивільно-правової відповідальності у відносинах за участю ОВС України.

Ця робота висвітлює погляди автора на складні, багатоаспектні явища сучасної цивілістики. Структура роботи охоплює два, умовно кажучи, зрізи дослідження: загальнотеоретичні засади – дослідження загальних підстав цивільно-правової відповідальності та конкретну проблематику настання цивільно-правової відповідальності органу внутрішніх справ та їх службових осіб. Такий підхід дозволив проаналізувати ключові моменти щодо зазначеної проблеми, які мають важливе теоретичне і практичне значення та були недостатньо досліджені в інших роботах або залишилися поза увагою вчених, а також сформулювати

---

* Лов'як О.О. Нормативно-правове забезпечення відшкодування шкоди, завданої органами внутрішніх справ України: / За заг. ред. професора Гопанчука В.С. – К., 2011. – 228 с.

низку корисних з наукового та практичного погляду висновків і пропозицій.

Допитливий читач на сторінках цієї роботи знайде ґрунтовний аналіз та відповіді на запитання щодо особливостей цивільно-правової відповідальності стосовно ОВС України. Привертає увагу висловлена автором думка щодо доцільності відокремленого розуміння відносин з відшкодування шкоди, завданої громадянину нові процесуальною діяльністю службових осіб ОВС, та відносин з відшкодування шкоди, пов'язаних з іншою оперативно-службовою діяльністю ОВС.

Слід підкреслити і те, що цікаві, а подекуди несподівані думки та пропозиції автора вагомо аргументуються даними наукового аналізу та судової практики. Не зайвим буде звернути увагу на відому тезу про те, що найбільш вагомі результати можна отримати при залученні знань різних наук. Розкриття нових граней відомих проблем, нове сприйняття їх особливостей, визначення нових шляхів їх вирішення – все це є результатом поєднання зусиль представників різних наук.

Аналіз змісту роботи свідчить про самостійність і цінність проведеного дослідження, його актуальність і високий науковий рівень, суттєве теоретичне і практичне значення для науково-дослідної, правотворчої сфери та навчального процесу.

Достовірність отриманих результатів і обґрунтованість сформульованих пропозицій визначається правильно обраним методологічним підходом до проведеного дослідження, великим усебічним використанням емпіричного матеріалу.

Ми впевнені в тому, що серед вдячних читачів цієї книги будуть наші колеги – вчені-юристи, працівники правоохоронних органів, молоді науковці, які переймаються підготовкою дипломних, магістерських та дисертаційних робіт, курсанти, студенти. Сподіваємося також, що це видання приверне увагу науковців, які забезпечують організацію та проведення наукових досліджень і здійснюють експертизу отриманих результатів. Ідеться про фахівців з організації, планування та координації наукових досліджень, наукових керівників і консультантів, опонентів, членів наукових, науково-методичних та спеціалізованих учених рад науково-дослідних установ і навчальних закладів.

Підсумовуючи, слід зазначити, що монографія О.О. Лов'яка написана на високому теоретичному та практичному рівні, є завершеною цілісною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, її висновки матимуть суттєве значення для розвитку науки цивільного права. Цією монографією ні в якому разі не слід ставити крапку в дослідженнях проблем відшкодування шкоди за участю органів внутрішніх справ. Окремі проблеми потребують подальшого вивчення, а наукові здобутки – впровадження в соціальне і правове буття.

Заїка Юрій Олександрович,

начальник кафедри цивільного права і процесу

Національної академії внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор.

Кузьменко Борис Володимирович,

професор кафедри управління інформаційною безпекою

Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій,

доктор технічних наук, професор.

ДО УВАГИ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ «ЮРИДИЧНА НАУКА»

Статті, що надсилаються до редакції журналу «Юридична наука», відповідно до постанови президії Вищої атестаційної комісії України № 7D05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», **повинні відповідати таким вимогам:**

- наукова стаття повинна бути актуальною, з виразно окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

- Стаття має включати такі необхідні елементи:

- постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається;
- визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі;
- формулювання цілей статті;
- виклад основних обґрунтованих результатів дослідження;
- висновки з даного дослідження;
- внутрішню структурування (розділи з назвами або виділені частини).

- Посилання на ту чи іншу роботу у тексті повинні позначатися в дужках за порядковим номером цієї роботи в списку використаних джерел з вказівкою на відповідну сторінку ([3, с. 12]).

- Список використаних джерел у кінці статті складається відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

- Після списку використаних джерел подаються анотації та ключові слова трьома мовами (українська, російська, англійська). Анотації мають містити також прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами.

- Загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотації, ключові слова) не повинен перевищувати 20-30 тис. знаків, як виняток, не більше 40 тис. знаків.

- **До наукової статті необхідно додавати:**

- електронний варіант статті у форматі Word;
- інформаційну довідку про автора українською та англійською мовами;
- прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, місце роботи і посада, поштова адреса, контактний телефон;
- заява з підписами автора (ів) про те, що надіслана стаття не друкувалася і не подана до будь-яких інших видань;
- фото автора (ів) у форматі jpg, tif;
- якісні ілюстративні матеріали з назвою та нумерацією, придатні для сканування;
- витяг з протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку, засвідчений належним чином (до статей аспірантів, ад'юнктів і здобувачів наукового ступеня).
- Стаття, подана до редакції без дотримання зазначених вимог, опублікуванню не підлягає.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей.

За достовірність поданої інформації відповідальність несе автор.

Гонорар за публікацію не сплачується.

Передрук опублікованих матеріалів журналу здійснюється тільки з дозволу автора і редакції.

Надані матеріали не повертаються.

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ ЖУРНАЛА «ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА»

Статьи, присылаемые в редакцию журнала «Юридическая наука», согласно постановлению президиума ВАК Украины № 7D05 / 1 от 15 января 2003 г. «О повышении требований к профессиональным изданиям, внесенным в перечень ВАК Украины», **должны соответствовать следующим требованиям:**

- научная статья должна быть актуальной, с отчетливо очерченной проблематикой, содержать научные положения, разработанные лично автором, научно-обоснованные выводы и предложения по практическому применению научного исследования.

- Статья должна включать такие необходимые элементы:

- постановка проблемы и ее связь с важными научными и практическими заданиями;
- анализ последних исследований и публикаций по рассматриваемой проблеме;
- определение отдельных вопросов, не решенных в выбранной для исследования проблеме;

- формулирование целей статьи;

- изложение основных обоснованных результатов исследования;

- выводы из данного исследования;

- внутреннюю структуризацию (разделы с названиями или выделенные части).

- Ссылки на ту или иную работу в тексте должны обозначаться в скобках согласно порядковому номеру цитируемой работы в библиографии с указанием на соответствующую страницу ([3, с. 12]).

- Список литературы в конце статьи должен быть составлен в соответствии с требованиями межгосударственного стандарта ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- После списка литературы подаются аннотации и ключевые слова на трех языках (украинский, русский, английский). Аннотации должны содержать также фамилию и имя автора, название статьи соответствующими языками.

- Общий объем публикации (название статьи, сведения об авторе, текст статьи, использованные материалы, аннотации, ключевые слова) не должен превышать 20-30 тыс. знаков, в порядке исключения, не более 40 тыс. знаков.

- **К научной статье необходимо представить:**

- электронный вариант статьи в формате Word;

- информационная справка об авторе на украинском и английском языках;

- фамилия, имя, отчество (полностью), научная степень, ученое звание, место работы и должность, почтовый адрес, контактный телефон;

- заявление с подписями автора (ов) о том, что присланная статья не публиковалась и не подана в любые другие издания;

- фото автора (ов) в формате jpg, tif;

- качественные иллюстративные материалы с названием и нумерацией, пригодные для сканирования;

- выписку из протокола заседания кафедры о рекомендации статьи к печати, заверенную надлежащим образом (для статей аспирантов, адъюнктов и соискателей ученой степени).

- Статья, представленная в редакцию без соблюдения указанных требований, опубликована не будет.

Редакция оставляет за собой право на рецензирование, редактирование, сокращение и отклонение статей.

За достоверность представленной информации ответственность несет автор.

Гонорар за публикацию не оплачивается.

Перепечатка публикуемых материалов журнала осуществляется только с разрешения автора и редакции.

Предоставленные материалы не возвращаются.

GUIDELINES TO AUTHORS OF THE «JURIDICAL SCIENCE» JOURNAL

According to the decision of the Supreme Certification Commission of Ukraine № 7D05/1 of January, 15, 2003 «On the increase of requirements to professional publications, registered with VAK of Ukraine», the articles to be published in the «Juridical Science» *journal*, **have to include the structural elements below:**

- a research article has to be relevant, with the key issues clearly outlined, contain scientific provisions designed personally by the author, draw the findings of scientific and practical value of the scientific research;

- the article must include the following required elements:

- determination of the problem in its relation to the key scientific and practical tasks;
- critical review of the latest research and publications on the topic considered;
- a layout of the unresolved target issues on the given problem;
- setting up the key objectives of the article;
- reasonable presentation of the basic research results;
- conclusions and findings of the given research;
- the internal structuring / titled sections or parts underlined;

- References to the sources within the text should be marked with square brackets by the sequence number of the given paper in the list of sources indicating the appropriate page, e.g. [3, p. 12].

- A bibliography list at the bottom of the article must meet the requirements of the State Standard of Ukraine GOST 7.1:2006 «System of standards on information, librarianship and publishing. Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and arrangement rules».

- The bibliography list must be followed by the summary and the key words in three languages (Ukrainian, Russian, English). The summary should also include author's full name, title of the article in three languages respectively.

- Total size of the publication (article title, information about the author, text of the article, bibliography, summary, key words) should not exceed 20-30 thousand printing characters, no more than 40 thousand characters as an exception.

- **The submitted article should be accompanied by:**

- an electronic version of the article in a MS Word format;
- information about the author in Ukrainian and English:
- full name (family name, name and the patronymic), academic and scientific degrees, title of your position and the full name of the institution/organization you represent, contact (postal) address, telephone numbers;

- a statement signed by the author(s) confirming that the article has not been printed or submitted to any other publications;

- a recent photo of the author(s) in the JPG or TIF format;

- high quality illustrative materials titled and numbered, suitable for scanning;

- an extract from the minutes of the Chair approving the article for publication, properly certified (for articles submitted by postgraduates and degree seeking associates).

- The articles which do not meet the above requirements, will not be published.

The Editorial Board reserves the right to review, edit, make reductions and reject the articles.

The reliability of the information is the responsibility of the author.

Fees for publication are not paid.

No material published in the journal may be reproduced without the permission of the author and publisher.

The materials submitted are not to be returned.

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»

IV рівень акредитації

*м. Київ, 03151, вул. Вінницька, 10,
тел. (044) 246-24-34*

- Маркетинг
- Фінанси
- Міжнародна економіка
- Облік і аудит. Банківська справа
- Правознавство
- Комп'ютерні науки

Форми навчання:

денна; заочна; друга вища освіта.

Кваліфікаційні рівні:

бакалавр; спеціаліст; магістр

Аспірантура за спеціальностями:

- Гроші, фінанси і кредит
- Економіка та управління національним господарством
- Економіка та управління підприємствами
- Кримінальне право та кримінологія
- Кримінально-виконавче право